

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2015 PRIS: 89:-

Med lögnen som vapen

Peter Pomerantsev om desinformationen från Moskva

FRIZON

THOMAS STEINFELD

om karikatyrens
uppgång och fall.

CIVILISATION

**TORSTEN
RÖNNERSTRAND**

om när Tranströmer
var politiskt inkorrekt.

RECENSION

SAKINE MADON

om varför man
blir fattig i USA.

PÅ AXESS TV
OCH AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

MUSEERS HEMLIGHETER

Ny serie i sex delar där man besöker kända museer i hela världen

På denna rundvandring bland världens mest berömda museer stiftar vi bekantskap med både det välkända och det obskyra. Varje avsnitt koncentrerar sig på ett museum och sex-åtta föremål i samlingarna.

I *Museers hemligheter* används den allra senaste forskningen och tekniken för att göra nya avslöjanden kring objekt som Mona Lisa, Sixtinska Kapellet och Tutankhamuns gyllene dödsmask.

På Axess TV torsdagar kl. 20:00
från och med 14 maj och sex veckor framåt

Klassisk bildning på **AXESS TV**

En alltför tydlig signal om försvaret

PJ Anders Linder

Försvarsminister Peter Hultqvist betonar att försvarsöverenskommelsen sänder en tydlig signal till omvärlden. Det äger nog sin riktighet, men inte på det sätt som han föreställer sig.

Den som tycker att elementarpartikelfysik och tjeckisk grammatik är för enkelt och banalt för att väcka intresse kan med fördel sätta tänderna i försvarets ekonomi. Här räknas dubbelt, eller inte alls, och det ges med ena handen och tas tillbaka med den andra med en fingerfärdighet som kan få Joe Labe-ro att se ut som glad amatör. Att gå in på detaljnivå är mig övermäktigt, men efter den senaste tidens utveckling kan man göra några enkla observationer:

1. För sex år sedan beställde riksdagen ett nytt försvar, Insatsorganisation14 (IO14). Lite senare konstaterade överbefälhavaren att detta försvar, när det har kommit på plats fullt ut, klarar av att försvara en plats i Sverige mot ett angrepp i en vecka.
2. Mot bakgrund av att det numera inte bara pågår kraftig upprustning utan också invasion och krig i vår närhet och provokationer mot våra och grannländers gränser har det blivit en allt vanligare åsikt, faktiskt även i riksdagen, att denna ambitionsnivå är i lägsta laget.
3. Därför har regeringen och den borgerliga oppositionen fört samtal om att stärka försvaret, inte minst i form av höjda försvarsanslag.
4. Försvarsmakten har beräknat att det krävs cirka 4 mdr om året i förstärkta anslag för att man ska kunna förverkliga IO14...
5. ...som alltså allmänt anses överspelad och otillräcklig.
6. Regeringen, M, KD och C kommer överens om att tillskjuta 10,2 miljarder kronor extra till försvaret för perioden 2016–2020...
7. ...vilket alltså motsvarar ungefär hälften av vad Försvarsmakten behöver för att genomföra något som inte räcker till.
8. Samtidigt gröps de 10,2 miljarderna ur med 1,7 miljarder kronor så att det reella tillskottet bara blir 8,5 miljarder. Dels ska arbetsgivaravgifterna för yngre medarbetare höjas, dels kräver de vinsthatande S- och MP-politikerna i regeringen att det statliga Fortifikationsverket, vars hela *raison d'être* är att erbjuda lokaler till försvaret, ska höja sina hyror så att avkastningen stiger.

PÅ PRESSTRÄFFEN EFTER överenskommelsen beto-nade försvarsminister Peter Hultqvist att den sän-der en tydlig signal till omvärlden. Det äger nog sin riktighet, men inte på det sätt som han förestäl-ler sig. Tvärtom visar uppgörelsen att det Georgien, Ukraina och ryska påskan till trots saknas krismedvetande och handlingskraft i vårt politiska system. Alltför mycket är fortfarande halvhjärtat och som om det inte var riktigt på riktigt, och detta gäller både försvars- och säkerhetspolitiken.

”Hot mot freden och svensk säkerhet avvärjs bäst i gemenskap och samverkan med andra länder”, skriver regeringen om sin försvarspolitiska proposition (2014/15:109). Samtidigt förutsätter man i försvarsöverenskommelsen en utredning om internationellt samarbete som inte ens ska få lov att utvärdera den militära alliansfriheten.

Samarbetena utreddes för övrigt redan i fjol på ett utmärkt sätt av ambassadör Tomas Bertelman. Han konstaterade då att Sveriges täta kontakter med Nato gör att vi uppfattas som medlem av pak-ten men att vi står utan de säkerhetsgarantier som ett ordentligt medlemskap skulle erbjuda. Denna farliga paradox tar inte överenskommelse och proposition några steg för att lösa.

Således inga ljuspunkter i det försvarspolitiska mörker som har rått under Göran Perssons och Fredrik Reinfeldts styren? Jo, kanske ändå.

Jag tänker då inte i första hand på ”storsats-ningen” på 8,5 miljarder. Visserligen är det bättre än minus, eller noll, eller den beskedligare ökning som S hade föreslagit, men det förblir alldeles otillräckligt och riskerar dessutom att göra det svårare att för inblandade partier att komma med vettigare förslag framöver.

Däremot är det mycket bra att man fyller det militära tomrummet på Gotland – innan någon annan gör det. Gotland har enorm strategisk betydelse, och det har varit ansvarslost och riskabelt att lämna ön i stort sett oförsvaret. De förband som nu ska stationeras där kan förstås inte slå till-baka hur stora styrkor som helst, men de kan i alla fall se till att ön inte går förlorad genom en tillfällighet eller en gråzonsinsats.

FÖRBÄTTRAD BEVÄPNING FÖR Hemvärnet är också välkommen. Hemvärnets framgångsrika rekrytering visar på en angelägen försvarsvilja och de som ansluter sig måste få ändamålsenlig utrustning.

Ett svindlande besked i propositionen påmin-ner om hur långt aningslösheten fått gå: ”Plane-ningen för det civila försvaret bör återupptas...” Hur kunde vi ta för givet att sårbarhet och försörj-ning aldrig mer skulle vara problem? Det är en psy-kologisk gåta och vägen tillbaka blir lång.

Slutligen är det ytterst angeläget med en rejäl ambitionshöjning vad gäller det psykologiska försvaret. Den som undrar varför rekommenderas varmt att läsa Peter Pomerantsev och de andra skribenterna som medverkar i detta nummers temablock.

PJ Anders Linder

VI VILL HA ETT VÄLKOMNANDE SVERIGE

Sverige är ett fantastiskt och nytänkande land. Vi ligger i topp när det gäller innovationsförmåga, konkurrenskraft och kreativitet. Allt detta har vi uppnått, inte trots, utan tack vare vår öppenhet mot omvärlden. I dag ser vi krafter som vill hindra utvecklingen. Försvara, förminska, stänga in. Nu säger vi ifrån. Vi menar att mångfald, olikhetänkande och öppenhet är en förutsättning för att vi ska fortsätta växa. Att få handla fritt och rekrytera människor från andra länder är en nyckelfråga för Sverige. Det är avgörande för de tusentals företagsamma människor som har byggt vårt land, och för alla de som kommer att hjälpa till att bygga vår framtid.

Adam Wikström, Bastuträsk Charkuteri AB, Bastuträsk
Anastasia Georgiadou, Alminia AB, Sundbyberg
Anna Grånäs Jakobsson, Rättviks Trappfabrik AB, Rättvik
Anna Stenberg, Womens Executive Search, Stockholm
Anna-Lena Böhm, UniGuide, Visby
Anne-Li Andersson, Diamantens Förskola AB, Uppsala
Arne Johansson, TRÅAB, Sävsjöström
Bengt Siggelin, Lifungs AB, Håvdhem
Birgit Elonen, MURTEK Sverige AB, Gävle
Boris Lennerhov, Gekås Ullared, Ullared
Carin Stoeckmann, Byggmästarna i Skåne, Helsingborg
Carola Lemne, Svenskt Näringsliv, Stockholm
Catarina Grönlund, Grönlunds Orgelbyggeri AB, Gammelstad
Christoffer Sjögren, Städarna, Norrköping
Eira Järvä, Fix Cleaning Service, Göteborg
Elisabeth Moglia, Elisabeths Ost och Delikatesser AB, Enköping
Emma Wiklund, Emma S, Stockholm
Helena Skäntorp, Lernia, Stockholm
Jacob Wallenberg, Investor, Stockholm
Jan-Olof Jacke, AstraZeneca, Mölndal
Jimmy Söderström, Träteam Bröderna Nyberg AB, Kramfors
Johan Johansson, BRUKS Holding AB, Arbrå
Jörgen Tolveris, Glassbacka Lantbruk AB, Vessigebo
Kenneth Johansson, Enkla Elbolaget AB, Karlshamn
Lars-Jerker Molin, Sleepingfox Hotel Group, Sundsvall

Leena Berg, Svenska Tält, Dorotea
Leif Johansson, AstraZeneca, Stockholm
Lena Bergström, FrykenStrand Hotel & Konferens, Sunne
Lena Ovevson, Spring Systems i Torsås AB, Torsås
Linda Fransson, Gnosjö Automatsvarvning, Gnosjö
Linus Loveblad, Woolpower, Östersund
Marcus Johansson, Piteå Golv AB, Piteå
Mats Hansare, Nordaron, Norrköping
Michael Wolf, Swedbank, Stockholm
Mikael Blix, Laget.se, Örebro
Nyamko Sabuni, AF, Stockholm
Patrik Hjelte, McDonald's Värmland, Karlstad
Per Brunberg, Björketorps Gärd AB, Johannishus
Per Eriksson, Klippen Ski Resort AB, Sälen
Päivi Antilla, V.L.S.K.O.S AB, Västerås
Stefan Gardell, AB Gardells Plåtslageri, Visby
Susanne Edh, Ica Ettan/Ica Hökåsen, Västerås
Susanne Holm, Smålandsbussen, Jönköping
Tatamy Jara, Elevsupport, Malmö
Tobias Sjölander, Loxysoft, Östersund
Torbjörn Ulf, Texab, Stockholm
Ulrica Bennesved, Bennesveds Åkeri AB, Älgshult
Yvette Josefsson, Innebandybutiken, Karlskoga
Åsa Malmberg, Flitiga Liza AB, Halmstad

**HUNDRTALS FÖRETAGARE ÖVER HELA SVERIGE HAR REDAN SKRIVIT PÅ. GÖR DET DU OCKSÅ.
BESÖK SVENSKTNÄRINGSLIV.SE/VÄLKOMMEN FÖR ATT LÄSA MER OCH SKRIVA PÅ.**

10 SAMHÄLLE

- Utbildning* MarieLouise Samuelsson om politiker som drömmer om andra studenter 10
Tyskland Rolf Gustavsson porträtter Angela Merkel 12
Arkitektur Christian Berg beskådar återuppbyggnaden av ett nygammalt slott i Berlin 14
Kulturpolitik Anna Brodow Inzaina studerar Socialdemokraterna och kulturutövare 16
Identitetspolitik Anders Björnsson tar sig an ideologiska identiteter 18
Krönika Benjamin Katzeff Silberstein slår ett slag för George W Bush 19
Inspel Louise Belfrage går till botten med munskyddade japaner 19

20 FRIZON

- Thomas Steinfeld skriver karikatyrens historia 20
PJ Anders Linder ser ljus på Japans framtid 24
Margit Richert skildrar mathipstermagasinet *Modern Farmers* uppgång och fall 27

30 OPINION

- Lars Anders Johansson konstaterar att dagens borgare är inverterade marxister 30

TEMA: POSTMODERNISM
I PUTINS TJÄNST

34 Inget är på riktigt

- Ryssland driver en postmodernistisk informationskrigföring mot väst.
Allt går ut på att förvirra och fördunkla. **Av Peter Pomerantsev**

39 Vi måste hålla huvudet kallt

- Risken finns att vetenskapen om de ryska avsikterna skapar uppgivenhet och rädsla.
Sverige måste hävda sina värderingar och lugnt och metodiskt stärka sitt försvar.
Av Annika Nordgren Christensen

42 Manipulera mera

- Den ryska regimens mål är att underminera västs enighet. Både för att bevara
den egna makten och för att försvaga Europa och USA. **Av Oscar Jonsson**

46 Historien går igen

- Dagens ryska manipulationer och mytbildningar följer ett mönster
som går tillbaka till Lenin. Då som nu vill makten definiera verkligheten.
Av Kristian Gerner

50 Språket som storpolitik

- Trots regimens lögnerna finns ett formidabelt kulturellt kapital i den ryska
litterära traditionen från Pusjkin till Solzjenitsyn. Det är det kapitalet som
inger hopp för ryska språket och för Ryssland. **Av Per-Arne Bodin**

”

Ryska språket på
nätet är också en
fråga om regler och
kamp mot regler.

Per-Arne Bodin, sid 23

54 INTERVJU

Fredrik Ekelund samtalar med Gilles Kepel om den nya generationen jihadister.

58 TRADITION

Carl Rudbeck om liberalen Benjamin Constant.

62 CIVILISATION

- Litteraturhistoria* Torsten Rönnerstrand om Tomas Tranströmer 62
Kulturhistoria Josefin Holmström om atombomben 64
Poesi Tommy Olofsson läser Paul Celan 66
Litteratur Bo G Hall om författarsällskapen 68
Visor Louise Vinge om Evert Taube och Joseph Conrad 70
Krönika Stefan Olsson om hur vi blev liberala 71
I korthet Eli Göndör om nationalstaten 71

72 RECENSIONER

- Jojje Olsson tar förlorarnas parti 73
Håkan Tribell inventerar innovationens förutsättningar 77
Jan Söderqvist vantrivs i kulturen 79
Torbjörn Elensky trivs i Italien 80
Bo G Hall följer en president ut i strid 82
Hanna Sisteck upplever pakistansk vardag 84
Lisbeth Lindeborg uppdagar övergrepp i DDR 86
Svante Nordin tänker komplicerat 88
Krister Thelin väger juridik mot politik 89
Bengt E Y Svensson firar frågvisheten 91
Sakine Madon ser nyktert på nöden 93
Joel Halldorf frikänner religionen 95

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Niklas Ekdal,
Peter Elmlund, Thomas Gür,
Peter Luthersson, Nathan Shachar
och Isabella Thomas

Korrektur: Franciska Mouyem

Redigering: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 9 juni 2015

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses med-
ge elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Getty Images

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Louise Belfrage
Internationell rådgivare,
Axel och Margaret Åx:son
Johnsons stiftelse

Christian Berg
Pressråd vid svenska
ambassaden i Berlin

Anders Björnsson
Publicist och historiker

Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk vid
Stockholms universitet

**Anna Brodow
Inzaina**
Fil dr i konstvetenskap och
konstkritiker

Fredrik Ekelund
Journalist och författare

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Kristian Gerner
Professor emeritus i historia
vid Lunds universitet

Rolf Gustavsson
Journalist och författare

Eli Göndör
Fil dr i religionshistoria

Johan Hakelius
Skribent

Bo G Hall
Fil dr och författare

Joel Halldorf
Teol dr och lektor vid Teol
högskolan Stockholm

Josefin Holmström
Författare, kritiker och
doktorand i engelsk
litteratur i Cambridge

**Lars Anders
Johansson**
Ansvarar för kulturfrågor
och tv-produktion på Timbro

Oscar Jonsson
Doktorand i krigsvetenskap
vid King's College i London

**Benjamin Katzeff
Silberstein**
Studerar internationella
relationer i Washington

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

Sakine Madon
Politisk redaktör på *Norran*
och kolumnist

**Annika Nordgren
Christensen**
Försvars- och
säkerhetspolitisk debattör
och moderator

Svante Nordin
Professor emeritus i
idé- och lärdoms historia

Tommy Olofsson
Professor i kreativt skrivande
vid Linnéuniversitetet i Växjö

Jojie Olsson
Journalist och författare

Stefan Olsson
Fil dr i statskunskap
och frilansskribent

Peter Pomerantsev
Författare, journalist och
verksam vid Legatum
Institute i London

Margit Richert
Skribent och kock

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

**Torsten
Rönnerstrand**
Docent i litteraturvetenskap

**MarieLouise
Samuelsson**
Journalist och författare

Hanna Sistek
Frilansjournalist

Thomas Steinfeld
Journalist i *Süddeutsche
Zeitung*

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i
teoretisk fysik

Jan Söderqvist
Författare och Axessredaktör

Krister Thelin
Domare och statssekreterare
i justitiedepartementet
1991-1994

Håkan Tribell
Talskrivare åt
Anna Kinberg Batra

Louise Vinge
Professor emeritus
i litteraturvetenskap

”Invandrarväljare”?

I VALDISTRIKTET NORRA BISKOPSGÅRDEN i Göteborg vann Socialdemokraterna mer än hälften av rösterna i riksdagsvalet i höstas. Nästan var femte väljare valde Vänsterpartiet och knappt var tionde Miljöpartiet. Moderaterna och Sverigedemokraterna hamnade strax över spärren medan de tre borgerliga småpartierna fick ungefär en procent vardera.

Resultatet var typiskt för en stadsdel som Biskopsgården, med en överväldigande majoritet av väljarna födda utomlands. Invandrarväljare tenderar nämligen att i hög utsträckning sympatisera med och rösta på partier till vänster.

Detta mönster har visat sig vara beständigt, både övertid och mellan länder. Som Nima Sanandaji påpekar i en utmärkt text i Axess (nr 3/2015) är det anmärkningsvärt hur svagt intresset varit för den förändrade demografin i väljarkåren. Ingen kategori av väljare växer så snabbt som de utlandsfödda. Få kategorier utmärker sig heller lika mycket i sin vänsterlutning.

Så har det alltid varit, men så måste det inte förbli. I begynnelsen fick Socialdemokraterna mycket gratis. Många av 1970- och 1980-talets invandrare, som flyktingar från Chile, Turkiet och Iran, kunde snabbt känna sig hemma både med Socialdemokraternas företrädare – Olof Palme var välkänd för många redan innan de kom hit – och partiets ideologi – samma demokratiska socialism som många kämpat för i sina hemländer.

Bland 2000-talets invandrare är det nog få som är socialdemokrater vid ankomsten. Däremot precis som alla andra väljare mottagliga för argument. Men märkligt nog har borgerligheten lämnat walk-over.

I ETT REPORTAGE I *Svenska Dagbladet* inför valet uppmärksammades Vänsterpartiets kampanjer i ytterstadsområden. Broschyrer på bland annat kurdiska, spanska och persiska. Ständig närvaro. ”Vi är de enda som är ute här hela tiden”,

sa Vänsterpartiets lokalpolitiker Malin Persson. ”Sossarna är bara här ute vid val. De andra är inte här alls.”

”Vi har reklam i Kanal Global”, kontrade Moderaternas analyschef. Och opinionsanalytikern Carl Melin hävdade att de borgerliga partierna skulle förlora (!) på en ökad närvaro: ”Risken är att de istället motiverar folk som inte sympatiserar med dem att gå och rösta.”

Ätminstone i Biskopsgården tycktes allianspartierna ha hörsammat budskapet och höll sig hemma; under valrörelsen såg jag inte en enda borgerlig valaffisch när jag promenerade i området, däremot oräknliga S- och V-affischer.

Borgerligheten har inte råd att lämna de invandratäta stadsdelarna till vänstern. Dels handlar det om en krass analys av väljardemografin: om endast etniska svenskar röstade skulle fördelningen mellan blocken vara jämn, men ju fler utlandsfödda som deltar, desto större vänsterövertikt. Dels handlar det om att segregationens utmaningar inte längre går att hålla borta från politikens mittfärd. Om borgerligheten lär sig hantera utanförskapsområdena kan man också på allvar vinna tillbaka väljare man förlorat till Sverigedemokraterna.

MEN HUR? Vänsterpartiet lockade väljare i Biskopsgården bland annat med förslag om gratis tillgång till simhallen. Men det finns ingen invandrarfaktor som gör utlandsfödda mer mottagliga än andra väljare för löften om höjda bidrag och gratis luncher. Tvärtom. Framförallt finns ingen ”invandrarväljare”. Det sistnämnda konstaterandet är naturligtvis banalt, men samtidigt helt avgörande som utgångspunkt för det vägval som borgerligheten måste göra när man ska vända statistiken.

Antingen, vilket jag rekommenderar, litar man på sin egen politik och påbörjar den mödosamma vandringen med att vinna förtroende hos väljare som är skeptiska både till liberalism och till de borgerliga partierna. Eller så faller man för den identitetspolitiska lockelsen och går, likt amerikanska förebilder, genvägen via särskilda budskap och kandidater för specifika etniska grupper. ✨

Andreas Johansson Heinö

Falsk matematik

I ERIK W LARSSONS artikel ”Det sociala arvet”, i Axess (nr 2/2015) står ekvationen

$$x_{t+1} = bx_t + e_t,$$

vilket väl rimligen tolkas

$$x(t+1) = bx(t) + e(t),$$

där $x(t)$ är social status i generation t , b en konstant som förutsätts vara mellan noll och ett och $e(t)$ en slumpterm. Detta måste vara fel, eftersom detta är en slumpvandring, där alla släkter i det långa loppet kommer att i genomsnitt ha samma sociala status – raka motsatsen till artikelns budskap. Det är ju lätt att se att generation t 's status är

$$x(t) = e(t-1) + be(t-2) + \dots + b^{t-1}e(0)$$

Detta ju en process som snabbt glömmar sin historia – inte alls som i artikeln. Om $b = 1$ är detta en ren brownsk rörelse, som vinglar upp och ned utan att favorisera någon.

Kul att det för en gång skull förekommer en ekvation. Synd att den blev fel.

Oskar Hagberg, Lund

Erik W Larsson svarar: Du har förstås helt rätt i att ekvationen är feltryckt, och bör uttryckas såhär:

$$x_{t+1} = bx_t + e_t$$

Jag misstänker att man i samband med publicering har homogeniserat teckensnittet, och därmed förvandlat nedsänkta index till variabler. Detta är förstås fullt förståeligt (Axess är trots allt ingen matematisk tidskrift). Dock glädjande att se att våra läsare har huvudet på skaft!

Erik W Larsson

UTBILDNING

Vi får vad vi förtjänar

Politiker litar inte på lärarutbildningarna. Ändå anstränger de sig ivrigt för att få mer av något som de samtidigt misstror, skriver **MarieLouise Samuelsson**.

I BÖRJAN AV 2013 SKRIVER Mikael Damberg och Ibrahim Baylan en debattartikel i *Expressen* där de i egenskap av socialdemokratisk gruppleadare i riksdagen respektive utbildningspolitisk talesperson framhåller det internationella konceptet "Teach first" som ett sätt att höja läraryrkets status. Det ska leda till att "toppstudenter som valt bort lärarutbildningen kan ändå välja att bli lärare under några år".

Mikael Damberg är synnerligen aktiv för att införa Teach first-modellen i Sverige, det kommer att kallas Teach for Sweden, TFS, och lanseras som en "enkel, men effektiv metod" som går ut på att man "handplockar nytexaminerade ledartalar från våra bästa högskolor och universitet och låter dem arbeta som lärare i krävande skolor under två år".

S-politikerna stöttar alltså vad som beskrivs som en win-win-situation, för *alla*, elever, lärarstudenter, näringslivet och samhället. Damberg bjuder in till seminarier i riksdagen, han tar också plats i Teach for Swedens advisory board.

Där återfinns Maria Stockhaus, numera riksdagsledamot för moderaterna, då kommunalpolitiker i Sollentuna där hon för övrigt blev rikskänd för att skrota användning av papper och penna i de första årskurserna till förmån för läsplattor. Hennes motivering var att skolan måste "ta klivet ut ur forntiden", ett uttalande som ledde till debattbråk med Jan Björklund som böcker nas försvarare.

DÄREMOT HAMNADE Stockhaus och Björklund på samma sida när det gällde Teach for Sweden. År 2013 aviserar utbildningsdepartementet sammanlagt 15 miljoner mellan 2013 och 2016 till denna försöksverksamhet. Motiveringen från departementet är att man, med tanke på rekryteringskris och problem med att få läraryrket attraktivt, "inte har råd att avstå".

Och Mikael Dambergs parti vill inte vara sämre. När Stefan Löfven åker på skolturné i 2014 års valrörelse är utbyggnad av Teach for Sweden tvåa på listan av åtgärder, då "läraryrkets attraktivitet måste höjas". I budgeten för 2015 slog också S-MP-regeringen till med 15 miljoner till TFS, som nu införts på försök vid Karlstad universitet och högskolan i Halmstad.

Förutom ett tvärpolitiskt stöd för Teach for Sweden sällade sig i ett tidigt skede också organisationerna Lärarnas riksförbund, Lärarförbundet och Sveriges skolledarförbund till förespråkarna för Teach for Sweden.

Den massiva uppslutningen visar att det omgivande samhället betraktar och behandlar lärarutbildningarna på ett annat sätt än vad som gäller andra utbildningar. Det är mycket svårt att föreställa sig motsvarande stöd för exempelvis en läkarutbildning vid sidan om systemet.

ETT ANNAT EXEMPEL ÄR Riksrevisionens rapport "Statens dimensionering av lärarutbildningen – utbildas rätt antal lärare?" från 2014 som manade politikerna att göra avkall på lärosätenas självständighet, till förmån för hård politisk styrning av ämneslärarutbildningarna, för att få fram fler lärare i exempelvis matematik. När det kommer till lärarutbildning gäller liksom inte det annars politiskt givna och lagreglerade – att lärosätena själva ska avgöra vilka utbildningar som ges.

Och även om lärosätena skulle satsa enligt Riksrevisionens förslag återstår att lösa problemet med för svagt söktryck, det finns ingen quick fix för att locka studenter som inte är intresserade.

Men det innebär som sagt inte att man inte försöker. År 2014 införde alliansen en särskild examenspremie på 75 000 kronor för studenter som valde ämneslärarutbildning i matematik, fysik, kemi och biologi.

Moder Europa

12 Vad står Europas mäktigaste politiker, Angela Merkel, egentligen för?

Det nygamla slottet

14 Mitt i Berlin återuppbyggs slottet som var säte för Preussens monarker.

I partiets tjänst

16 På 1970-talet hjälpte kulturutövare Socialdemokraterna att lägga om kulturpolitiken.

Ideologiska identiteter

18 Identitetspolitik drivs av både minoriteter och majoriteter.

Krönika

19 Benjamin Katzeff Silberstein slår ett slag för George W Bush.

Inspel

19 Louise Belfrage löser mysteriet med japanernas munskydd.

Jan Björklund i verkligheten.

FOTO: ANDERS WIKLUND / TT

Att få betalt för att genomföra en viss utbildning pekar också på att det råder något slags undantagstillstånd kring just lärarutbildning, också när det kommer till utvärdering och konsekvenser.

ÅR 2010, NÅR ETT ANTAL lärosäten fick avslag på lärarexamenstillstånd (för yrkeslärarexamen, förskollärarexamen och grundlärarexamen underkändes 40 av 96 av Högskoleverket, nuvarande Universitetskanslersämbetet) sände det en mindre chockvåg genom sektorn i allmänhet och de norra delarna av Utbildningssverige i synnerhet, eftersom universiteten i Umeå och Luleå såg ut att bli utan lärarutbildningar.

Och dåvarande universitetskansler Lars Haikola formulerade dilemmat att Högskoleverket inte kunde tumma en millimeter på kvalitetskraven, samtidigt som det inte ens vore tänkbart att stora delar av Sverige skulle sakna lärarutbildning.

Geografisk närhet gynnar söktrycket och det finns andra vad man kan kalla regionala aspekter på just lärarutbildningen som, trots att sökanden anses vara för få, är den största högskoleutbildningen.

Framväxten av nya högskolor och nya universitet skedde nämligen i stor utsträckning på platser där folkskollärarseminari-

Man drömmer om något annat, andra studenter, en utbildning med automatiskt kvalitetshöjande effekt i skolan.

erna etablerades under senare hälften av 1800-talet, relaterat till 1842 års folkskole-reform, exempelvis, i Falun, Härnösand, Kalmar, Karlstad, Linköping och Umeå.

Att omvandla gamla seminarietraditioner och senare lärarhögskolor till en sam-lad högskoleutbildning har knappast varit smärtfritt, men framförallt kännetecknades utvecklingen av en enorm expansion. Enligt *Lärarnas tidning* (2012) fanns 1960 81 000 yrkesverksamma lärare, 2005 hade antalet ökat med mer än 250 procent, till 285 000. Längre var också utbildningen populär, under 1980-talet fanns tio sökande till varje plats, 2012 hade det krympt till 1,2 sökande.

Vilket föranlett bland andra Jan Björklund att fnysa något om att "vem som helst

kommer in", samtidigt som alliansen, liksom nuvarande regering, satsar stort på ännu fler platser på lärarutbildningen.

PARALLELLT MED DET utbredda pratet om hur uselt tillståndet är på lärarutbildningarna märks alltså ett ibland närmast desperat behov av att intressera fler för yrket och den utbildning som betraktas med stor och ofta välgrundad skepsis.

Med tiden konstateras i flera rapporter, bland annat från Sociology of Education and Culture (SEC) vid Uppsala universitet, att lärarstudenternas betygsnivåer sjunker, resultaten på högskoleproven blir sämre jämfört med tidigare år och andra utbildningar. Fakta och anekdoter beskriver lärarstudenterna som "sämre", mindre allmänbildade än på andra utbildningar.

Tillkommer gör också det krympande antalet lärarledda timmar (det är lätt hänt, inte minst bland politiker, att glömma att blivande lärare i sin tur också kräver lärarresurser). Under 1970-talet hade, enligt *Lärarnas tidning*, blivande lärare 24 timmars lärarledd tid per vecka, 1990 är den schemalagda undervisningen nere i 14 timmar och 2005 visar en TCO-rapport att de flesta lärarstudenter får färre än nio timmars lärarledd undervisning i veckan. Vilket inte »

kan tolkas som annat än en försämring.

Från utbildningspolitiskt håll och missnöje med kvaliteten skulle det vara en enkel (nåja) match att höja behörighetskraven för lärarstudenter, men då är vi där igen, med det politiskt omöjliga.

Vi måste ju ha lärare, helst ännu fler, och det krävs ingen avancerad matematik för att inse vilken effekt förändrad behörighet skulle ha på söktrycket, det man med lock och pock försöker höja.

Och gällande politik och debatt kring lärare och lärarutbildning märks ett – åtminstone amatörpsykologiskt – intressant, motvilligt beroendeförhållande. Man anstränger sig ivrigt för att få mera av något som så många samtidigt misstror.

HAGELSVÄRMARNAS av åtgärder och lärarutbildningsreformer kan därför påminna om hur trötta inkastare föser in gäster, vilka som helst, på en i alla avseenden billig krog.

Det som förtjusningen i Teach for Sweden – finkrogen med de rätta gästerna – visar är att politiker inte litar på högskolesystemet. Man drömmer om något annat, andra studenter, en utbildning med automatiskt kvalitetshöjande effekt i skolan.

Ännu har den senaste lärarutbildningen (införd 2011) inte hunnit utvärderas enligt det kvalitetssystem som gäller. Men det är svårt att inte misstänka att den politiska åtgärdsenergin och ständiga ifrågasättandet kan bidra till ytterligare devalvering av utbildningens och därmed lärarkretsens status.

Carin Callerholm vid Universitetskanslersämbetets analysavdelning, som har arbetat länge inom högskolesektorn och bland annat med lärarutbildningsstatistiken, presenterade i februari 2014 rapporten "Ökande men inte tillräckligt stort intresse för lärarutbildningarna". Oförklarligt har hon också kommit att följa diskussioner och politiker kring lärarutbildningarna och reflekterat kring utbildningarnas och själva yrkets status och ser omvärldens anspråk att ha åsikter om just lärare/lärarutbildning som föga konstruktiva och knappast statushöjande.

– Man kan därför hävda att en del av problemet med lärarutbildningarna är det stora intresset, ett intresse som aldrig gäller utbildningarna till högstatusyrken, som läkare och ingenjörer, där får professionen vara i fred även när utbildningarnas kvalitet ifrågasatts.

Hon jämför med egna skolgången på 1960-talet och lärarens självklara status, då det var otänkbart eller åtminstone ytterst sällsynt att exempelvis föräldrar skulle lägga sig i hur lärarna utövade sitt yrke.

– Så länge vi inte har respekt för skolan och läraryrket får vi den kvalitet vi förtjänar, säger Carin Callerholm. ✨

TYSKLAND

Moder Europa

Ingen tvivlar på att Angela Merkel är Europas ledande politiker. Däremot råder oklarhet över vad som är kärnan i hennes politik, skriver **Rolf Gustavsson**.

TYSKLANDS RELATIONER till Ryssland handlar numera om att hantera en konflikt. En kritisk brytpunkt inträffade sent på lördagskvällen den 15 november 2014. I anslutning till G20-gruppens toppmöte i Brisbane, Australien, möttes Angela Merkel och Vladimir Putin i ett konferensrum på hotell Hilton. De båda hade samtalat otaliga gånger per telefon och en månad tidigare hade de haft ett långt resultatöst möte i Milano. Men den här gången skulle de mötas enskilt, öga mot öga, utan medarbetare och utan tolkar. Båda kan ju obehindrat tala med varandra både på tyska och på ryska. Nu ville Merkel exakt utforska Putins baktankar för att få stopp på aggressionen mot Ukraina.

Efter flera timmars hård konfrontation

bröt en uppretad Vladimir Putin upp och flög hem från toppmötet. Merkel kunde konstatera att Putin saknade en genomtänkt strategi för Ukrainakrisen.

I ett tal i Sydney två dagar senare, den 17 november, förklarade Angela Merkel att Ryssland vägrar lösa konflikter med fredliga medel och betraktar det självständiga grannlandet Ukraina som en del i sin inflytelsesfär. Därigenom sätter Ryssland hela efterkrigstidens fredsordning ifråga. Putin lever i en svunnen tid då geopolitikens intressesfärer delade upp världen.

Merkels förhoppningar om att kunna tala Putin till rätta punkterades sålunda i Brisbane. Den fortsatta, upptrappade krisen tvingade ändå henne till nya initiativ. Under några dagar i början av 2015

FOTO: MICHAEL GOTTSCHAL/GETTY IMAGES

utvecklade Angela Merkel en osedvanligt intensiv aktivism med nedslag och långa förhandlingar i Kiev, Moskva, Washington, Bryssel och Minsk. Hennes övergripande mål var att få ett slut på de väpnade konflikterna och undvika ett större krig. Resultatet blev Minskavtalet.

UNDER Knappt tio år har Angela Merkel som regeringschef i Tyskland allt tydligare blivit Europas ledande politiker. Under drygt fem av dessa år har efterverkningarna av finanskrisen styrt den europeiska dagordningen med Grekland som ett speciellt hopplöst fall. Till den grekiska krisen kom så Putins Ryssland med aggressionen mot Ukraina och geopolitikens återkomst i Europa. Genom den har förbundskanslern

dessutom blivit en central aktör i den globala säkerhetspolitiken.

Angela Merkel har blivit den ofrånkomliga referenspunkten inte bara i Tyskland och i Europa utan också i avgörande internationella sammanhang. "Mutti" har blivit kanslern som i globaliseringens tidevarv skall tämja det förgångnas demoner. Hon åtnjuter anseende som en mycket seriös, försiktig politisk hantverkare, men till och med merkelologerna som försöker tyda signalerna är osäkra på vad som bildar kärnan i hennes politiska övertygelser. Kritikerna talar om Merkiavellismus som en modern, mjuk form av sofistikerad machiavellisk maktutövning. Klart är att Angela Merkel genom sin unika biografi och sin unika ställning representerar ett nytt fenomen i tysk och europeisk politik.

ANGELA DOROTHEA MERKEL (f. Krasner) föddes i Hamburg 1954 men familjen flyttade samma år till Brandenburg i DDR, där fadern Horst Krasner tog tjänst som präst. Tre år senare blev han chef för prästseminariet Waldhof i utkanten av den lilla staden Templin, "Uckermarks pärla", där hon tillbringade sin uppväxt och ungdom. Angela Merkel har starka släktband till Polen genom sina båda föräldrar. Om hennes farfar inte hade förtysskat sitt släktnamn så skulle hon kommit till världen som Angela Kazmierczak.

Utanför Templin låg en av de största förläggningarna för pansarförbanden i sovjetiska Röda armén och en militärflygplats. Men miljön kring Waldhof var i viss mån en isolerad idyllisk enklav i DDR. Familjen disponerade både bil och telefon, men var ständigt övervakad. Trots att hon undvek att rekryteras till partiet (SED) och till Stasi fick Merkel pris för sina kunskaper i ryska och möjlighet att studera naturvetenskapliga ämnen, i Leipzig och i Berlin. Hon var aldrig någon oppositionell dissident utan till och med aktiv i regimens ungdomsorganisation FDJ, ett tag med ansvar för agitation och propaganda vid vetenskapsakademien i Berlin.

När Berlinmuren föll 1989 tog Angela Merkel kontakt med prästen Rainer Eppelmann, som hon kände och gick med i nybildade Demokratiskt uppbrott, där hon blev ansvarig för presskontaktarna. Det lilla partiet gick upp i den östtyska delen av kristdemokratiska CDU, som leddes av Lothar de Mazière och som bildade DDR:s övergångsregering före Tysklands enade. Han rekryterade Merkel och introducerade henne hos Helmut Kohl, som efter valet i december 1990 utsåg henne till familjeminister. På bara några månader hade plötsligt och under kaotiska tillfälligheter Angela Merkel gjort en blixtkarriär in i den politiska hetluften. I bagaget hade hon lärdomar från sina 35 år i DDR. Preussisk plikt känsla, protestantisk arbetsmoral, ordning och reda, självkontroll och förmågan att hålla tyst.

Klart är att Angela Merkel genom sin unika biografi och sin unika ställning representerar ett nytt fenomen i tysk och europeisk politik.

DEN TILL SYNES OSKULDSFULLA lilla flicka ("mein Mädchen") från andra sidan järnridån, som Helmut Kohl behandlade som vore hon hans maskot, lärde sig snabbt grundlagen i det hårda maktspel som kännetecknat tysk inrikespolitik. Förmodligen hade Merkel stor fördel av att vara grovt underskattad eftersom hon hade en personlig profil som stod i skarp kontrast till den gängse bilden av det kristdemokratiska partiet CDU: en östtysk frånskild, omgift, barnlös kvinna som dessutom var protestant. Hon fick posten som vice ordförande i CDU men det var främst en symbolisk gest österut i ett parti som var genuint västtyskt. I CDU såg man Tysklands enande som "a friendly take-over".

Efter Helmut Kohls nederlag i valet 1998 utsågs Merkel till partiets generalsekreterare, och i en uppsplitande affär om partiets finansiering utmanövrerade hon inte bara Kohl utan också kronprinsen Wolfgang Schäuble. I början av år 2000 blev Merkel partiledare och därigenom oppositionsledare. Men hon lät Edmund Stoiber från Bayern träda fram som CDU/CSU:s kanslerskandidat. Han förlorade mot Gerhard Schröder i valet i september 2002, vilket stärkte Merkels ställning som partiledare.

SOM CDU-LEDARE BYGGDE hon samtidigt upp ett internationellt nätverk med kontakter i den konservativa europeiska familjen. Redan då visade hon sitt lidelsefulla intresse för utrikesfrågor. De är i dagens Tyskland alltmer en angelägenhet för chefen ("Chefssache").

Europapolitiken tillhör Angela Merkels favoritdomäner. Redan som oppositionsledare agerade hon i den konservativa europeiska familjen (EPP) och lyckades driva igenom sin kandidat till ny ordförande i EU-kommissionen: José Manuel Barroso, mot förbundskansler Gerhard Schröders vilja. Efterhand som Barroso visade sig besvärande svag och anpasslig distanserade hon sig från honom. Samtidigt passade det henne väl att EU-kommissionens ställning försvagades. Med den fördjupade finanskrisen blev Europapolitik alltmer en angelägenhet för stats- och regeringscheferna inom eurozonen samtidigt som den fick en allt tydligare

>>

Putin är ett hot mot EU.

FOTO: KEVIN LAMARQUE/TT

mellanstatlig karaktär. Bankerna är globala i sin verksamhet men nationella i sin kris. "Var och en får ta hand om sin egen skit" förklarade en chockad Angela Merkel för Nicolas Sarkozy efter Lehman Brothers konkurs (september 2008).

Den initierade kommentatorn Stefan Kornelius, *Süddeutsche Zeitung*, som i detalj rekonstruerat Angela Merkels Europapolitik, anser att hon först på sommaren 2011 började förstå finanskrisens omfattning och verkningar. Under de första krisåren handlade det bara om improviserade nödlösningar, icke minst i förhållande till Grekland.

ANGELA MERKEL HAR aldrig hållit det europeiska linjetal som blivit tradition på Humboldt i Berlin. För att ändå skissera den europeiska tankefigur som styr Merkels linje har Kornelius samlat ihop de bärande beståndsdelarna och kommer till den intressanta slutsatsen att Angela Merkel påtagligt skiljer sig från den tradition som utmärkt tysk Europapolitik från Konrad Adenauer till Helmut Kohl. Det var en solidarisk gemenskapslinje inspirerad av personligheter som Jean Monnet och Jacques Delors. Merkel eftersträvar istället ett mellanstatligt organiserat Europa. Angela Merkels uppfattning ligger närmare den gaullistiska, nationernas Europa. Trots det har den tysk-franska vänskapen som så länge format den europeiska gemenskapen blivit alltmer av ritual. Under Angela Merkel har istället samförståndet med Polen förstärkts. Konkret innebär den här förändringen i EU att ordföranden i det mellanstatliga Europeiska rådet, Donald Tusk, är en viktigare partner för Merkel än ordföranden i EU-kommissionen, Jean-Claude Juncker.

Den här förskjutningen märks också i förbindelserna med Ryssland, som länge definierades som ett privilegierat partnerskap. Trots frustrationen över Putin försöker Angela Merkel upprätthålla en förnuftig dialog, men kan bara sätta sitt hopp till vad hon kallar ett strategiskt tålamod. Åren i DDR lärde henne konsten att vänta. ✨

ARKITEKTUR

Berlins nygamla

I den tyska huvudstaden återuppbyggs slottet som var säte för Preussens monarker. Den kan bli symbol för livskraften i den tyska demokratin, skriver **Christian Berg**.

I HJÄRTAT AV BERLINS gamla centrum, med Museumsön i fonden och domen och operan som anspråksfulla grannar, har på en förvånansvärt kort tid en nästan 200 meter lång koloss i betong vuxit upp ur jorden. I området råder det en febril verksamhet med flera parallellt pågående byggprojekt och borrhande för en sedan snart hundra år försenad tunnelbanelinje. Det som nu, 25 år efter den tyska återföreningen och 70 år efter slutet av andra världskriget, rest sig i detta virrvarr är murarna till Berlins stadsslott; en gång i tiden Preussens hjärtpunkt med barockfasad och wilhelmsk kupol som nu åter ska trona vid floden Spree.

Ett slott för det nya Berlin, staden där världens ledare flockas när man vill tala med Europa. En huvudstad för det nya återförenade Tyskland, landet som är Europas oomtvistade ekonomiska motor och vars förbundskansler Angela Merkel har blivit en självklar ledare för Europas krishantering. Inget beslut av vikt kan tas i Europa utan att få godkännande från Berlin, och det är i Berlin som lösningar för Europas kriser utmejslas och ofta till sist avgörs. Varför vill man bygga ett nygamalt slott i maktens centrum?

DET URSPRUNGLIGA slottets historia som säte för Preussens och Tysklands monarker slutade när det kejserliga Tyskland kollapsade i första världskrigets slutskede och revolutionsledaren Karl Liebknecht utropade den tyska socialistiska republiken från en av slottets balkonger. Den väldiga barockbyggnaden med medeltida ursprung fungerade som ett museum under Weimarrepubliken och brändes ut under en amerikansk bombräd 1945. Fasaden stod kvar efter krigets slut, men hamnade i den sovjetiska ockupationszonen och sprängdes 1950 av det nygrundade DDR. Istället blev platsen tom under

25 år tills arbetarstatens palats, Palast der Republik, med en front av bruntonat glas invigdes 1976.

Drygt tio år senare var det slut med denna stat och dess palats visade sig vara fullt med asbest och fick stängas och stod under många år tomt som ett bevis på den kommunistiska utopins misslyckande. År 2006 jämnades den sorgliga resten med marken och istället blev det en gräsmatta där människor kunde ha picknick eller spela fotboll tills spadarna sattes i jorden för slottsbygget 2013. Nu står betongskelettet klart och i juni ska det bli taklagsfest.

I Berlins mörka 1900-talshistoria har arkitekturen fyllt en viktig funktion som maktdemonstration. För nazisterna blev arkitekturen en del i propagandan med hakkors, örnar, atleter och slutna fasader. Hitlers egna arkitektdrömmar förverkligades under hans protegé Albert Speer, men kriget satte stopp för planerna att omgestalta hela Berlins centrum till "Germania", den tänkta huvudstaden för nazisternas tusenåriga rike. Även DDR-diktaturen ville sätta sitt märke på Berlins gamla centrum genom praktboulvarden Stalinallee med hus i rysk neoklassisk stil och vid Alexanderplatz växte ett modernistiskt centrum fram i slutet av 1960-talet med det mäktiga tv-tornet som symbol för arbetarstatens överlägsenhet mot det kapitalistiska väst.

I DET ÅTERFÖRENADE Tyskland kom arkitekturens symbolik att diskuteras när byggnader som konstruerats för de nazistiska och kommunistiska diktaturerna nu skulle husera det demokratiska Tysklands ministerier. Även det under förbundskansler Helmut Kohl konceptuerade Bundeskanzleramt sågs av många som en överdimensionerad symbolbyggnad. Ironiskt nog blev det Gerhard Schröder som fick flytta in då Kohl förlorade valet 1998. I övrigt präglades det explosionsartade byggandet i det från krig och delning sargade Berlin av framtidstro, lekfullhet och respekt för historien. Stjärnarkitekter från hela världen fick under 1900-talets sista decennium möjlighet att sätta sin prägel på staden.

Det imposanta riksdagshuset från 1800-talets slut blev åter säte för förbundsdagen, men fick en ny elegans med glaskupol av Norman Foster. Daniel Libeskind's Judiska museum hyllades

slott

världen över som ett arkitektoniskt mästerverk som på ett respektfullt sätt hanterade det mörkaste kapitlet i den tyska historien.

I efterdyningarna av murens fall kom också frågan om ett möjligt återuppförande av stadsslottet upp i den offentliga diskussionen. Det var ett initiativ från engagerade medborgare som bildade en ideell förening för att främja återuppbygganden av slottet. Det fanns flera strömningar i denna rörelse, allt från vurm över det preussiska till en vilja att knyta ihop Berlins gamla centrum och läka de sår som bombningarna och delningen medfört och suddat ut några av spåren av DDR-diktaturen.

MÅNGA, FRAMFÖR ALLT DE SOM LEVT I ÖST, ville dock behålla Palast der Republik, och frågan debatterades livligt och emotionellt

under tolv år tills den tyska förbundsdagen med 2/3 majoritet år 2002 beslutade att rekonstruera slottet genom att finansiera en modern byggnad, som till sitt yttre skulle se ut som det gamla slottet med en återskapad barockfasad. I den italienska arkitektens Franco Stellas vinnande förslag får dock byggnaden som ska kallas "Humboldtforum" ett modernt innanmäte och en helt ny fasad mot baksidan vid Spree.

Den tyska staten finansierar nybygget;

kostnaden på 80 miljoner euro för barockfasaden och 25 miljoner för en replika av sen wilhelminska kupolen måste dock komma från privata medel. Vem som helst kan bidra till slottet genom att finansiera en speciell del av fasaden beroende på betalningsförmåga och vilja. För ett par euro kan den intresserade inhandla en fin katalog med bilder, prisuppgifter och information om de olika fasaddelar man kan bidra till. Ett litet lejonhuvud i sten kostar exempelvis 2 500 »

I det återförenade Tyskland kom arkitekturens symbolik att diskuteras när byggnader som konstruerats för de nazistiska och kommunistiska diktaturerna nu skulle husera det demokratiska Tysklands ministerier.

Tradition och modernitet i förening.

FOTO: CARSTEN KOALL/GETTY IMAGES

euro, men det gäller att slå till snabbt för det finns bara 17 av ursprungligen 239 kvar att finansiera. Till sommaren ska dekorationen av bottenvåningen börja och sedan ska fasaden växa upp våning för våning. Än så länge har bidrag på knappt 50 av de nödvändiga 80 miljonerna euro flutit in, men slottsvännerna hoppas på att intresset för att bidra ökar när folk märker att byggnaden faktiskt står och barockfasaden så sakteligen börjar bekläda de trista betongväggarna.

”HUMBOLDTFORUM” SKA ÖPPNA sina portar först om ett par år, men när byggnaden nu tar sin plats mitt i Berlin har en debatt om vad den egentligen ska innehålla tagit fart. Enligt utrikesminister Frank-Walter Steinmeier ska ”Humboldtforum” bli en unik plats för kulturellt och vetenskapligt utbyte. Planen är att en viktig del av innamätet ska utgöras av ”Agora”, en mötesplats för världens kulturer med konferenser och utställningsrum. Byggnaden ska också husera det etnografiska museets samlingar, och nyligen proklamerade Berlins nye borgmästare Michael Müller att den del av slottet som staden Berlin förfogar över ska användas för en utställning om Berlin och hur staden påverkat världen på gott och ont. Kritikerna menar dock att Müllers idé bara blir provinsiell propaganda medan andra röster säger att det blir det enda substantiella innehållet i ett annars konturlöst projekt. En fortsatt livlig diskussion efter 25 år således.

Trots sin storlek är det svårt att se det nygamla slottet som en maktdemonstration eller en symbol för det nya mäktiga Tyskland, snarare visar slottets innehåll och tillkomstsätt på livskraften i den tyska demokratin och debatten. Att Berlin nu har blivit något av maktens centrum i Europa är inte populärt på alla håll, men heller inte något som tyskarna själva egentligen har strävat efter. Angela Merkel, som själv lever ett tillbakadraget liv i ett anspråkslöst flerfamiljehus inte långt från slottsbygget, personifierar detta tvekan om tyska förhållningssätt till europeiskt ledarskap och är omåttligt populär, åtminstone på hemmaplan.

Kanske kommer det återuppbyggda slottet att stråla i all sin glans om ett par år eller så räcker inte medborgarnas bidrag till att färdigställa barockfasaden och då kanske de övre etagen blir i enklare utformning. I vilket fall som helst börjar en slottsliknande byggnad ta skepnad mitt i Berlin, inte som en symbol för makt utan en byggnad med tradition och modernitet vars slutliga utformning är osäker och vars funktion fortfarande debatteras. En passande symbol för den stad som idag skulle kunna kallas Europas centrum. ✨

KULTURPOLITIK

I partiets tjänst

På 1970-talet knöt Socialdemokraterna till sig konstnärer och författare och genomförde ett maktskifte i kulturlivet. Banden mellan partiet och kulturen är fortfarande starka, skriver **Anna Brodow Inzaina**.

FORSKNINGEN KRING ”1968” är ofta inriktad på de radikala vänstergruppernas inflytande över kultur- och samhällsdebatten, mer sällan på hur en pragmatisk socialdemokrati i regeringsställning har genomfört reformer. Dessa kan vara nog så revolutionerande, vilket konstnärspolitiken, som inriktar sig på konstnärernas försörjning, är ett exempel på.

På 1970-talet skedde en antielitisk revolt i kulturlivet som vände upp och ned på tidigare makthierarkier. Under socialdemokratiska paroller som att ”främja jämlikheten” och att ”bidra till en bättre samhällsmiljö” genomfördes ett maktskifte som också blev synligt i den konst som stöddes av samhället. Politikerna ville inlemma konstnärerna inom ramen för en generell välfärdspolitik och finna sysselsättning för dem i samhället. Men de politiska målsättningarna främjade också en yngre generation konstnärer som experimenterade med nya distributions- och utställningsformer och en socialt engagerad konst.

Det ”nya” i kulturpolitiken som hade lanserats i en statlig utredning 1972 var att den skulle vara kulturellt och ekonomiskt demokratisk. Den skulle göra upp med klassbunden kultur och forma en samhällsmiljö som ”ger plats för varje individs egenart och uttrycksbehov och som är ägnad att dana fria, självständiga människor”.

SUCCESSIVT GENOM EN rad politiska beslut under 1970-talet vreds makten ur händerna på de anrika institutioner som tidigare hade haft kontroll över utbildning och statliga stipendier. Detta maktskifte skedde i samråd och förhandlingar såväl med organiserade grupper av konstnärer som med mer informella konstnärliga råd.

Min egen forskning på området har

visat på ett tydligt samröre mellan det socialdemokratiska partiet och de konstnärsfackliga organisationerna på 1970-talet. Representer för Klys – Konstnärliga och litterära yrkesutövares samarbetsnämnd – satt i direkta förhandlingar med utbildningsministern, som också ansvarade för kulturfrågor, när den nya kulturpolitiken skrevs.

Fast traditionen inom arbetarrörelsen av att upprätta direktkontakt mellan konstnärer, författare och högt uppsatta politiker är äldre än så. I Tage Elanders regeringar och senare Olof Palmes hölls regelbundet under 1950- och 60-talen konstnärsmiddagar på Harpsund. Poeten och ämbetsmannen vid Arbetsmarknadsverket Ragnar Thoursie har skildrat en av dessa middagar i *Elefantsjukan* (2003). Det var en författarkonferens med ”kulturarbetare” i en vid schattering, från inte längre unga 40-talister till akademiledamöter, redaktörer och olika löshästar, allt i godtyckligt urval och i så brokig blandning som endast Herrn till Harpsund kan tillåta sig.

THOURSIE KOM SJÄLV ATT bli en nyckelperson i formandet av den nya kulturpolitiken genom att han utsågs till sekreterare i Palmes kulturråd, det som föregick Statens kulturråd (1974). Dess uppgift var att göra utredningar och lägga fram förslag rörande den statliga kulturpolitiken. Detta råd utgjordes helt och hållet av representer för organisationer på kulturområdet som stod socialdemokratin och arbetarrörelsen nära. Inga företrädare för nationalscenerna och de kungliga akademierna liksom den politiska oppositionen fick vara med.

Redan Erlander hade knutit en grupp rådgivare till sig, men det var på ett mer

Olof Palme och Lena Nyman
på Guldbaggefest 1968.
FOTO: LENNART NYGREN/TT

informellt plan. I den ingick Sif Ruud och Karl Vennberg som företrädde teatern respektive litteraturen. Karl Birger Blomdahl företrädde musiken, Lage Lindell bildkonsten och Sigurd Persson konsthantverket. Där fanns dessutom en stadsplanerare med och grundaren av Svenska Filminstitutet, Harry Schein, och böcker om kulturpolitik. Om dessa båda kulturråd berättar Carl Johan Kleberg i en anteckning till Ragnar Thoursies skrifter och intellektuella kvarlätnskap.

Under 1960-talet var Kulturarbetarnas socialdemokratiska förening särskilt livaktig. I denna illustra samling ingick gräddan av svenskt kulturliv och de umgicks med varandra och med partikamrater under träffarna. Föreningen hade startats 1964 som en sektion av Socialdemokratiska föreningen i Stockholm. Mötena bestod ofta av att en inledningstalare höll ett anförande som åtföljdes av diskussion.

FÖRENINGEN BILDADES för att aktivera icke partianslutna socialdemokrater bland kulturarbetarna och stimulera intresset för och debatten kring aktuella kulturpolitiska frågor. Redan från början vannade man sig dock om att knyta till sig personer i kulturlivet med maktpositioner, sakkunskaper och

Politikerna ville inlemma konstnärerna inom ramen för en generell välfärdspolitik och finna sysselsättning för dem i samhället.

påverkansmöjligheter. Arbetsgrupper som representerade de olika konstområdena bildades. Deras uppgift var att utarbeta konkreta kulturpolitiska förslag.

Traditionen att socialdemokratiska partiledare umgås med konstnärer och författare under informella former har levt vidare. Daniel Suhonen beskriver i *Partiledaren som klev in i kylan. Berättelsen om Juholts fall och den nya politiken* (2014) en konstnärsmiddag som liknade de som ägde rum på Harpsund.

Suhonen ordnade en middag för att Juholt skulle bekanta sig mer med kulturlivet och kunna verka i kraft av dess kanaler, till exempel kultursidor. Under Juholts tid som partiledare var Daniel Suhonen i hemlighet anlitad som tal- och artikelskrivare, men var också rådgivare i största allmänhet. Inbjudan till festen hämtades ur Suhonens kontakter i mobilen.

Det var kulturjournalister på Stockholmstidningarna, chefen för Radioteatern Stina Oscarson, chefen för Aftonbladets

kultursida Åsa Lindeborg, konstnärerna Anna Odell och Marianne Lindberg De Geer samt författarna P O Enquist, Gunilla Thorgren och Maria Zennström. Närvarande var också Göran Greider, Thomas Lappalainen, Arne Ruth och Carl Tham.

INBJUDNINGAR TILL MIDDAGAR mellan konstnärer och politiker har även gått i andra riktningen. Konstnären Jörgen Svensson har gjort middagar med konstnärer och politiker till konst. I projektet "Regeringsmiddag" (1994) då Ingvar Carlsson var statsminister bjöd han in regeringen till en middag på en restaurang i Stockholm. Dokumentationen av projektet visar delar av regeringen i samspråk med konstnärer och en Ingvar Carlsson som halsar öl ur flaska. Jörgen Svensson var också rådgivare åt Margot Wallström 1995 när hon var kulturminister, ett uppdrag som ledde till ett konstnärligt verk i samarbete med kompositören Staffan Mossenmark. ✨

Ideologiserade identiteter

Identitetspolitik drivs av både minoriteter och majoriteter. I en liberal rättsstat är det svårt att tänka sig en värdegrund som omfattas av alla, skriver **Anders Björnsson**.

IDENTITETSPOLITIK LIKSTÄLLS nästan alltid i den allmänna debatten med en minoritetssträvan – berättigad eller missriktad. Det är svaga och maktlösa grupper som försöker mobilisera sina medlemmars självbilder till ett gemensamt flöde, engagerande och röststarkt. Identiteten som söker sina rötter i en egenanalys av jaget, individen, i separationen av den enskilde från gruppen, länkas samman med kollektiva konstruktioner som folksjälén, klassmedvetandet, religiösa tillhörigheter.

På särart byggs en samhörighet. Mot modernitetens splittringstendenser, vetenskapens dissekering och politikens fragmentisering av samhällskroppen (talar man inte om akademiska discipliner, om politikområden?) sätts nya helheter, åsyftat robusta till sin karaktär, ibland utarbetade till kampmetaforer, som begreppshistorikern Reinhart Koselleck har påvisat: folk, nationer, stater (där det tidigare fanns riken, landskap, furstendömen). De senare ska aktivera politiska och sociala rörelser, om de sedan kommer från höger eller vänster eller någonstans mitt emellan.

Nutida identitetspolitiska projekt, skrev filosofen Hans Ruin nyligen ("All identitet bygger på berättande", *Dagens Nyheter* 9/4), omfattar "etniska, kulturella och språkliga gemenskaper som bedriver en ibland desperat kamp för att säkra sina rättigheter". De "spänner från högerextrem nationalism till små ursprungsbefolkningar, från religiösa samfund till sexuella minoriteter, och därtill ekonomiska intressen som ser värdet i 'branding' av platser och miljöer". Vad han egentligen talar om är en form av indoktrinering, även om ordet som sådant numera tycks ha kommit ur bruk.

MINDRE LYHÖRD, I ETT annars exemplariskt klarsynt resonemang, är Ruin för det komplicerande förhållandet att identitetspolitik har drivits, och drivs, av företrädare för majoritetsintressen. Även existeran-

Yrkeseuropé? EU-kommissionären Cecilia Malmström.

FOTO: TOMAS ONEBORG/SVD/TT

de politiska entiteter håller sig gärna med något slag av överideologi, baserad på rättsliga, geografiska, ofta nog rent mytiska föreställningar. I synnerhet gäller detta projekt som ledande aktörer önskar sjösätta, även om de då och då havererar.

Föga lyckosamma var således ansträngningarna att skapa bärkraftiga institutioner runt en föreställd "Östersjöidentitet". De föll på ofullgångna nationsbildningar i de mindre baltiska staterna, men troligtvis också på att det stora östlandet Polen historiskt aldrig sett sig som en Östersjönation utan föredragit att orientera sig i andra väderstreck än norrut. Därför blev identitet i detta sammanhang en inte särskilt fungerande metafor. Det europeiska unionsprojektet har också det en tydlig identitetsdimension. Med symboler och bildspråk har "yrkeseuropéer" (den tyske historikern Karl Schlögl's beteckning) av olika schatteringar velat frammana inte blott en politisk utan också en andlig, historisk och intellektuell gemenskap som inte alltid har varit så lätt att urskilja. Framgången för dessa bemödanden återstår att bedöma och registrera.

ÄVEN ANDRA makrokoncept av identitetskaraktär måste man räkna med ur makt-

politiskt perspektiv, till exempel skillnaden mellan öst och väst, mellan olika civilisationer (i Samuel Huntingtons mening), mellan världsdelar, mellan centrum och periferi, mellan kolonier och moderland, mellan sjövälden och kontinentalmakter. Alla sådana klyftor eller skiljelinjer tenderar att "ideologiserar", med andra ord: inkludera och exkludera grupper av människor av olika slag. (Vilket således inte är någon sverigedemokratisk specialitet...) Det klassiska kulturarvet har sina sympatiska drag och är en tillgång för varje rationellt och humanistiskt tänkande individ, men man kan inte komma ifrån att det därutöver har tolkats doktrinärt, indoktrinerande, i makttermer.

DEMOKRATI OCH RÄTTSSTAT ger största utrymme för människors fria utveckling, för deras organisering i partier och andra sammanslutningar, för deras traditioner och ritualer. Men det är samtidigt svårt att tänka sig en gemensam värdegrund för alla medborgare i en liberal rättsstat, ty – som den konservativa norske historikern Francis Sejersted har framhållit – en sådan måste tillåta flera värdegrunder, motstridiga moraler, den kan aldrig vara monolitisk. Detta är förvisso alla identitetspolitikens ömma punkt. 🌱

Historien ger honom rätt

Sju år har gått sedan George W Bush lämnade den politiska scenen i USA. Ändå är det som om hans ande aldrig riktigt försvann.

Under våren har nyhetsflödet här i Washington dominerats av republikanska kandidater som en efter en hoppar in i valstriden. Mycket är annorlunda idag, men det politiska landskap som Bush-åren stakade ut finns i mångt och mycket kvar. Hök eller duva är till exempel fortfarande en av de viktigaste politiska skiljelinjerna.

Och trots att Bush fortfarande är ihågkommen som en av USA:s sämsta presidenter i modern tid verkar den globala utvecklingen ge honom rätt. Militant islamism är ett mer konkret hot än någonsin och Ryssland fortsätter att bli alltmer aggressivt. Världen ser alltmer ut just som Bush beskrev den, och kanske är han på väg att få välförtjänt upprättelse.

MYCKET HAR SAGTS OCH SKRIVITS OM Bushs tid vid makten, men mycket har också förvanskats. Boken *Days of Fire* av *New York Times*-journalisten Peter Baker är den kanske allra mest grundliga genomgång av Bushs år vid makten som hittills skrivits, och ger viktiga påminnelser om vad som faktiskt skedde under mandatperioden.

Boken bygger på ett stort antal djupintervjuer med nyckelpersoner inom administrationen, och även om bilden av Bush inte alls är genomgående smickrande är det tydligt att USA:s president under åren 2000–2008 var allt annat än den svagbegåvade och kyligt brutala person som många har i minnet.

Bush stod ofta emot rådgivare och ministrar, och framför allt den egna vicepresidenten, som ville gå betydligt längre med militära insatser, övervakning och brutala förhörsmetoder. Som läsare blir man snarare upprörd över att Bush inte godkände fler militära insatser, i till exempel folkmordets Sudan och mot den kärnreaktor i Syrien som Israel till slut bombade 2007.

Framför allt påminner boken om hur attackerna den 11 september 2001 kastade världen in i en helt ny verklighet. USA ställdes inför ett hot av en sort som man varken hade erfarenhet eller kapacitet att hantera. Symboliken är tydlig när Peter Baker beskriver hur den bunker dit vice president Dick Cheney gömdes knappast hade uppdaterats sedan kalla kriget.

VIDDEN AV DE TORTYR- OCH övervakningsmetoder som godkändes under Bushadministrationen har ofta överdrivits i efterhand, och Bush själv höll ofta emot. Men liksom kriget mot Irak blir tortyren och övervakningen om inte ursäktlig så i alla fall förklarlig när man försöker se situationen från administrationens synvinkel. I ett läge när man inte ens förstod vidden av hotbilden tvingades man agera som om faran var gränslös.

Det är fortfarande för tidigt att skriva historien om Bushs betydelse för USA och världen på lång sikt, men med tiden kommer den att fortsätta nyanseras. Framför allt i kontrast mot Obamas mandatperiod, då både Mellanöstern och Europa gått mot större osäkerhet än på länge, kommer nog Bushs tid vid makten att framstå som relativt stabil. Historieskrivningen kring många av USA:s presidenter har blivit betydligt mer positiv decennierna efter att de avgått, och detsamma kommer säkert att ske med Bush en dag. ✨

Benjamin Katzeff Silberstein
studerar vid
Johns Hopkins
School of
Advanced
International
Studies i
Washington.

I korthet

INSPEL

Det är lätt att bli yr av intryck i Tokyo. Med sina 35 miljoner invånare är Stortokyo världens mest tätbefolkade stad. Futuristiska skyskrapor omringar kejserliga vallgravar från 1600-talet. Körsbärsträd och kamelior blommar i skarven mellan nu och då. Under jorden rör sig dagligen 11 miljoner pendlare. Massan flyter fram i ett tyst, samlat tempo, likt ett fiskstäm.

Många av resenärerna bär vita munskydd. Som besökare infinns sig snart frågan: Varför har inte jag något munskydd? Och varifrån kommer det över huvud taget?

År 1897 observerade den franske kirurgen Paul Berger att kroppsvätska ibland kunde droppa från den opererande läkaren ned på patienten och drog en slutsats. Han knöt på sig en rektangulär kompress vars nedre del syddes ihop med förklädet för att täcka skägget och övre delen spändes fast över näsryggen. Efter en tids tillämpning kunde Berger fastställa att risken för infektioner avsevärt reducerats. Så föddes masken i Paris.

Med detta förstår vi att japanen bär skyddet för att undvika att smitta sina medresenärer. Det är mycket omtänksamt. Men det finns ytterligare orsaker, varav ett heter *Cryptomeria japonica*, eller japansk ceder.

År 1945 låg Japan i aska. I återuppbyggandets namn planterades cederträdet, ett snabbväxande virke, i stor omfattning. Idag består över 20 procent av Japans skog (4 miljoner hektar) av ceder. Vad man inte förstod var att träden skulle komma att orsaka svåra pollenallergier, så kallade pollenosis. Aldrig tidigare i världshistorien har människan utsatts för sådana aggressiva mängder pollen som i Japan. Under februari månad, när läget är som värst, hänger en dimma av pollen över cederskogarna som kan misstas för brandrök. En av tio japaner lider av pollenosis med symtom som rinnsnuva, nysningar och yrsel. Lösningen är just munskyddet.

Louise Belfrage

Kariktatyrens uppgång och fall

Kariktatyren utmanade länge den bestående ordningen. Idag är den en blek kopia av sitt forna rebelliska jag.

Av Thomas Steinfeld

Så länge kariktatyren fungerade innebar den en utmaning mot yttrandefriheten. Det kan inte vara annorlunda, eftersom gränsen mellan satir och hädelse är ett öppet landskap: kariktatyrens princip är att ta ett motiv från offentligheten, en händelse eller en figur, och förvandla det till personliga karaktärsdrag, med förenkling, förvrängning och överdrift som främsta medel. Den går inte så långt som det avslöjande fotografiet som nödvändigtvis kränker privatsfären genom att avbilda den verkliga människan och dess omständigheter. Kariktatyren däremot håller sig till det typiska och allmänna. Den tillhör också en fiktiv värld, den är tecknad eller målad, den uppstår ur en lika politisk som konstnärlig vilja till "expressiv abstraktion" (Giovanni Gurisatti).

När den danska kungafamiljen år 2010 inte ens försökte förhindra publiceringen av en karikatyr, som visade dess medlemmar när de utövade allehanda udda sexuella aktiviteter, så visste den vad den gjorde: Det går inte att kämpa mot symboliska framställningar, eftersom de snarare tillhör allmänheten än den avbildade människan. De är konstruktioner, till en stor del framställda av offentligt kringdrivande material.

Kariktatyren tycks vara en egen genre inom bildkonsten, lika självklar som stillebenet eller porträttet, och med en tradition som åtminstone går tillbaka till Leonardo da Vinci och hans groteska framställningar av människor som han ibland plockat från gatan. "Under de århundraden när konsten skulle vara det idealiserande efterhärmandet av verkligheten fungerade kariktatyren som den vanliga verklighetens ställföreträdare", förklarar den österrikiske konsthistorikern

Werner Hofmann i den klassiska studien "Die Karikatur" (först 1956, nyutgåva 2006). Bröderna Carracci, som under sena 1500-talet drev ett slags konstnärsskola i Bologna, lärde ut kariktatyrens hantverk som inövning till "la bellezza della deformita" (deformerings skönhet). Genren blev dock stor först under 1800-talet, framdriven av pressens utveckling, bevingad av en önskan om ett nytt samhälle utan de gamla auktoriteterna och genomsyrd av en stor misstänksamhet gentemot alla former av upphöjd existens, alltid med subversion i sikte.

Dessa karaktärsdrag har den kanske bevarat fram till i dag. I alla fall gäller Lars Vilks nästan världsberömda teckningar från år 2007 för det mesta som karikatyrer: skisserna som visar profeten Muhammeds ansikte på en "rondellhund". Beviset för att de är karikatyrer tycks ligga i historien; efter ett av de numera sedvanliga bräken om frihetsrättigheterna användes de ju i tidningen *Nerikes Allehanda* som illustration till en ledare om just yttrandefrihet, och på det viset fortsätter deras reception – som om det vore självklart att just den groteska bilden fortfarande är det fria ordets mest avancerade form.

Men så är det inte. Kariktatyren är visserligen fortfarande ett stående inslag i många dagstidningar och magasin, och fortfarande publiceras satiriska tidskrifter med karikatyrer som fasta element såväl i USA som i Frankrike och Tyskland. Det finns till och med museer ägnade kariktatyren, i Hannover och Köpenhamn till exempel. Kariktatyren är dock sedan länge inte mer än en blek skugga av vad den varit. Efter första världskriget blev konstformen allt svagare. Det berodde inte på att den åldrats eller tömt ut sina möjligheter. I stället har

”Advokaten” tecknad av Honoré Daumier.

FOTO: DEAGOSTINI/GETTY IMAGES

”

En skämtteckning är ännu ingen karikatyr, även om många karikatyrer kan te sig som om de vore gjorda av upproriska barn.

karikatyrens villkor förändrats, substantiellt och på många håll. Ty den hade hämtat sin kraft från sin identitet som en rebellisk form. Den skulle göra uppror. Men motståndets föremål försvann – inte alla på en gång, utan en efter en och i etapper. De upplöstes i ett demokratiskt samhälle, i vilken de statliga auktoriteterna (de kyrkliga finns ju inte kvar) får bevisa sin suveränitet gentemot all kritik genom att åtminstone småle åt alla skämtteckningar, som framställer dem med huvuden större än resten av kroppen, gurknäsa, hängande öron eller ballongmage.

En skämtteckning är ännu ingen karikatyr, även om många karikatyrer kan te sig som om de vore gjorda av upproriska barn. Werner Hofmann påstod att karikatyren enbart skulle kunna begripas ”när vi betraktar den som partner i en dialog. Under dess lopp spelar den rollen av den frågande, den hävdande eller den provocerande”. Först och främst uppstod karikatyren, förklarar han, i opposition mot en bildkonst som i huvudsaken fanns till för att gestalta sammanhang, harmoni eller idealitet. Bildkonsten skulle vara vacker, och konstnären kände sig förpliktad att gestalta skönhet.

Men konsten är inte vacker längre, i alla fall inte annat än undantagsvis, och har inte varit det på minst hundra år. I stället övertogs många av karikatyrens uttrycksmedel av det estetiska avantgardet, framför allt expressionismen.

När George Grosz målade ”Die Stützen der Gesellschaft” (”Samhällets stöttepelare”, 1926), eller när Otto Dix gestaltade första världskrigets invalider och veteraner, så fanns det inget utrymme kvar för en ”motkonst” som uttryckte sina förbehåll mot de härskande förhållandena genom att kapa en idealistiskt sinnad bildkonst och vända den emot dess traditionella uppdragsgivare. Och även om man kunde invända att expressionismen faktiskt någon gång varit en subversiv, radikalt antiklassisk stil när den skapades, så gäller det inte längre för tiden efter andra världskriget. Expressionistiska verk från dess första tid hör idag till de dyraste, mest eftersökta objekten på konstmarknaden, och publikens beundran känner inga gränser.

Karikatyren har en tvilling, och den går samma öde till mötes som karikatyren: det är porträttet. Båda konstformerna utgår från samma förutsättning, nämligen möjligheten till individualisering av en (mer eller mindre) offentlig figur. Eller också, och omvänt, så blir en privat människa offentlig (om än ibland i små sammanhang) eftersom den får sitt porträtt målat, och vägen dit går via en individualisering. Porträttet utgår ifrån att en enskild kropp, ett enskilt ansikte kan bära på en sanning, för sig själv och framför allt för andra. Det skall kunna förstås, inte som en bok med successivt anordnade element utan just som en bild, där det alltid är enstaka drag som sticker fram.

Det är här karikatyren börjar, inom porträttet. Och det finns bilder, till exempel av Oskar Kokoschka, där porträttet befinner sig precis på gränsen till karikatyren. ”Ty om man gestaltar människan, så leder det till ensidighet och överdrift”, förklarar den tyske sociologen Georg Simmel år 1917, ”och så gäller den enkla meningen: Egentligen är du så här i verkligheten, så som du träder fram på denna bild, i medveten överklighet.”

Det är porträttet försöker tränga in i en personlighet för att få fram en karaktär, med hjälp av filosofisk och psykologisk inlevelseförmåga och hantverksskicklighet, så utnyttjar karikatyren denna dubbla kunskap till att driva bilden ett steg längre: till en sanning bortom all sanning, »

Samtida satir: Gary Trudeau's Doonesbury.

WASHINGTON POST

till karaktären som maskerad och förställning, på samma tekniska nivå som den akademiska konsten. Det var på så sätt karikatyrerna blev en "seriös konst" (Charles Baudelaire) och stora konstnärer som Honoré Daumier eller Grandville dess främsta företrädare.

I samma mån som den moderna staten upphör att utöva öppet förtryck mot sitt samhälle minskar dock behovet att hitta uttrycksmedel bortom de etablerade medierna för att kunna kringgå den officiella kontrollen av offentligheten. Det skulle vara en överdrift att påstå att censuren tillhör karikatyrns förutsättningar, men säkerligen drog karikatyrkonsten nytta av den statliga kontrollen – inte minst genom att denna kontroll skapade solidaritet: gemenskapen av alla som skrattade åt karikatyrerna och som kände igen varandra i skrattandet. Ju farligare det var för dem som skrattade, ju mer intensivt blev skrattet. Detta skratt krävde därför mod, och att ge en anledning till ett sådant var fräckt och hjältemodig. Men ändå går det inte att invända emot dagens karikatyrer att de – om de inte precis vill kritisera den islamiska tron – för det mesta inte kräver något mod. Att inte behöva vara rädd när man vill framföra kritik är en stor framgång inom det moderna samhällets historia. Men karikatyrerna främjas inte av denna brist på rädsla.

F räckhet förutsätter en fungerande auktoritet. Den kräver en samhällskontroll som den förhåller sig till på ett sätt som liknar partisanens förhållande till en ockupationsmakt. Men hur är det med auktoriteten under moderna, liberala eller till och med socialdemokratiska förhållanden? Var finns den svarta makten, när det knappt går att att skilja en borgerlig regering från makthavare som påstår sig komma från arbetarrörelsen, och när även politiska möten på hög nivå liknar skolstyrelsens sammankomster i en småstad? Den pompöse Nicolas Sarkozy var ett bättre offer för karikatyrerna än François Hollande är idag. Margret Thatcher var mer lämpad än David Cameron, och det svårt att överträffa Franz Josef Strauss, den tyske delstaten Bayerns demokratiskt valde feodalherre (han "regerade" mellan 1961 och 1988), när det gällde att hitta efter en politiker, som ännu efter andra världskriget var särskilt lämpad för karikatyrerna.

Karikatyrns karriär under 1800-talet var liänkad till rotationstryck, industrialiseringen av pappersproduktionen och den tekniska utvecklingen inom litografin. Som Charles Baudelaire berättar blev originalteckningarna ibland visade i salongerna. Som affisch blev karikatyrerna klistrade på stadens murar. Men framför allt hör den tecknade kritiken samman med tidningarnas övergång till massmedier. Karikatyrns fördelar i masskulturens samhälle var snabbhet, enkelhet och tydlighet. En karikatyr måste inte läsas. Med en enda blick skulle betraktaren kunna förstå dess innebörd, och ofta hade den för länge sedan uppfyllt sitt syfte innan myndigheterna över huvud taget hade fått syn på den.

Så småningom fick dock karikatyrerna dela dessa fördelar med tallösa andra bilder. Från alla håll trängde de in i tidningarna, framför allt i gestalt av den dokumentära fotografin. Och eftersom väldigt

få av dessa nya bilder var vackra saknades också här en motpart till karikatyrerna. Karikatyrerna blev bara ett av många mer eller mindre ordinära grafiska inslag i tidningen, ofta hänvisad till en fast och begränsad plats, där den ibland än i dag får vittna om tidningens tradition. Och så försvann karikatyrerna ur de flesta tidningar. En fördel, om man så vill, har karikatyrerna dock kvar: Till skillnad mot en artikel, som måste läsas och för det mesta översättas, är en karikatyr nästan alltid lättbegriplig, kan lätt och snabbt mångfaldigas, och det digitala nätet tillåter en omedelbar och nästan oändlig distribution. Det märks när en profetkarikatyr snabbt skall nå ett arabiskt land.

Det finns en tredje orsak till att karikatyrerna förlorat inte bara sin estetiska, utan också sin intellektuella kraft. Den förutsätter en politisk och kulturell representation som inte motsvarar det representerades faktiska innebörd och syfte. Eller enklare uttryckt: Den förutsätter offentligt hyckleri. Den kräver politiker som framställer sig som folkets tjänare bara för att så mycket lättare kunna fylla sina egna fickor. Den frodas i en mylla av hemliga avtal, gömda intressen och personliga motiv, den suger sin näring ur en undre värld av förmåner och mutor. Det estetiska eländet med dagens politiska personligheter ligger bland annat i att de för det mesta är redliga människor. De uppträder så som de är, känner inte till många maskerader, för all politisk retorik har för länge sedan övergått i kött och blod. Vem tror att Angela Merkel – eller för den delen Stefan Löfven – har en dold agenda? All kunskap, alla idéer, alla saker de kan tänka sig att göra i sina politiska liv ligger öppna för offentligheten. Ingen av dem skulle komma på tanken att betala choklad med regeringens kreditkort. Å andra sidan betyder det att karikatyrerna kanske fortfarande har det lättare i länder där den offentliga representationen inte ännu har slängt slipsarna och kastat sig ner i vardagssoffan.

K arikatyrns egen repertoar av figurer grundar sig på att samhällsfunktioner flyttas in i den mänskliga figuren. Den utvecklar typiska drag, eller den blir rentav till en typ. Det är på sätt ockraren får sin gestalt, uppfrätt av sin girighet, den tjocke prästen med sin förljugna blick, de provinsiella dignitärerna i all sin högfärd och dumhet, läraren med en figur som en pekpinne, den lika opportunistiska som korrupta politikern. Honoré Daumier var denna repertoars mästare, och i tidskrifter som *Le Charivari* eller *Punch* gjordes detta växelspel mellan individ och samhällsfunktion till journalistiska agenda. Denna repertoar av typer börjar upplösa sig, långsamt men säkert, under början av 1900-talet, eftersom den "elementära spänningen mellan det vackra och det fula" (Werner Hofmann) ger vika för en "revolutionär världsåskådning", som gör allvar av alla likhetsideal, även om de så småningom själva blir rutin och konvention.

Dagens karikatyrister har för det mesta lämnat den genomarbetade fysonomiska bilden, konsten att skildra komplicerade sammanhang med skenbart enkla, men mycket exakta medel. När motståndet mot den akademiska konsten inte längre spelar någon roll sjunker kraven på hantverket.

”

Att inte behöva vara rädd när man vill framföra kritik är en stor framgång inom det moderna samhällets historia. Men karikatyrerna främjas inte av denna brist på rädsla.

Leonardo da Vinci: "Groteska huvuden"

FOTO: PHOTO12/UG/GETTY IMAGES

”

De flesta tecknare kan inte teckna på traditionell nivå längre, somliga förmår knappt att rita igenkännliga ansikten.

De flesta tecknare kan inte teckna på traditionell nivå längre, somliga förmår knappt att rita igenkännliga ansikten. Det har blivit vanligt att ersätta träffsäkerhet med bildunderskrifter. Många föredrar att hålla sig till det stora och allmänna. Och eftersom det inte finns någon gräns mellan åsikter och fördomar, och eftersom bilden aldrig kan vara ett medium för argument och resonemang, så utgörs en stor del av dagens karikatyr av tecknat tyckande – de illustrerar uppfattningar som kanske är populära, men som långt ifrån alltid skulle klara en analytisk prövning.

I bästa fall leder de till ett småleende och en vag bekräftelse av att båda, tecknaren och betraktaren, står på samma, den riktiga sidan. Men förlusten av funktionen som motstånd har också andra, allvarigare konsekvenser: alltför många karikatyrer använder sig inte av förvrängning eller överdrift som kritikens medel utan gör dessa medel till mål, de utgörs av rena påhitt. En profet med en bomb med brinnande lunta i turbanen är en sådan fiktion, och en dålig sådan. Ty den första som skulle sprängas sönder av denna bomb vore profeten själv.

Nyligen försökte Garry Trudeau, den amerikanske tecknaren vars serie "Doonesbury" dagligen trycks av mer än tusen tidningar över hela världen, att än en gång förklara vad hans konst egentligen går ut på. Han låter faktiskt nästan som Werner Hofmann: Den skall slå uppåt, säger han, "emot alla slags auktoriteter, den lille mannen mot den mäktige ... Att förlöjliga dem som har det dåligt är nästan aldrig roligt, det är bara elakt." Det han först syftar på är karikatyrerna av profeten Muhammed som *Jyllands-Posten* publicerade för sju år sedan. Och så fortsätter han: "Genom att *Charlie Hebdo* slog neråt, genom att angripa den vanmäktiga, inflytelseslösa minoriteten med råa, vulgära teckningar, som står graffitin närmare än karikatyren, flyttade sig tidskriften in i 'hate speech-sfären' ". Argumentet har sina begränsningar. Det är visserligen inte så att mördare skulle kunna betecknas som "vanmäktiga". Men man förstår vad Garry Trudeau menar: att provokation inte kan vara det främsta syftet för en karikatyrtecknare. Viljan till provokation alstrar nidsbilder, inte karikatyrer. "Det är inte lätt att ta reda på var gränsen för satiren numera går", säger Garry Trudeau, "men det är alltid lönt att ställa denna fråga: Finns det någon, över huvud taget någon, som skrattar? Om inte, så har man kanske överskridit gränsen."

Det gäller till slut också för Lars Vilks, eftersom karikatyrens viktigaste uppgift, nämligen kritik, verkar vara honom helt främmande. Snarare än att vara karikatyrtecknare är han en konceptkonstnär, som råkar använda karikatyren som material för ett verk som egentligen utgörs av någonting annat: det offentliga spektaklet. Teckningar (han har bara gjort några få) använder han för att sysselsätta myndigheter och medier. I boken *Hur man blir samtidskonstnär på tre dagar* från 2005 förklarar han hur man lyckas att integrera mediernas rörelser i konsten genom att bege sig in i konkurrensen om medial uppmärksamhet, genom att skapa sensationer. Och det är den abstrakta sensationen som är hans konsts egentliga innehåll.

Lars Vilks döljer inte med vilket intresse han följde alla de oroligheter som bröt ut efter publiceringen av de danska Muhammed-teckningarna i *Jyllands-Posten*. Han beundrade hur mycket medial effekt man kunde få fram med bara några teckningar. Två år senare fick han tre egna karikatyrer refuserade av en liten konstutställning i Mellansverige. Profeten, islam, terror, invandringen, frihetsrättigheterna – ingenting kunde därefter vara Lars Vilks mer likgiltigt. I det ögonblicket han hade skapat en större medial uppmärksamhet hade hans projekt börjat fungera. Denna framgång var förmodligen inte bra för konsten och inte heller särskilt nyttigt för den intellektuella debatten om den islamiska fundamentalismens innebörd. Men uppståndelsen förvandlade konstnären till en celebritet som sedan dess reser omkring för att leverera ett levande exempel på rätten till yttrandefrihet. Karikatyren, om den över huvud taget någon gång hade mer än en funktionell betydelse för honom, hade han då för länge sedan lämnat bakom sig. 🌸

Av PJ Anders Linder

PJ Anders Linder är chefredaktör i Axess Magasin.

Väldiga tillgångar

Bilden av Japan målas ofta i dystra färger. Men landet har stora mängder socialt och ekonomiskt kapital och ett nytt hopp om att utvecklingen ska skjuta fart.

Europa riskerar att gå samma väg som Japan, kraxar olyckskorparna. Men fåglalåten skrämmer inte Jesper Koll. Denne glade och intensive tysk från Düsseldorf har bott snart trettio år i Tokyo, där han har haft tunga finansmarknadsjobb på JP Morgan och Merrill Lynch, och han har en syn på läget som fått honom att kalla sig ”den siste Japan-optimisten”. I ett tal för några år sedan jämförde han reaktionerna på sina positiva prognoser med hur människor brukar bemöta dem som hävdar att Elvis fortfarande lever.

Vi ses i foajén på ett stiligt hotell i centrala Tokyo men drar snabbt vidare och hänger utanför ett litet franskinspirerat kafé tills det öppnar. Medan jag beställer en croissant tar Koll müsli och frukt och slår genast an tonen för samtalet:

– Jag skulle vilja återfödas som 23-årig japan!

Om denna önskan finns mycket att säga men knappast att den är konventionell. Efter kraschen på fastighetsmarknad och börs, 1990-talets ”förlorade årtionde” och de många fåfänga försöken att få fart på investeringar, konsumtion och tillväxt ser många Japan som hopplost förkalkat: en stagnerad kontrast till det sprittande Kina på andra sidan vattnet.

Demografin ser onekligen besvärlig ut med ett födelsetal som har legat under 1,5 barn per kvinna sedan 1990-talets början. På senare tid har det skett en viss ökning, men enligt den med tabeller ytterst välförsedde professor Naohiro Ogawa, som är chef för befolkningsforskningen vid Nihonuniversitetet, finns inget exempel på att ett land där födelsetalen har sjunkit så mycket har lyckats ta sig tillbaka till en nivå som stabiliserar befolkningens storlek. Sedan 2007 är dödsfallen fler än födslarna och de mer långsiktiga prognoserna pekar på en dramatisk befolkningsminskning. Redan 2040 kan japanerna vara 20 miljoner färre än dagens 127 miljoner och 2080 kan befolkningen vara halverad. Det handlar om räknestycken

snarare än om prognoser, men på utmaningen är inte att ta miste.

Den har redan fått många att förtvivla. Den amerikanske nationalekonomen Nicolas Eberstadt, till exempel. David Pilling återger i sin förnämliga Japanbok *Bending adversity* (Allen Lane, 2014) att Eberstadt föreslagit utflyttning av åldringar från Japan till ”sjukvårdskolonier” i Indien och Filippinerna, där man får ett gott liv till mycket lägre kostnad än hemma. Vad 23-åringarna beträffar tycker han att de nog också gör klokt i att emigrera: ”Yngre japaner, å sin sida, kan finna det lockande att omfamna nya möjligheter utomlands hellre än att stanna i ett krympande, döende Japan.”

Financial Times-räven Pilling är mindre braskande. Han bagatelliserar inte läget men konstaterar att det inte är unikt. Nominell BNP har stått och stampat i evigheter men justerar man för förändringar i befolkning och penningvärde ser det inte alls lika illa ut. Flera av Asiens utvecklade länder (och en rad europeiska stater) har ännu lägre nativitet och även för Kinas del ligger sjunkande befolkning i korten. Samhällena måste komma på hur man ska möta en ny verklighet, och Pilling tror inte att det blir omöjligt. Apropå pensionssystemet skriver han: ”Att hantera det kommer att kräva en kombination av höjd pensionsålder och att få individer att spara mer till sin ålderdom. Sjukvårdssystemet måste anpassas. Det bör inte ligga bortom människans förmåga.” Många japanska delegationer har kommit till Sverige för att studera åldringsvård men så småningom kommer inte bara vi att få skäl att skicka representanter till Japan för att se hur de, som möter utvecklingen först, hanterar sin förändrade åldersprofil.

Även Jesper Koll medger att demografin är ett äkta problem, men han går snabbt över till Japans möjligheter. Förutsättningarna har funnits länge men nu finns äntligen en chans att ta dem till vara.

– För tio år sedan var de flesta stora frågorna

Premiärminister Shinzo Abe.

FOTO: KIYOSHI OTA/BLOOMBERG
/GETTY IMAGES

”

Den som tycker att graffiti, skräp och plankning skapar skön stämning i t-banan har inget att hämta i Tokyos metro.

tabu, men nu är allt uppe på bordet: energin, sjukvården, arbetsmarknaden.

Till dels har man Kina att tacka. Pekings sabelrasslande om Senkakuöarna i Östkinesiska sjön ledde till att Liberaldemokraternas Shinzo Abe kom tillbaka som premiärminister 2012, och samtidigt försåg det honom med en yttre fiende som har fått samhällseliterna att samla sig och enas. Detta nya stämningsläge har Abe använt till att lansera sin ekonomiska plan med ”de tre pilarna” finanspolitisk stimulans, penningpolitisk aktivism och strukturella reformer. Hittills har stimulanserna märkts mest men det har börjat röra sig även på den tredje fronten. Abe har till exempel tagit initiativ till en stor jordbrukspolitisk reform som ska bryta producentkooperativens makt över livsmedelsmarknaden.

”Team Abe förblir mycket fokuserat på att leverera tillväxtvänliga förslag”, skriver Koll i ett marknadsbrev, och han förutskickar ett nytt tryck i den inhemska ekonomin under 2015. Lönerna börjar äntligen stiga. Vinsterna förbättras.

Fast det som engagerar honom mest är inte policies utan Japans grundläggande stabilitet och motståndskraft. Inte ens när situationen var som värst gick arbetslösheten över sex procent. Ungdomsarbetslösheten har inte varit högre än tio. Statsskulden är väldig men de privata tillgångarna är ännu väldigare.

– Bortåt hälften av dem som är över 20 år äger bostaden de lever i men har ändå inga skulder, konstaterar Jesper Koll. Vad gäller det förlorade decenniet så var det hårt i så måtto att stämning-

en var dålig och att lönerna låg stilla, men de allra flesta fick behålla jobbet. I dag är de skuldfria.

Den ekonomisk-politiska krisen har inte blivit en samhällskris. Tilliten och ordningen är avundsvärda. Lämna man tillfälligt sitt restaurangbord kan man lugnt markera platsen med sin plånbok eller airbook. Sannolikheten att bli rånad är en trettiosjättedel av vad den är i USA. I det offentliga rummet råder prydlighet, hänsyn och artighet. På tåget vänder sig konduktören om och bugar för resenärerna i en vagn innan hon går vidare till nästa. Ingen pockar på dricks eller vill ens ta emot någon. Den som tycker att graffiti, skräp och plankning skapar skön stämning i t-banan har inget att hämta i Tokyos metro. Där står spärrarna öppna men ingen rusar igenom utan att betala. Tiggarna lyser med sin frånvaro. Ingen sitter och hojtar i mobiltelefon om vilken station han just har lämnat, tvärtom uppmanas resenärerna att tänka på risken för ”akustiskt läckage” från sina hörlurar. Hur det känns att leva hela sitt liv med all denna hänsyn och självdisciplin undandrar sig min bedömning; för den tillfällige besökaren är det som en bal på slottet.

På en gata i Kyoto ser jag två parkeringshus vägg i vägg. Vid utfarterna står sammanlagt fyra herrar och ser till att gatan är fri innan kunderna kör i väg. Ena dagen är det vackert väder och de arbetar i snygga blå uniformer. Dagen därpå har det mörknat och vita regnjack- »

or har kommit på. I butiken på det förtjusande Studio Ghibli-museet i Mitaka står en vänlig dam och visar var kön till kassorna börjar, och när man kommit längst fram står hennes kollega och pekar på den kassa som just har blivit ledig. I t-banan går det för all del att köpa biljetter på egen hand elektroniskt, men man kan också stöta på vänliga farbröder i bygghjälmsom står och guidar resenärer där ingen guidningshjälp är riktigt påkallad.

Jag misstänker att många från vår upplysta del av världen tycker att de här tjänsterna är gammaldags och irrationella och bara bjuder managementkonsulter på öppet mål. Jag känner mig mindre säker. Är det självklart mer förnuftigt att det inte finns någon som hälsar kunderna välkomna till varuhuset än att någon gör det? Är det bättre med tjänstgöring i Fas 3 än att lotsa fotgängare förbi en byggarbetsplats?

Värdet av ett välkomnande ord och närvaron av någon att fråga syns inte nödvändigtvis i nationalräkenskaperna. Ändå är det en realitet.

Alla japaner jublar inte över Shinzo Abe och hans regering. Journalisten Atsushi Yamada från den stora dagstidningen *Asahi Shimbun* är till exempel väldigt kritisk, och det får man ha viss förståelse för. Han stämde trots allt för förtal av Abe förra gången denne var premiärminister, och det tog två år innan målet lades ned.

Yamada möter upp på Pressklubben tillsammans med professor Keiichi Katsura. Denne garvade mediekännare, en gång chef i klubben, bär sina 80 år och sin välkända fluga med samma självklarhet. Han lotsar oss in till ett mötesrum med djupa fätöljer kring ett lågt bord. En vägg har fönster som vetter ut mot Tokyos tak, de andra tre pryds av varsitt fotografi: berget Fuji, kejsar Hirohito med hustru och så kung Carl Gustaf och drottning Silvia, som ser unga och nygifta ut.

Vad är det för fel med Abe? Professor Katsura vet besked:

– Allt går åt fel håll! Utrikespolitiken, statsfinanserna, ekonomin!

Så håller han ett litet föredrag om Pressklubbens historia. En gång i tiden fanns bara de internationella korrespondenternas klubb, som sköttes av amerikanerna, och dit de japanska journalisterbjöds in som på nåder när internationella dignitärer var på besök. Först inför världsutställningen i Osaka 1970 skapade japanerna en egen sammanlutning. Och varför berätta detta? Jo, för att illustrera hur Japan alltsedan andra världskriget levt i USA:s skugga i stort som smått och inte förmått kliva fram och ta ansvar fullt ut. Utrikespolitiken är delegerad till USA och de styrande oroar sig alldeles för mycket över vad amerikanerna säger.

Lite komplicerat blir det. Katsura är trots allt aktiv i en organisation som vill stoppa den förändring av konstitutionen som Abe vill ha och som ska ge Japan större möjligheter att agera i försvars- och säkerhetspolitiken. Innebär detta motstånd verkligen att ta aktivt ansvar – eller är det att göra sig fortsatt beroende av Washington?

Efter andra världskriget gav USA Japan en pacifistisk konstitution, men det gick inte många år innan amerikanerna ångrade sig och ville att Japan skulle axla ett större säkerhetsansvar. Fast nu var det japanerna som höll emot. Hade man en gång blivit av med militarismen ville man inte ha den tillbaka. Så har det hållit på och än i dag finns ett utbrett folkligt motstånd mot att ändra författningen så att den tillåter militärt samarbete med allierade, fast Keiichi Katsura undrar om det är tillräckligt starkt och artikulerat för att få Abe att avstå.

Samme Abe är angelägen om att balansera Kinas växande makt genom att utveckla goda förbindelser med grannländerna i Sydostasien – ändå kan han inte låta bli att reta upp dem genom sitt undvikande mummel om japanska krigsövergrip. Mitt i all ödmjukhet och hänsyn dväls stolthet och ovilja att tappa ansiktet. Minuter från strama blomsteruppsättningar och skön kalligrafi kan man ta del av världens larvigaste tv-program.

Den uppstigande solens land är också det nedfallande regnets. ☀

”

Är det självklart mer förnuftigt att det inte finns någon som hälsar kunderna välkomna till varuhuset än att någon gör det? Är det bättre med tjänstgöring i Fas 3 än att lotsa fotgängare förbi en byggarbetsplats?

Rural medieidyll krackelerade

Prisbelönta tidskriften *Modern Farmer* blev snabbt ett måste för en urban medelklass som ville äta och leva autentiskt. Men en krass ekonomisk verklighet kom i vägen.

Av Margit Richert

Bara några dagar innan vinternumret av *Modern Farmer* damp ned i brevlådan kom beskedet: kvartalstidskriftens vårnummer ställs in, de två sista redaktörerna lämnar sina poster och sommarnumrets status är högst oklar. Och därmed ligger den tidning som sedan starten våren 2013 inkarnerat den medvetna mathipsterns självgoda själ om inte på lit de parade, så i alla fall i respirator.

Den borde inte ha kunnat gå under på blotta två år, en tidning som blivit så unisont hyllad för sin enkla, smarta design och sitt kaxiga tilltal. Den fick engagerade, unga medarbetare att flytta från västkusten till en liten stad i delstaten New York och lockade stjärnögda frilansar från hela världen. Ändå nalkas nu slutet. Det ryms en tragikomik i att en tidning som så konsekvent propagerat för hållbara lösningar inte lyckades hålla ut längre.

Ann Marie Gardner, tidigare bland annat framgångsrik resereporter för *New York Times* och medgrundare till *Monocle*, flyttade till den närmast Österlenliknande idyllen Hudson en timmes körväg från Manhattan. Hon tänkte egentligen skriva manus till ett tv-seriedrama om arbetet på en tidskriftsredaktion. Men researchen växte sig snart så omfattande att hon bestämde sig för att göra det hon ansåg sig bäst på: starta ny tidning.

Första numret stoltserade med en porträttbild på en svart, lätt hotfull tupp. Omslagen till senare nummer har pryts med allt från getter till brukshundar – sedan länge kompletterat med en live-sänd webbkamera på *Modern Farmers* ambitiösa hemsida, där alla kan ta del av djurets vardag. I ett typiskt nummer samsas spalten "Fråga en jordbruksminister" med glossiga annonser för trakto-

Fläsk för mathipsters.

rer och robusta t-shirts i ekologisk bomull. Läsaren kan följa mangofruktens resa från Malawi till McDonald's och besöka natursköna agroturismanläggningar världen över. Tidningen fördjupar sig i glutenfria grödor och ekologiskt kokosnötsvatten. På en bild i texten "Möt den moderne jordbrukaren" poserar en vinbonde bland sina grödor som en modern Kristusgestalt. Det är stundtals svårt att hålla sig för skratt, trots eller kanske tack vare redaktionens uppenbart goda självförtroende. >>

Margit Richert är kock och skribent.

Så erhöill man också redan i maj 2014 amerikanska National Magazine Awards, tidskriftsbranschens motsvarighet till filmens Oscarsutdelningar, och norpade därmed priset framför näsan på bland andra *GQ* och *Vanity Fair*. Ann Marie Gardner blev firad publiciststjärna nästan över en natt och har sedan dess bland annat poserat i Vera Wang-kläder tillsammans med kor och brukshundar i *Harper's Bazaar*. Visst höjdes en del ögonbryn åt hennes segertåg, men för att bli verkligt förvånad krävs en viss samtidsfrånvändhet.

Allt sammanstrålar nämligen i *Modern Farmer*: de senaste årens rörelse för urbant jordbruk, romantiserade äkthetsanspråk på råvarorna samt en stundtals flåshurtig teknikoptimism. I tidningens webbshop samsas exklusiva skärbrädor i valnötsträ med tillfälliga traktortatueringar och "fröbomber" (små vildblomsterfröfyllda lerkärl att kasta i övergivna trädgårdar och på kommunala gräsplättar). Detta är den ekosubversiva konformismen i stram lyxförpackning.

De fylliga priserna i shoppen till trots har *Modern Farmers* ekonomi från första stund varit tidningens sorgebarn. Gardner har också varit öppen med detta. När den kanadensiske affärsängeln Frank Giusta tidigt gick in med en icke offentliggjord summa trodde många att publikationens framtid var tryggsad för överskådlig tid. Men med sin bakgrund i gruvnäringen visade sig Giusta ha en helt annan syn på avkastning än de något idealistiska journalisterna i Hudson Valley. När det visade sig att mer pengar behövde skjutas till efter bara några nummer var schismen ett faktum. Redan när tidningen vann storslam på National Magazine Awards lär situationen ha börjat kännas så skakig finansiellt att delar av redaktionen diskret började fråga runt efter nya arbeten. I december i fjol lämnade Gardner slutligen sin post som chefredaktör, och de två sista praktikanternas kontrakt löpte ut den första februari nu i år. Kvar sitter Giusta som majoritetsägare av en tidning tömd på innehåll.

För ett innehåll hade man. Varje människa som ätit på en finare krog på senare år vet att risken är överhängande att man får en fullkomlig stamtavla och ett par moralkakor som tillhör till sin gräsuppfödda, gårdsnära flankstek. Denna längtan efter autenticitet, denna utstuderade medvetenhet, parodieras utmärkt i första avsnittet av tv-serien "Portlandia", där det hippar paret frågar ut en servitris om restaurangens ekologiska kyckling: "Och hasselnötterna kycklingen pickar – är de lokalproducerade?" blir knäckfrågan. När svaren inte förslår tvingas de själva åka ut till den obehagligt idylliska bondgården för att inspektera kycklingarna. Det är till den här målgruppen *Modern Farmer* har velat appellera, om än med blandat resultat.

När *Modern Farmer* är i sitt esse är det en rapp, rolig tidning som inte tvekar att svinga vilt omkring sig. I texten "Är du cool nog att dricka Switchel?" ler man kärleksfullt i mjugg åt de två Brooklyn-hipsters som ägnat de två senaste åren åt att återskapa en gammal, tämligen ruggig bondgrogg på vinäger, lönnsirap och ingefära. Föga förvånande har den också blivit en dryckestrend

att räkna med. I andra fall tangerar man ren bizarrojournalistik i klassisk Vice-stil, som i reportaget där vi får följa med på skyddsjakt av Hawaiis stora, livsfarliga stam av förvildade kor.

Tidningens svaghet är kanske att den hela tiden har stått med ena foten i myllan och den andra spretande i det blå. För seriöst och för förnumstigt mäsrande för att fungera som ett lockande livsstilsmagasin, för verklighetsfrånvänt för att kunna läsas av bönder med annat än förvirkade huvudskakningar till följd. I sista (?) numret presenteras glatt en trampedalstraktor för den bonde som känner att han behöver få lite mer motion. Alla ritningar finns att ladda ned gratis på nätet, hälsar upphovsmannen, som inte gärna kan ha någon större erfarenhet av att sköta ett jordbruk med krav på avkastning.

Jämför man *Modern Farmer* med svenska, lite mer praktiskt orienterade branschtidningar som till exempel *Lantbrukets Affärer*, *Mjolk* och *Viola Potatis* finner man förvånande nog mer skillnad i tilltal än innehåll. Visst saknas hos de svenska kollegerna själva modereportagen och de stiliserade bilderna på ekologiska grödor, men tematiken är i stort sett densamma. Artiklarna genomsyras av en rädsla för sjunkande potatispriser, diskussioner förs om ett hållbart jordbruk; alltsammans varvat med nya rön om hur skördar kan ökas med datorisering och annat tekniskt. Det är faktiskt en smula uppfriskande med den praktiska, något torra tonen efter att ha matats med *Modern Farmers* pockande förnumstighet.

”

Tidningens svaghet är kanske att den hela tiden har stått med ena foten i myllan och den andra spretande i det blå.

food and travel

NORWEGIAN WOOD

If you want to get close to the rugged landscape of Norway, but not too close, Juvet Landscape Hotel is your place.

In northwestern Norway, a six-and-a-half-hour drive from Oslo, owner Knut Slinning has created a modern outpost — with freestanding cabin-style rooms plopped in the middle of a nature reserve overlooking a steep gorge. The hotel offers access to local guides to take guests fishing, rafting, skiing and other river and alpine activities. They can then enjoy a traditional Norwegian dinner of anything from smoked whale to reindeer, all served at a long communal table in a converted barn.

The glass-walled buildings are meant to promote harmony with nature. The aim of the hotel is "to keep the landscape, but turn it into something more — something out of the ordinary," says Slinning. But plan ahead: Slinning has been fully booked every season and rejects 10 to 15 requests a day. — *Charles McFarlane*

BASEMENT FARMER

Ian Rothman spent five years on an organic farm in Western Massachusetts before he went underground. Rothman now farms full-time in the basement garden of upscale Manhattan restaurant Atera. In yet another example of maximizing urban square footage, Rothman co-opted a 16 x 20-foot basement storage space, previously unused and unlabeled. "We're New Yorkers. We take space where we can get it," he says. Lit by powerful LED lights, the space now produces borage, primrose, carrot greens and nasturtiums.

It's a concentrated selection for a delicate menu.

Rothman says tending the tiny space takes up the same amount of time he used to devote to eight acres. It's painstaking work, maintaining a highly regulated temperature, humidity and lighting. Not to mention Atera's chefs demand 100 percent aesthetic consistency. "If we have 30 guests, we want every one to get three leaves of the exact same size," he says. "I'm harvesting leaf by leaf here." — *MF*

"I'm harvesting leaf by leaf here," says Ian Rothman, basement farmer.

WAR AND PEAS

Can a restaurant rewrite a nation's history? That's the lofty goal behind the new LavkaLavka restaurant in Moscow, whose founders believe that 20th century collectivized farming and food shortages destroyed Russia's cuisine. While the end of the Soviet Union brought in sushi and burgers, connecting with the old ways of foraging and small-scale farming became harder. LavkaLavka — "lavka" means "small local shop" — started in 2009 as a CSA-style cooperative. They launched a supper club. Dinners grew into a small cafe and then a 200-seat restaurant, which serves food sourced from a network of 200 producers. The chefs Marat Khatmullin and Dmitry Grachevskiy imagine how Russian cooking could have evolved. Their most popular dish is a custard made from local yogurt and baked farmers' cheddar, topped with cloudberry jelly and pinecone jam. — *Katia Bachko lavkalavka.lavkainst.com*

HIGH ART HORTICULTURE

Artists create conceptual gardens that don't always include plants.

WE'LL ALWAYS HAVE LA JEUNE RUE

In what could only be described as a real life game of Monopoly, millionaire real estate mogul Océrid Naudon bought 36 properties on three neighboring streets in Paris' Third Arrondissement as part of his ambitious new project "La Jeune Rue" (The Young Street). Slated for a grand opening in September, this overlooked corner of the city is set to be the ultimate Parisian food destination — including a grocery store, an ice cream parlor, a hardware store, an oyster bar and a cheese vendor selling only unpasteurized cheese. These shop fronts and restaurants will combine ethically sourced food and top-notch international design. Picture (if you can) a Tom Dixon-designed sustainable fishmonger. However, Naudon is quick to point out, this won't be just an elitist foodie theme park. Many of the shops and restaurants will work directly with a hand-picked network of suppliers, cutting out the middleman and ensuring prices remain reasonable. Naudon has even gone so far as to buy his own ancient wheat fields for bread-making. — *Alice Guillef*

TREND: BLACK GARLIC

When U.K. garlic farmer Mark Botwright read about a 4,000-year-old Korean method of preserving garlic, he had to try it. Fermenting white garlic not only turns it into a distinctive black, but creates a delicacy with twice the antioxidant properties and a sweet taste. "Black garlic was a solution to provide garlic all year round. It's also delicious mixed with butter and rubbed under the skin of a whole chicken before roasting," says Botwright.

In 2013, he became one of the first U.K. producers to make black garlic, generating 2,500 bulbs every 40 days. His signature is the velvety texture of apricot with notes of aged balsamic vinegar. London's The Ivy and The Fitz are among his clients. Of course, Botwright still delivers white garlic daily to top U.K. chefs — like Michel Roux Jr. of London's Le Gavroche — within 24 hours of harvesting. — *Alicia Kirby southwicksfarm.co.uk*

MOOS AND BOOZE

After earning his dairy science degree in 2009, Garren Visser dedicated himself to his passion project: distilling lactose and whey into alcohol. Visser hit on the perfect recipe, then found a partner in New Zealand willing to produce it. And so, Milk Money Vodka was born. The clear liquid is 40 percent alcohol and bottled in a sleek vessel reminiscent of an old milk bottle. "Milk Money Vodka is sweet with a smooth finish," says Visser. For now, it is only available in Visser's home state of New Mexico, but he hopes to expand markets soon. — *MF*

Kanske är detta en orättvis jämförelse – *Modern Farmer* säger sig trots allt vilja vara jordbrukarens *Vanity Fair*. Målgruppen är emellertid en annan – den bildade urbana medelklass som oroar sig för varifrån maten egentligen kommer, och om den verkligen är etiskt producerad. Man har uppenbarligen hoppats dra till sig en intelligent, beläst publik med äkta intresse för hållbar utveckling, framtidens jordbruk och ekologiska, fotriktiga gummistövlar i designerprisklass. Men det vi säger oss vilja ha är inte nödvändigtvis det som sedan hamnar i varukorgen, det vet vi redan från de konsumentenkäter där vi ständigt efterfrågar mer ekologiskt än vad vi egentligen är beredda att köpa.

Det är ingen slump att sydstatstidningen *Garden & Gun*, som riktar sig till samma urbana hipsterklass med gröna-vågen-drömmar, har en långt större upplaga. Här problematiseras inte jordbruket, jakten eller miljön. Istället möts vi av ett lantligt sydstats-USA där trädgårdsidyllerna må vara vildvuxna men alltid tryckta på glansigt papper. Jaktreportagen är lokalt förankrade men aldrig folkliga. Ska det skjutas kanin i North Carolina är det med ras-hundar och exklusiva, ärvda vapen, gärna i motljus. Istället för hemma-hos-reportage hos mjölksyrande familjeföretag frestas man med diverse recept från den amerikanska söderns mest välenomrade kokkar: friterad vaktel, majsbröd med bacon eller butter milk biscuits. Reklamen är exklusiv:

nätta tjeje-gevär med stilerade rosor, jaktkläder för den nya tidens e-ciggsblossande Marlboromän. Där *Modern Farmer* inger en malande konsumtionsoro väcker *Garden & Gun* ett vållustigt habegär.

Kanske är den ändå så enkel, förklaringen till *Modern Farmers* ovissa framtid: människor vill inte mötas av en olycksbådande verklighet i ett kvartalsmagasin, sådant finns det tillräckligt av i vardagen. Ska man nu en gång få drömma sig bort vill man drömma stort, och helst av allt ostört. Det är ingen slump att *Modern Farmers* största virala succé någonsin inträffade när man webbsände direkt från ett stall med minigetter. Där äntligen fick läsarna en chans till verklig eskapism, utan några motprestationer i form av etisk konsumtion eller asketisk försakelse.

Det är ändå lite sorgligt att en tidskrift som hela tiden ville så gott aldrig riktigt lyckades infria sin publiks förväntningar. Varvat med de alarmistiska tendenserna fanns en frisk, välvillig naivism som antagligen kom sig av att Ann Marie Gardner själv flyttade till det lantliga Hudson av en nyck (hon skulle egentligen intervjua en svensk sminkföretagare när hon för första gången besökte staden, men slutade som hyresgäst i hennes lada). Att förälska sig i lantlivet en blåhimlad sommardag är lätt hänt, men förr eller senare kommer vintern, med allt vad den innebär av tillnyktrande umbäranden. *Modern Farmer* är varken den första eller sista papperstidning som möter detta grymma uppvaknande. ✿

”
Första numret
stoltserade med
en porträttbild
på en svart, lätt
hotfull tupp.

Sveriges välståndsökning vilade på borgerliga dygder som samhällsansvar och lokalt engagemang. Men dagens borgerlighet har accepterat marxismens klassanalys.

När de borgerliga blev marxister

Lars Anders Johansson

”

Utmaningen för borgerligheten består i att återupptäcka att samhället är större än marknaden och att det finns fler konfliktlinjer än den ekonomiska.

S torsint. Verksam. Fosterländsk. Orden står ristade på Per Muréns gravvård på den gamla kyrkogården i Gävle och vittnar om de ideal som hyllades av tidens borgerskap. Per Murén var borgare i ordets bästa bemärkelse. Driftig affärsman och industrialist, politiker och kulturmece-nat. Han var en av de eldsjälarna som genomdrev industrialiseringen i Sverige, som initiativtagare till Gävle-Dala järnväg – vilken möjliggjorde malm- och virkestransporterna till kusten, och som styrelseordförande i Sandvik och grundare av Korsnäsverken, Strömsbro fabriker och Gävle manufaktur-aktiebolag, samt stiftandet av Gävleborgs enskilda bank, Gävle sjöassuransförening och Norrlands ångbåtsbolag för att nämna några av denne mans skapelser. Som politiker hann han med att vara stadsfullmäktiges ordförande, landstingets ordförande samt riksdagsman för borgarståndet fram till och med representationsreformen. Som mece-nat donerade han frikostigt till civilsamhället, bland annat Borgarskolan, men även till kulturlivet via de Murénska stiftelserna, som fortfarande står för merparten av de offentliga konstinköpen i Gävle kommun.

Varför denna uppräkningslista? För att de säger något om den dåtida borgerlighetens självuppfattning och de dygder som låg till grund för den välståndsökning som Sverige upplevde från mitten av det förra århundradet och fram till 1930-talet. Det påstås ofta idag att ett företags enda ansvar utöver efterlevnad av lagar och regler är att leverera så bra varor/tjänster som möjligt åt kunderna och så hög avkastning

som möjligt åt ägarna. Det må vara riktigt och företeelser som socialt företagande tjänar oftast mer som varumärkesbyggen än någonting annat. En betydligt intressantare fråga är vilket ansvar ägarna till företagen har gentemot det omgivande samhället. För en borgare som Murén var det självklart att han som affärsman också skulle ge något tillbaka till det lokalsamhälle där han levde och verkade. Dels i form av donationer till allmännyttiga ändamål som utbildning och kultur, dels i form av politiskt engagemang som representant för staden i den lagstiftande församlingen.

DE BORGERLIGA DYGDerna är lika gamla som borgerligheten själv. I boken *Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce* tar den amerikanska ekonomihistorikern Deirdre N McCloskey sin utgångspunkt i dessa dygder. I boken, som är den första i en serie på tre, identifierar hon särskilt sju grundläggande dygder som både tycks vara förutsättningarna för att ett marknadsekonomiskt samhälle skall fungera och dessutom ha bäst förutsättningar att utvecklas i ett sådant samhälle: hopp (optimism), entreprenörskap (fantasi, trofasthet, identitet, integritet, lojalitet), kärlek (social begåvning, empati, vänskap, uppskattning, attraktion), rättvisa (social balans, ärlighet), mod (autoanomi, uthållighet), måttfullhet (individuell balans, ödmjukhet, återhållsamhet) och klokhet (kunskap, förutseende, kontrollerat självintresse, kontextuell rationalitet).

Att en dygdemoral är förutsättningen för ett borgerligt marknadsekonomiskt samhälle är ingen ny tanke. Redan Max Weber drev i den epokgörande *Den protestantiska*

Max Weber utgick från individen.

FOTO: TT

sedan den först dök upp som politisk kraft vid medeltidens slut.

I SVERIGE HAR BORGERLIGHETEN emellertid under efterkrigstiden i stor utsträckning övergivit denna position som det civila samhällets värn och vakthund för att istället acceptera en helt annan typ av samhällsanalys: marxismens. I och med Salt-sjöbadsavtalet 1938 och samförståndsandan accepterade såväl näringslivet som den politiska borgerligheten marxismens premisser att den grundläggande konflikten i ett samhälle är kampen om produktionsmedlen. Istället för en webersk klassanalys som utgår från individens förutsättningar på marknaden utifrån sina individuella egenskaper antog man en marxistisk analys där individens position i samhället bestämdes av hennes relation till produktionsmedlen. Utifrån denna binära samhällsanalys ställdes medborgaren och väljaren inför valet mellan att ställa sig på arbetstagarrens eller arbetsgivarens sida. Den pedagogiska utmaningen i att förklara för folkflertalet varför de skulle ta direktörernas parti kan förklara stora delar av borgerlighetens kräftgång under efterkrigstiden.

Häri ligger också förklaringen till hur socialdemokraterna år efter år kunnat fortsätta demonstrera på första maj trots att de suttit i regeringsställning i decennier. Det förklarar även den till synes märkliga situationen att den bohemiska och radikala kultursektorn så beredvilligt positionerat sig på den politiska maktens sida. I ett samhälle där alla accepterat att den grundläggande konflikten är ekonomisk är det inte så konstigt om den som vill framstå som radikal ogärna ställer sig på vad som uppfattas som kapitalägarnas sida.

DET FINNS DOCK tecken i tiden som tyder på att den marxistiska analysen spelat ut sin roll. Den framväxande nya vänsterns tonvikt vid identitetsfrågor snarare än ekonomiska frågor är ett sådant, liksom de likaledes identitetspolitiska Sverigedemokraternas opinionsframgångar. Utmaningen för borgerligheten består i att återupptäcka att samhället är större än marknaden och att det finns fler konfliktlinjer än den ekonomiska. Det visste Per Murén och hans samtida och det visste Hans L Zetterberg.

Tar inte den svenska borgerligheten utmaningen på allvar riskerar den att marginaliseras som de sista troende marxisterna.

Lars Anders Johansson är poet och journalist och verksam som redaktör och programansvarig vid Timbro.

etiken och kapitalismens anda tesen att det var den protestantiska plikt- och strävsamhetsmoralen i Nordvästeuropa som skapade förutsättningar för det ekonomiska system som skulle komma att skapa ett välstånd utan motstycke i mänsklighetens historia. Weber har kritiserats av andra, som historikern Werner Sombart, som menar att den moraluppfattning som låg till grund för den borgerliga identiteten och det kapitalistiska systemet fanns före reformationen, till exempel i medeltidens Norditalien. Den borgerliga identiteten och dess moraluppfattning tycks ha varit förutsättningen för den liberala samhällsutvecklingen snarare än tvärtom.

ATT DET BORGERLIGA samhällsprojektet omfattar mer än ekonomin blir tydligt i tyskan, där ordet för civilsamhälle – bürgerliche Gesellschaft – betyder just borgerligt samhälle. Från åtminstone slutet

av 1700-talet syftade borgerskapets (och senare borgerlighetens) politiska strävanden i västvärlden till att skydda detta civilsamhälle från politiska ingrepp. Först från det gamla privilegiesamhällets maktfullkomliga institutioner, senare från en alltmer anspråksfull arbetarrörelse.

Sociologen Hans L Zetterberg, verksam som bland annat chefredaktör för *Svenska Dagbladet* och mångårig vd för Sifo, har skrivit mycket om just vikten av att låta samhällets olika sfärer utvecklas var och en enligt sin egen respektive logik. I sitt magnum opus, *The many splendored society*, identifierar Zetterberg sex sådana sfärer: politiken, ekonomin, vetenskapen, konsten, religionen och moralen. Som ledarskribent och som medförfattare till Moderaternas idépolitiska program drev han linjen att det var borgerlighetens uppgift att skydda dessa sfärer från politikens klåfingrighet. Det låg i linje med vad borgerligheten strävat efter

TEMA

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Propagandan från Moskva ser inte längre ut som under Sovjettiden. Då försökte man övertyga om att det egna systemet var överlägset. Nu går man in för att sprida osäkerhet och förvirring. Det viktiga är inte att övertyga människor i Ryssland och väst om sin egen förträfflighet utan att skapa känslan av att allting flyter och att ingenting är att lita på.

FOTO: OLEG NIKISHIN/KOMMERSANT/GETTY IMAGES

Inget är på riktigt

Ryssland driver en postmodernistisk informationskrigföring mot väst. Allt går ut på att förvirra och fördunkla.

Av Peter Pomerantsev

En vän som arbetar inom säkerhetstjänsten i ett av Nato-länderna i Baltikum gav mig nyligen en liten bok, en handbok som eleverna vid ryska militär- och säkerhets-högskolor får när de skall lära sig om militära informationsoperationer. Här följer ett citat ur handboken: "Informationskamp innebär två samhällssystems tävlan inom den informationspsykologiska sfären med syfte att utöva inflytande över ett eller flera samhällsskikt och makt över de strategiska reservernas källor." Här följer ytterligare ett citat: "Informationskrigföring inbegriper att arbeta med ledande opinionsmakare, makt över andra nationers ledningar och deras ungdomar. Informationskrigföring liknar ett fredligt krig. Den kan fortgå under fullständig fred och välstånd. I ett normalt krig handlar segern om ja eller nej, inom informationskrigföring kan den vara både och. Ett antal rivaler kan slåss om en särskild grundtanke eller ett tema inom en persons medvetande. Informationskrigföring gör sig av med begreppen vän/fiende. Man kan arbeta ihop med någon och samtidigt vara dennes informationsfiende." Och ett sista: "En person kan inte reagera på den här sortens verksamhet, som är lika osynlig som radioaktivitet. Verksamheten kan döljas i välvilja, vilket en person rent biologiskt inte kan besvara med aggression. Den huvudsakliga faran med informationskrigföring är att man inte kan se skadorna den orsakar. Befolkningen märker inte ens att den är utsatt, så staten sätter inte in sina självförsvarsmekanismer."

Det här är som taget ur verk av Borges, eller William Gibson, ren science fiction. Vill man försöka förstå den här tankeskolan kan det vara en idé att gå tillbaka till 1999. Det året erkände marskalk Igor Sergejev, den ryske försvarsministern, mer eller mindre att militärt sett kunde Ryssland inte tävla med Nato och väst, man var inte jämbördiga när det gällde kanoner, stridsvagnar, ubåtar. "Vi måste hitta asymmetriska sätt att se på krigföring", sa Sergejev, "revolutionära

synsätt." Så man byggde upp en teori kring informationspsykologisk krigföring och, för att förenkla det väldigt mycket, använder sig av allt det där västländerna trodde att de hade ett försprång mot västvärlden. Använder sig av banker, använder sig av frivilligorganisationer, använder sig av kyrkan, använder sig av medierna, använder sig av de liberala demokratiernas alla verktyg, centraliserar och utnyttjar dem som ett vapen. Och tanken är, enkelt uttryckt: hur kan man få ett land på knä utan att ens röra vid det?

Vad för sorts segrar kan man vinna i denna informationspsykologiska krigföring? Man kan ju inte direkt invadera ett land. Alla segrar man kan vinna finns inom uppfattningens rike, det är ett rent pr-krig. Det finns ingen risk att Ryssland öppet skulle attackera Nato. Utan allt man behöver göra är att visa att Nato är ett skämt. Allt man behöver göra är att ta sig ner i Natos semantiska och kommunikativa struktur och underminera den. Nato hålls samman av en enda semantisk list, artikel 5, tanken att ett angrepp, vilket militärt angrepp som helst, mot vilket Nato-land som helst är ett angrepp mot alla dess medlemmar. Men tänk om det inte handlar om ett militärt angrepp? Tänk om det handlar om en cyberattack? Tänk om det handlar om ett informationsangrepp? Tänk om det handlar om ett psykologiskt anfall? Allt Ryssland behöver göra är att underminera Natos logiska ramverk, i syfte att förnedra organisationen, och sedan börjar ett antal beskrivningar att rämna. Tanken om västs sammanhållning, tanken att Amerika alltid kommer att skydda de folk som det lovar att skydda. Vita huset kommer att visa sig ha lurfötter, hela den västerländska självbilden kommer att rämna: varför skulle inte Ungern eller Italien kunna alliera sig med Ryssland?

Det är det här teorin går ut på. Det är upp till oss att avgöra huruvida vi anser detta vara ett reellt hot, men det är så här det ryska militära tänkandet närmar sig ämnet.

»

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Maktens manipulator.

FOTO: DMITRY DUKHANIN/KOMMERSANT/GETTY IMAGES

Desinformation är lika gammalt som *Iliaden*. Den mest berömda desinformationskampanjen i historien var den trojanska hästen. I Sovjetunionen hade KGB en avdelning för "aktiva åtgärder". Målet var att så split bland de allierade i väst. Runt år 1980 spred exempelvis KGB ut ryktet att CIA hade tagit fram aids i syfte att döda svarta. Det var ett sätt att framkalla spänningar mellan raserna. Skillnaden nu är att när KGB gör någonting liknande bryr de sig inte ens om att försöka övertyga folk. Då drog KGB upp en mycket komplicerad plan: man använde sig av en riktig vetenskapsman och riktiga tidningar, och sakta lät man nyheten sippra ut i mediasfären. Nuförtiden då Russia Today, Kremls internationella nyhetskanal, vill göra någonting liknande hittar de helt enkelt på en nyhetsartikel, som de gjorde med nyheten att amerikanerna hade tagit fram ebola som ett vapen. Men de försöker inte ens bevisa att detta är sant, de fabrikerar bara den ena konspirationsteorin efter den andra, och målet verkar helt enkelt vara att försvaga och förvirra informationsflödet för att få all information att framstå som omöjlig. Det handlar mindre om övertalning, det kan handla mycket mer om att förstöra andras självbild, fördunkla, göra varje försök till debatt omöjligt.

Det underliggande budskapet är cynism, försök inte ta reda på vad sanningen är. Det är just detta grepp man hela tiden tar till inom landet. När en oppositionell, en verklig oppositionsaktivist, framträder i Ryssland är det första som Kreml brukar göra att läcka nyheten att "han är en av de våra, den oppositionelle är vårt projekt, tro inte på honom. Alla är till salu, allt är lurendrejeri, allt är bluff, sitt på din soffa, drick din öl, hata Amerika lite lätt." Det är budskapet. Och det är i stort sett budskapet till Europa: ni vet inte vem eller vad som är rätt eller fel, ni vet ingenting om Ukraina, ni vet ingenting om oss – försvinn. Så det handlar mycket mer om att sprida cynism och känslan att ingenting är sant, så varför bry sig om att kämpa för någonting. Den cyniske tittaren är lättast att lura, för när man väl är säker på att man inte kan tro på någon – att man inte kan tro på BBC, att man inte kan tro på *Guardian*, att man inte kan tro på demokratin – kan man sugas in bland konspirationerna.

Sanningssägare: Aleksej Navalnyj.

FOTO: DMITRY LOVETSKY/AP/TT

"Det underliggande budskapet är cynism, försök inte ta reda på vad sanningen är. Det är just detta grepp man hela tiden tar till inom landet."

Vi behöver en ny sociologi för att analysera detta, institutioner som borde titta på hur detta faktiskt inverkar, vad det egentligen åstadkommer. Det finns ingen som gör det på heltid, det finns ingen som sitter där och mäter hur effektiva alla dessa olika verktyg i informationskrigföringens tjänst verkligen är.

Det finns ett samband mellan postmodernismen och den taktik som ryssarna använder i sin krigföring mot väst. Kreml har fattat att det finns en sorts sklerotisk postmodernism som är på modet i min generation, för vi läste aldrig Hegel, vi läste bara Deleuze och Guattari. Men det vi på det stora hela kom fram till är att fakta alltid innebär tolkningar, någon egentlig sanning existerar inte. Så nu har Kreml förstått att detta är mycket enkelt att utnyttja! Postmodernismen har blivit rekryterad av KGB. På ett djupare plan bekräftar Kremls uppfattning om informationspsykologisk krigföring i grund och botten Derridas tanke att hela världen är en text, hela världen är en berättelse, hela världen är perception. På det hela taget

betyder detta att de kan förstöra Nato helt enkelt genom att förstöra det som text. På ett ännu djupare plan har vi det sätt på vilket de använder språket, som Lacan, så det är inte som att språket eller tecknet är lika med det betecknade; det de säger är att språket alltid är en trevängslek, mellan talar, objektet som omtalas och mottagaren, och man kan leka inom detta. I den bemärkelsen är de poststrukturalister, på ett mycket djupt sätt. Och vi får inte glömma att det var i Ryssland som semiotiken föddes.

De har rest mot postmodernismen på en egen mycket intressant stig och mycket mer radikalt än vi gjorde.

Ryssland har kommit fram till en mycket radikal sorts postmodernism genom cynismen. Jag tror att det här är mycket svårt för oss att förstå. Föreställ dig att du växte upp med att ljuga. Inte att du ljög vid något enstaka tillfälle, utan att du ljög från nio till sex – vilket är vad varenda sovjetisk medborgare var tvungen att göra: stiga upp och simulera tro på kommunismen. Ingen trodde på den. Breznev brukade säga till min farfar, som var redaktör på en regionaltidning i Dnipropetrovsk (det var därifrån Breznev kom): "Du förstår, ingen tror på det här systemet. Så vad skall vi göra nu? Vi kan ju inte förändra någonting!" Det postsovetjiska Ryssland är inte en övergångsberättelse, det är berättelsen om lavinartat växande *simulacra*, skenbilder. Vi har skenbilden av kommunismen, man får skenbilden av demokratin, skenbilder av nyheter. Ryssland är ett land där ingenting är vad det utger sig för att vara. Så polisen är inte polis, de är ett kriminellt gäng som pressar sig till mutor; KGB är inte KGB, de håller på med någonting annat; nyheterna är inte nyheter, journalister är inte journalister, snutar är inte snutar, byråkrater är inte byråkrater, allt är skenbilder, allt är S lika med icke-S, så detta är det första verkligt postmodernistiska samhället.

Vad har hänt med den ryska journalistiken idag? Tja, vi vet att den fortfarande finns, och de ryska journalister som arbetar för oberoende byråer är de modigaste journalisterna jag känner – de riskerar sina liv för sanningen. Men på det hela taget, om vi talar om vad staten håller på med, så är det återigen konceptuellt. Vice kommunikationsministern, Alexej Volin, konfronterades en gång angående all desinformation på de ryska nyhetssändningarna angående nyheter om barn som korsfästes av ukrainska nationalisterna, om barn som drogades av ukrainska nationalisterna för att bli zombiemördare –

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Vinklat – ryska tv-stationen RT.

FOTO: AP/TEL

allt det som förekommer på ryska nyhetssändningar och som presenteras som nyheter. Volin svarade: "Huvudsaken är att det är underhållande, att tittarsiffrorna går upp." I ett tal till studenter sa han: "Glöm journalistiken som research, ni berättar historier för chefen, det är ert jobb." I ett samhälle där begreppet sanning har dekonstruerats, och begreppen sanning och fakta har devalverats finns det ingen mening med journalistiken längre, inte som vi uppfattar den. Där finns tanken att använda information för att framkalla rädsla, söndra och härska, undergräva – det har mycket lite med vår syn på journalistiken att göra. De har undergrävt tanken att det finns en sanning man kan komma fram till, så hur skulle man överhuvudtaget kunna leta efter den? Så det är en tygellös postmodernism, det är det verkliga, den får en att tappa andan ibland.

Aleksej Navalnyj, den faktiske ledaren för den ryska oppositionen, var för sanningen. Han var för att skala bort desinformationen och säga till politiker eller byråkrater: "Du stal det här", eller, "du ljög om det här". Korruption och desinformation går hand i hand. Korruption är budgetar som inte är vad de verkar vara. Desinformation är språk som inte är vad det verkar vara. De är delar av samma tänkesätt, de är båda frukterna av ett kulturellt problem. Och så var antikorrupsionsjakten mycket kraftfull, och folk älskade den! Han fick 30 procent av väljarna i Moskva att rösta på honom i borgmästarvalet, trots att han då inte fick medverka i tv, så bara genom att gå

omkring på gatorna och skaka hand samt aktivism på internet. Jag bevakade valet i Moskva och mötte folk som arbetade för Navalnyj under kampanjen. Jag trodde att de skulle vara Moskvabohemer, det var de inte alls. En stor del av dem hade vetenskaplig utbildning, så de var rationellt tänkande, de var arga på korruptionen och desinformationen – eftersom den inte var rationell. De var som tagna

ur Max Webers verk och hans teori att den protestantiska etiken hade sitt ursprung i en tro på rationaliteten, vetenskapen. En stor del av de här människorna hade små företag som gick hyggligt och för det behöver man tänka rationellt, man behöver sanningen. Putins pengar består bara av inkomster från oljeindustrin som ingen behöver arbeta för.

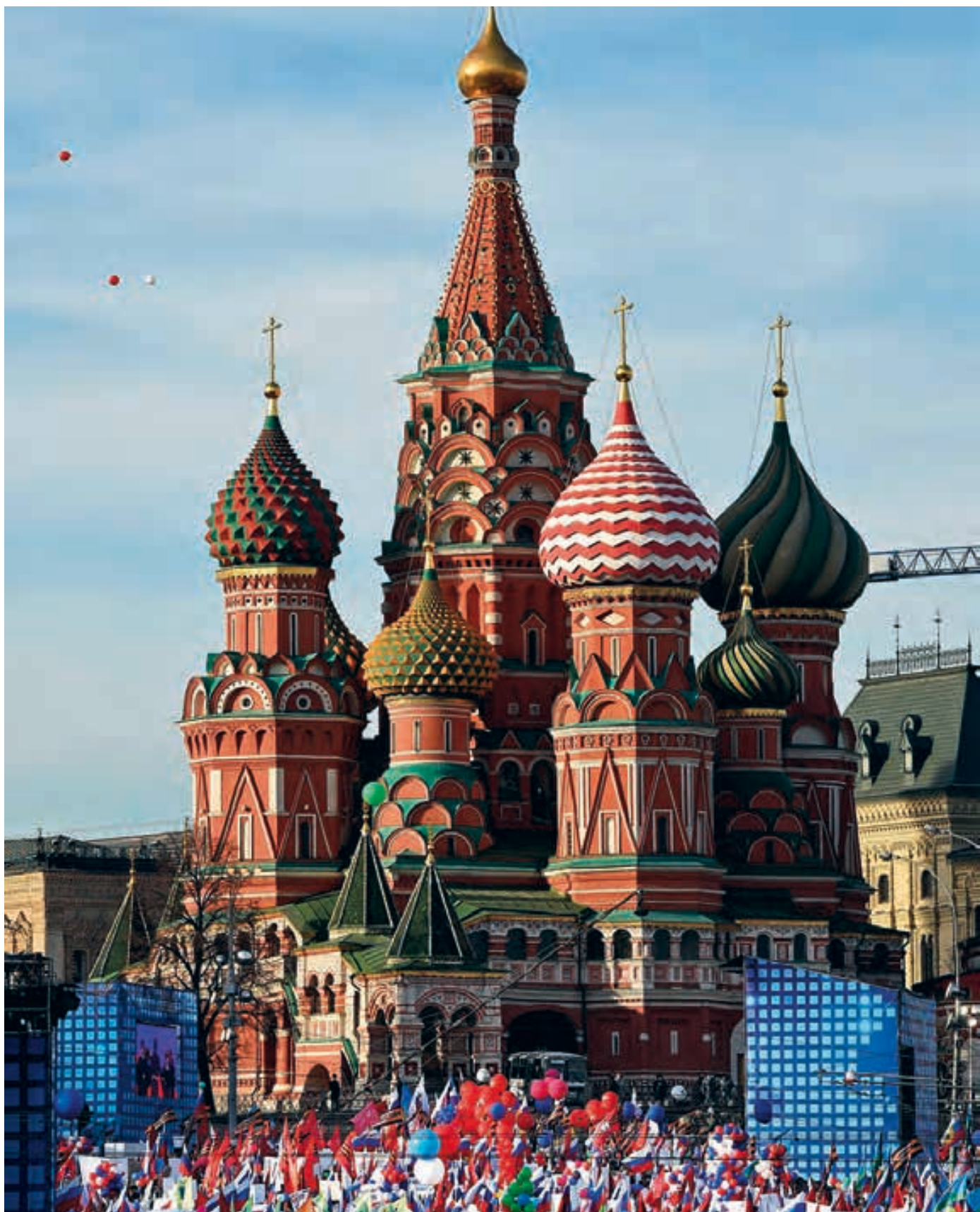
Så det finns helt klart en protestantisk klass i Ryssland, i kulturell bemärkelse; den är lysande, livfull, och den huvudsak-

liga spänningen i dagens Ryssland är den mellan protestanterna och putinismens mutantmystiker. Och det är liksom spänningen i samhället. De rationella måste vinna om Ryssland vill överleva. Man kan inte vara irrationell och inte tro på sanningen och hoppas få en framgångsrik stat, vid någon punkt slår man då helt enkelt i väggen.

Peter Pomerantsev är författare, journalist och verksam vid Legatum Institute i London.

Översättning: Martin Peterson.

TEMA

Kreml.

FOTO: DMITRY SEREBRYAKOV/AFP/TT

Vi måste hålla huvudet kallt

Risken finns att vetskapen om de ryska avsikterna skapar uppgivenhet och rädsla. Sverige måste hävda sina värderingar och lugnt och metodiskt stärka sitt försvar.

Av Annika Nordgren Christensen

När man lyssnar på eller läser Peter Pomerantsev sugt man in i en surrealistisk värld av rysk propaganda och västlig oförmåga, och någon tröst eller hoppfull försäkran står icke att få. Det kommer att bli värre innan det blir bättre, är den närmaste lindring han kommer i en brutal och mycket mörk beskrivning av vad han kallar det första riktigt postmoderna samhället.

Med detta resonemang närmar sig Pomerantsev omedelbart ett av hindren för vår förståelse av propagandan, nämligen den mycket svenska och ganska diffusa föreställningen att *vi har kommit längre*. Vi står egentligen över ofred och konflikter rent generellt, det bara berör oss om vi väljer själva att gå in i dem och vägen framåt leder likt en naturlag mot bättre tider – förvisso med ett och annat irritationsmoment på vägen men inte så mycket värre än så. Att makthavare ljuger rakt upp och ner, är korrumperade, mördar olik-tänkare eller vidgar sina territorier anses *medeltida*, för att använda ett populärt uttryck i utrikespolitiken nuförtiden. I detta ligger en mycket förrädisk risk för underskattande av den kraft vi möter samtidigt som vi överskattar den på ett annat plan, på ett sätt som dessvärre riskerar tjäna dess syften. Låt oss börja med det först-nämnda:

Benägenheten att underskatta propagandan förstärks av att vi ofta förknippar begreppet med positiva budskap – att vinna "hearts and minds", få folk på sin sida och väcka sympatier för sin sak. Men man blir inte precis välvilligt inställd när man plötsligt ser Putin i en tv-dokumentär byta verklighetsbeskrivning om Moskvas inblandning på Krim. Utan minsta tvekan ändrar han historien från att det

som skedde var en lokal folklig rörelse bestående av självförsvarsgrupper till att närmast stoltsera med sin ordergivning av annekteringen. Eller för att ta ett annat exempel: När en bufflig ambassadör breder ut sig oförblommerat om den misshandlade ryska välviligheten på *Dagens Industris* debattsida är det lätt att avfärda både honom och alla varningsrop. Reaktionen blir att det där, det ser vi ju igenom och folk blir inte precis pro-Kreml på kuppen. Det anses visserligen provocerande men inte farligt.

Men Pomerantsev hamrar effektivt in att propagandan inte handlar om att framställa sig i god dager eller väcka sympatier för sin sak. Om så hade varit fallet hade Putins annekteringsskryt och ambassadörens skolboksexempel på rysk utsatthet från det onda väst betraktas som tämligen misslyckade. Syftet är istället att skapa osäkerhet och splittring. Det behövs inte ens några svindlande och välplanerade KGB-konspirationer längre. Det går bra att improvisera och hävda motsatsen nästa dag. En surrealistisk känsla infinner sig av att det finns en ny lögn bakom varje dörr man öppnar, ingen sanning står att finna, så varför bryr sig?

Våra medier bryr sig dock. Hur anorektiska och klickstyrda de än är rapporterar de, när de väl gör det, om alla sidor och från samtliga avsändare som anses relevanta, lögn eller ej, i ärlighetens namn. Några brasklappar om att regimen "hävdar" ett och annat förs till, men perspektivet ska med. Detta att en makthavare ljuger – inte glider på sanningen utan ljuger rakt ut – är så främmande att tanken kommer som ett slags muskelminne: Ingen rök utan eld, väl? »

Röster inpräntade från barnsben säger oss dessutom att det inte är ens fel att två träter.

Pomerantsev är lika tydlig med hur vår något uppblåsta självbild av att vara ett samhälle på framkant krockar med Kremls omdöme: Det är väst som står och stampar i sina fantasier om att globalisering och öppna samhällen leder till ömsesidig välgång länder emellan istället för att se världen som den är. Eller blev, snarare. De europeiska demokratierna ägnar sig i varierande grad åt naiv dekadens och begriper sig inte på nollsummespelet – man förmår inte ens hålla ihop de strukturer man byggt upp för att försvara sina intressen. Ryssland ser med lika delar förakt och förvåning på detta och vänder sig istället till de ledare man respekterar, i alla fall så länge det gagnar Putin och hans maktstruktur, eftersom de är gelikar i att manövrera skrupellöst i en ständigt pågående maktkamp om inflytande där någon alltid förlorar vad den andre vinner.

Samtidigt vet Putin att väst både utgör en dragningskraft gentemot hans intressesfär och är starkare militärt – i alla fall så länge den transatlantiska länken inte brister fullständigt eller Natos ömsesidiga försvarsgarantier testas och fallerar så att alliansen går under utan minsta rök och damm. Detta är ett mycket irriterande faktum som det är värt ett försök att rusta bort militärt i kombination med fortsatt underminering av den teoretiska möjligheten att EU-länderna trots allt skulle samla ihop sig och agera samfällt om så krävs. Lägg till detta direkta och indirekta hot mot de länder som rör sig västerut och mot de som anses arbeta aktivt för att underlätta färderna och vi ser ingredienserna i Kremls soppa.

Peter Pomerantsev nämner den tidigare ryske försvarsministern Igor Sergejev och hans ord om att Ryssland inte kan mäta sig med Nato militärt och att man istället ska söka revolutionära vägar för att strida mot väst. Ta den liberala demokratiens alla redskap och använd dem som vapen, citerar han. Det går att tvinga ner ett land på knä utan att slå ner det med militära medel, och hur Ryssland har utvecklat den förmågan och använder hela verktygslådan har vi bland annat kunnat studera genom stödet till extrema och nationalistiska anti-EU-rörelser, skruvande på gaskranen och uppköp av energidistributörer, aggressivt övningsbeteende, öppna hot om kärnvapen användning och cyberkrigföring – vid sidan av propagandan och naturligtvis kriget i Ukraina. Allt är öppet för beskådan och numera även föremål för debatt och uppmärksamhet i vidare kretsar än övervintrade kallakrigare som säger: *Vad var det vi sa?*

Men ju fler exempel vi får och ju tydligare hotbilden kan beskrivas, ju mer ställs frågan: Vad syftar all denna söndring och propaganda till? Om Kreml lyckas splittra EU kring sanktionerna, stoppa nya länder från att inlemmas i västliga strukturer, göda mörkerkrafter som späder på misstro mot egna regeringar och erodera Nato och EU till ett antal förtvivlade möten och krystade pamfletter om enighet och kraft som ingen riktigt tror på – vad händer då? Är det nu som de små gröna männen börjar uppträda även väster om det tidigare Sovjetunionen och kampen om territoriet tar vid? Det varnande finger för krigshot som militära experter höjer, får de rätt den dag Kreml gör bedömningen att den sammanlagda militära överlägsenhet Nato kan uppbringa inte spelar någon roll eftersom det politiska beslutsfattandet ändå kommer att klicka och att

Ryssland då går till anfall för president och fosterland?

Här stoppar tanken och det utkristalliserar sig två grupper: De som säger kanske, man vet aldrig, se på Georgien och Ukraina. Det ser mycket oroväckande ut och därför bör vi snabbt rusta för att möta detta potentiella hot. Mot propagandan och söndringen har vi få effektiva medel och därför gäller det att koncentrera sig på att föregripa nästa steg – krig med militära medel. För att inskräpa allvaret i budskapet upplyser man om alla de nya konster den ryska krigsmakten kan utföra på ett sätt som gör att läget känns akut – vilket står i närmast självlysande kontrast till svensk politisk hantering. Som resultat av detta hamnar fokus av naturliga skäl på militärt försvar av riket och, kontraproduktivt nog med hänsyn till Kremls intresse av europeisk splittring, en gravitation mot det absoluta närområdet och landgräns. I denna grupp ligger det i farans riktning att överskatta propagandans effekter på så sätt att slaget om internationell sammanhållning och ömsesidig solidaritet redan anses förlorat. Nu gäller det att rädda vad som räddas kan och bygga upp det som hinns med (underförstått: innan det smäller).

Men att tillföra resurser för att bygga en fästning av Sverige kommer helt enkelt inte att vara aktuellt mer än på marginalen. Några beslut som signalerar satsning på nationellt försvar pressar man ur systemet, men risken är att vi går ur detta med fullt nationellt fokus manifesterat av några mer symboliskt än operativt viktiga tillskott som ska pratas bort i en nationell och på sin höjd nordisk retorik i höjt tonläge. Intresset för såväl Bryssel som Washington sjunker och i värsta fall tvingas vi så småningom konstatera att vår reaktion på Kremls strategi var att hjälpa till på vägen.

Den andra gruppen, till vilken man kan räkna Försvarsmakten själv om man går till rapporter och dokument som myndigheten producerar, vill förvisso stärka det militära försvaret men då som en del i den internationella väv som snarare måste vävas tätare än försvagas som svar på Putins agerande. Krigshotet mot Sverige har inte ökat, är budskapet, vilket även detta står i kontrast till den livaktiga försvarspolitiska diskussion som

förs inte minst i sociala medier. Utmaningen för dem som förfäktar denna linje är att den internationella väven visade sig tunn i Ukraina. Man har inte heller på ett begripligt sätt lyckats förklara vad Putins plan är, om han nu inte ska använda det försvagade tillstånd som etableras till något som har med territoriet att göra.

Att målet inte är ett mål så som vi oftast använder begreppet, utan ett flytande tillstånd av osäkerhet, misstro, paranoia och spelutrymme för Kremls intressen, känns inte rationellt på svenskt vis och därför är det svårförståeligt.

Effekten av propagandan blir att vi enas kring ett starkare försvar, men inte nödvändigtvis kring det som på allvar begränsar Putins inflytande. Min uppfattning är att både det militära och civila försvaret måste stärkas, inte minst för att minska Kremls manöverutrymme vad gäller incidenter, pricksäkra angrepp på sårbarheter i samhället och en växande vanmakt och misstro. Det kan med fördel ske inom ramen för det både viktiga och rationella nordiska samarbetet – men inte istället för Nato och inte utan samtidigt resolut arbete för att stärka EU. Vi behöver vara kallare och smartare, inte bekräfta propagandavinsterna hela tiden genom att gå i taket utan andra effekter än nya politiska ordkrig. Eller för den

>>

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Pro-rysk rebell i Ukraina.

FOTO: ALVARO CANOVAS/PARIS MATCH/GETTY IMAGES

delen sitta passivt i båten och hoppas på det bästa. Lika lugnt och metodiskt som Sverige bör fylla igen militära och civila luckor i motståndskraften bör vi mejsla fram åtgärder som med hög precision kan höja förmågan. Stockholm ska vara stenhårt kopplat till de europeiska huvudstäderna och lika enträget ska propaganda skäras isär för att blotta sanningen. Vårt samhälle ska vara ytterst noga med att det faktiskt finns något sådant som objektiva sanningar, i synnerhet som hotet mot den uppfattningen inte enbart kommer österifrån utan manifesteras alldeles på egen hand, på sätt som Kreml bara måste älska.

Peter Pomerantsevs styrka är hans klara blick på den ryska propagandan och ett nödvändigt bryskt sätt att göra upp med vår godtrogenhet. Risken är att han gör det alltför bra. En del av propagandans

syfte torde nämligen vara att inpränta rysk överlägsenhet på området och att man i sin hand har ett vapen som är lika effektivt som sin kärnvapenarsenal – med den skillnaden att det redan har briserat och att kontamineringen är ett faktum. Bilden av rysk förbryllande överlägsenhet och en uppgiven rädsla ska gå in under huden. Få oss att krypa in bakom våra gränser, och det gör inget om de är bepansrade och upprustade – bara vi håller oss på vår kant med våra sanningar och fria samhällen och framför allt inte sprider idéer som sätter Kreml i gungning. Vill vi göra Putin den tjänsten?

Annika Nordgren Christensen är försvars- och säkerhetspolitisk debattör och moderator.

Manipulera mera

Den ryska regimen's mål är att underminera västs enighet. Både för att bevara den egna makten och för att försvaga Europa och USA.

Av Oscar Jonsson

I den stora sorgemarschen efter mordet på oppositionspolitikern Boris Nemtsov höll de sörjande skyltar med texten "Пропганда Убивает", Propaganda dödar. Nemtsov blev i slutet av februari skjuten på öppen gata utanför Kremels murar efter att de senaste åren intensivt utmålats som "landsförrädare" av Kremelskapade och Kremltrogna grupper. Den ryska propagandan dödar både i Ryssland och i Ukraina. Den pågår också i högsta grad mot oss i väst. Följdfrågorna är således varför detta sker, vad det syftar till och hur effektiv är propagandan.

Propagandan är inget särintresse för den ryska regimen utan grundläggande för dess överlevnad. Direkt efter att Vladimir Putin tillträdde som Rysslands president började han ta kontroll över medierna. Regimen tog kontroll över kanalerna ORT (senare Kanal 1) och NTV, och tvingade dess ägare oligarkerna Berezovsky och Gusinsky att fly landet. Det var just dessa som hjälpte att vända Boris Jeltsins stora opinionsunderläge inför presidentvalet 1996. Detta skedde genom en enorm mediekampanj för Jeltsin och med smutskastning mot hans konkurrenter. Putin drog sina lärdomar från effektiviteten i denna kampanj – det var något han inte ville att framtida motståndare skulle kunna utsätta honom för.

Redan från Putins tillträde har kriget i och om medierna stått i fokus. Det fick dock inga externa konsekvenser förrän efter rosenrevolutionen i Georgien 2003 och den orangea revolutionen i Ukraina 2004. Trots att den ryska regimen spenderade hundratals miljoner på politisk ingenjörskonst och pr till stöd för president Viktor Janukovitj och turnerade med honom i Ukraina, blev deras kampanj omkullkastad av den pro-västliga rörelsen ledd av Viktor Jusjtjenko.

Detta tolkades som att väst var bättre på att manipulera folk och att Ryssland måste anstränga sig hårdare. Under 2005 startades tv-stationen Russia Today (sedermera RT) som idag blivit nyckeln i informationskriget mot väst. Sedan dess har budget och genomslag ökat och snart har RT öppnat nationella kanaler i USA, Storbritannien, Tyskland och Frankrike utöver de globala på engelska, spanska och arabiska.

Även om Rysslands militära upprustning är imponerande i omfång och ambition, kan varje rysk underättelseanalytiker värd

namnet lista ut att väst inte har några planer att angripa Ryssland. Däremot har regimen sett hur brödralandet Ukraina två gånger blivit offer för ett folkligt uppror i Europas namn mot kleptokrati och autokrati. Risken för ett sådant uppror är ett direkt hot mot regimen i Kreml som är beroende av både korruption och repression för sin överlevnad. Det är därför viktigt att preventivt arbeta mot en revolution genom att utmåla Ukraina som ett tillhåll för nazister, fascister och på olika sätt bidra till att det ukrainska statsbygget misslyckas. Här är propagandan av avgörande betydelse.

Den ryska regimen's analys är att USA har lyckats manipulera folken i de postkommunistiska länderna, främst genom CIA:s arbete och informationskrigföring. För att skydda sig måste regimen dels komma med en motberättelse, dels attackera motståndarens.

Att Putin blev mer anti-västlig, konservativ och nationalistisk ju längre tiden led är en direkt konsekvens av den inställningen. Här går det att märka en gradskillnad ifrån hans återkomst som president 2012 som var behäftad med kraftiga protester. Efter valet tilltog hotbildsskapandet av väst med dubbel kraft, till skillnad från hans första perioder som president 2000–2008 eller "reset"-politiken under Dmitrij Medvedev 2009–2011. Efter valet löd retoriken att väst försökte framkalla en statskupp genom att stödja "förrädare" och icke-statliga organisationer som egentligen var för subversion. Vidare började väst porträtteras som exportör av enbart pedofili, självmord och droger. I Sverige, hette det, var normen att man har samlag från nio års ålder. Carl Bildt kallades för CIA-spion och i Kiev bränner juntan barn levande och korsfäster dem och så vidare ad infinitum.

I den gängse betraktarens ögon kan det te sig absurt, men i ett land dominerat av traditionella värderingar med synnerligen hög koncentration av medier ägda av staten eller vänligt sinnade oligarker och som åtnjuter högt medborgerligt förtroende är det effektivt. Inom marknadsföringen säger man att när man hört ett budskap sex gånger blir det en sanning. Kreml kontrollerar tillräckligt många mediestationer för att sända fabricerade historier som

»

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Mördade Boris Nemtsov hedras i Moskva.

FOTO: GEOVIEN SO/PACIFIC PRESS/LIGHTROCKET/GETTY IMAGES

Får vi fresta med en Pravda?

FOTO: STRINGER/RUSSIA/REUTERS/TT

sedan upprepas av deras andra kanaler för att därmed skapa en illusion av verkligheten som de flesta har svårt, eller saknar ork, för att tränga igenom.

Det är inte enbart i Ryssland propagandan är effektiv. Peter Pomerantsev skriver om hur journalistiken retirerar från sin tidigare roll som granskare och sanningssägare. Detta ger en bördig grund för propaganda och är särskilt problematiskt i samhällen byggda på yttrandefrihet. De måste fortfarande förhålla sig till information införd i systemet, om än enbart för att underminera och göra skada.

I yttrandefriheten ligger implicit att osanna och dåliga idéer sorteras ut på idéernas marknadsplats. I och med detta finns det få lagliga medel att möta propagandan. På nationell nivå gäller det främst lagar om förtal och på den internationella är det förbjudet att uppmuntra till hatbrott. Dessa lagar är dock oftast trubbiga och inte avsedda för detta syfte. Exempelvis är den relevanta jurisdiktionen för att åtala Dmitrij Kiseljov när han förtalar Carl Bildt den ryska.

Snarare är den bästa propagandan som den bästa humorn, den har en nära bäring på verkligheten. Om man tar rapporteringen om flight MH17 som exempel är det svårt att förbjuda spridandet av lösa teorier om att det var ukrainska stridsflygplan som sköt ner planet, trots att det var tekniskt omöjligt. Den officiella undersökningen blev hindrad tillträde och inte klar förrän flera månader efteråt medan ryska medier dagen efter kraschen pumpade ut flertalet versioner av händelsen för att dra bort uppmärksamheten från den korrekta. Detta kommer man inte åt med förtal, utan möjligen via kraven på saklig rapportering.

Men om ett land stänger ner ryska mediestationer med ett sådant krav kan det också bli en propagandavinst för Ryssland som kan

peka på det landet och säga "Och ni ska vara yttrandefrihetens förkämpar? Ni är ju minsann värre än vi!" En anklagelseakt som syftar till att underminera denna stats normer och värderingar. Detta har varit väldigt nära att ske i Storbritannien där Ofcom, som motsvarar Granskningsnämnden, gett en sista varning till RT innan de stänger ner kanalen.

Tydligast är efterspelet av Litauens suspendering av NTV Planeta (ägd av ryska staten) och RTR Mir (ägd av Gazprom). Litauiska radio/tv-kommissionen begärde att Vilnius domstol skulle stängas för uppmuntran till våld respektive förfälskning av historien. När den godkändes av domstolen ignorerade dock Viasat, som är registrerad i Sverige, beslutet. Viasat fick stöd av TeliaSonera och 27 andra tv-leverantörer som protesterade mot vad de ansåg vara ett brott mot yttrandefriheten. I detta finns ett inneboende dilemma som Ryssland aktivt utnyttjar.

På liknande vis faller uppgiften på psykologiskt försvar till Mynigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). Dock har de vad jag vet till dags dato inte en enda gång öppet påtalat eller påvisat ryska psykologiska operationer mot Sverige. Om detta sade MSB:s chef för Omvärld och beredskap att det inte var deras uppgift att "sanera i den offentliga debatten". Det är självfallet tur att inte staten är inne och städar bland bra och dåliga åsikter, men det är inte vad frågan här gäller. Frågan är hur man ska hantera en aktör vars mål är att snedvrida parametrarna för debatten och förgifta öppenheten som gör den möjlig. Den frågan är ännu obesvarad.

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

I Sverige har den låga beredskapen mot informationskrigföring bland annat kommit till uttryck genom Fredrik Reinfeldts uttalande under annekteringen av Krim att man i viss mån kunde förstå att Ryssland agerar på en etnisk minoritets oro. Likaledes tog det ända till 1 september innan det första svenska statsrådet, Carl Bildt, tog ordet krig i sin mun om Ukraina. Utrikesminister Margot Wallström berättade samma dag för Rysslands ambassadör att hon var orolig för att ryska stridsflygplan flög med transpondrarna avslagna, men även att det inte var ovanligt att svenska plan och att Nato gjorde detta. Det sistnämnda är uppgifter som enbart kommit från den ryska ambassadören. Utöver dessa exempel tillkommer flertalet tillfällen där svensk media reproducerat ren propaganda ifrån ryska telegram- och nyhetsbyråer.

För att möta västs narrativ tar Ryssland till flera angreppssätt. I den ryska militärens handbok för informationskrig definieras fenomenet som "konkurrensen mellan två sociala system i den informations-psykologiska sfären". Här ligger nyckeln till att förstå Rysslands förhållningssätt. Man visualiserar väst som en motståndare som är ett system av system där man försöker slå in en kil där man kan.

Detta förklarar Dima Adamsky, docent vid israeliska Lauder School of Government, Diplomacy and Strategy bland annat med att ryssar är uppvuxna i en annorlunda filosofisk tradition. Medan vi i väst ofta utgår ifrån ett analytisk-logiskt förhållningssätt – baserat på Newtons lagar och elementärsatser som går från det lilla till det stora – baseras den ryska filosofiska traditionen på holism och systemförklaringar. Detta ser han som en delförklaring till varför Sovjetunionen och Ryssland tidvis varit ledande i militärteoriens utveckling, före USA och Kina, även om man inte lyckats omsätta teorierna i praktiken.

Tankegångerna kring system förklarar den till synes paradoxala alliansen som binder samman Ryssland och extrempartier tvärs över Europa. De kan på sina håll slå in kilar mot västs enighet mot Ryssland. Eftersom både EU och Nato tar sina beslut i konsensus behövs alla länders stöd. EU och Nato består av stater som i sin tur utgör ett system

av beståndsdelar. Det kan räcka med att sätta vissa delar av dessa ur spel – ekonomisk elit, viktiga företag, etniska minoriteter, ett politiskt parti – för att störa de maskinerierna.

Som Peter Pomerantsev skriver kan man se den ryska synen som baserad på en hård form av postmodernism. I den finns det inga objektiva fakta utan bara tolkningar och, i enlighet med Derrida, består därför världen bara av narrativ. Fördelen är att man avfärdar all kritik emot sig som fördomsfulla, osakliga och felaktiga tolkningar. Samtidigt kan man attackera stater och kanske framförallt Nato på en semantisk nivå snarare än med stridsvagnar.

Natos kärna är ett semantiskt trick, förklarar Pomerantsev. Det är dess artikel 5 och idén om att en militär attack mot en medlem är en attack mot alla. Det är ett löfte som institutionaliserades och blev en organisation med en militär och politisk del. Detta narrativ kan då undermineras genom exempelvis påståendet att Nato aldrig skulle riskera kärnvapenkrig mot Ryssland över Baltikum eller att attacken inte utlöser artikel 5 (via exempelvis cyberattacker eller ryska specialförband – förringande kallat små gröna män). Skulle man lyckas underminera det narrativet kan man få många andra

narrativ att rasa ihop – de om västs enighet och USA som Europas säkerhetsgarant för att ta några.

"I yttrandefriheten ligger implicit att icke-sanna och dåliga idéer sorteras ut på idéernas marknadsplats. I och med detta finns det få lagliga medel att möta propagandan."

Detta är naturligtvis enbart teorier och betyder inte att Ryssland kommer att lyckas demontera hela den europeiska säkerhetsarkitekturen med en sinnrik informationskrigföring fylld av semantiska trick. Däremot är det viktigt att förstå de överordnade målsättningarna i det ryska agerandet för att förstå dess mål.

Vid ryska statsbesök till Grekland, Cypern och Ungern, där det frestas med sanktionslätnader och affärsmöjligheter, sker detta inte enbart för att undfly nästa runda av EU-sanktioner, utan målet är att i slutändan dekonstruera de system av system som står i vägen för regimens vilja. För en enad hjord är vargen som bekant ofarlig, men en splittrad hjord är enkla byten.

Den ryska synen på krig är strikt Clausewitzisk i båda avseendena att krig är viljornas kamp och att det är ett test av hela samhället. Fördelen med just informationskrigföring är att den går rakt in i människors huvuden, tvärs över hela världen och där påverkar vänner och fienders viljor direkt. Med militära medel måste man använda våld eller hot om våld som kommunikation för att påverka försvarsviljan.

Genom den externa informationskrigföringen försöker den ryska regimen lossa de fogar som håller ihop alla de beståndsdelar som tillsammans utgör väst och dess möjlighet att agera mot Ryssland. Genom den interna informationskrigföringen med hetsande krigsretorik mot omvärlden limmar regimen ihop det ryska folket – vars missnöje mot samhällsutvecklingen ökade före kriget i Ukraina – till en beständigare enhet.

I detta förhållande ligger en dyster förutsägelse om framtiden. Putin kom till makten på populariteten ifrån det andra Tjetjenienkriget, och under Ukrainakriget ökade den med tjugo procent. Det är snarare krigshets och eskalation än deskalering och dialog som ökar populariteten hos politiska ledare i Ryssland i tider av kris.

Oscar Jonsson är doktorand i krigsvetenskap vid King's College i London

Läsfest.

FOTO: SVT/TT

Historien går igen

Dagens ryska manipulationer och mytbildningar följer ett mönster som går tillbaka till Lenin. Då som nu vill makten definiera verkligheten.

Av Kristian Gerner

Hybridkrig är en ganska ny term i det politiska språket. Begreppet som sådant är inte nytt. Det finns under Clausewitz berömda tes om kriget som politikens fortsättning med andra medel. Bruket av termen under Ukrainakonflikten vittnar emellertid om att politiker, militärer och journalister idag är mycket medvetna om att krig verkligen inte endast förs med militära vapen. Det krig som Ryssland bedriver idag förs på samhällslivets alla områden, inom ekonomin och kulturlivet men först och främst i medierna.

Den ukrainske tv-producenten och Rysslandskännaren Peter Pomerantsev visar att begreppet "fred" inte existerar i den ryska maktelitens världsbild. Regimen anknuter till sovjettiden på olika sätt. Redan under Putins första period som president återupplivades den sovjetiska nationalsången. I början av sin andra period förklarade Putin att Sovjetunionens undergång var den största geopolitiska katastrofen under 1900-talet. Här bekände sig den ryske presidenten till en världsbild med socialdarwinistiska och imperialistiska inslag. Medan den ryska propagandan under hybridkriget mot Ukraina har fortsatt att fördöma Nazityskland har den övertagit dess geopolitiska doktrin.

Parallellt med den intensiva Ukraina- och USA-fientliga propagandan sker i dagens Ryssland i populärlitteraturen och i pseudo-vetenskaplig historieskrivning en omättlig, ja orgiastisk hyllning av "hjältarna" från Sovjettiden, med Stalin och dennes säkerhetspolis Lavrentij Beria i spetsen. Landets kulturminister Vladimir Medinskij har gett ut en bok i coffee table-format som gör upp med västliga förvanskningar och förfälskningar av rysk historia. Boken heter *Mify o Rossi*, Myter om Ryssland. En av de myter som avfärdas är vanföreställningen att det skulle finnas något Ukraina. Just detta budskap har för övrigt trumpetats ut även i andra sammanhang.

Ryssland genomför nu efter förmåga en upprustning av sin militära förmåga. En viktig del av den icke-militära sidan av upprustningen är användningen av tv, press och sociala medier. Pomerantsev kall-

lar denna dimension av hybridkriget "informationspsykologisk krigsföring". Med språkbruket i allmänhet och genom fantasifulla berättelser om kriget i Ukraina i synnerhet skapas en virtuell verklighet.

Det ryska hybridkrigets språk är en färsk upplaga av George Orwells "nyspråk" i den klassiska dystopiska romanen 1984. Det ryska språkbruket är också inspirerat av den tyske filosofen Carl Schmitts fiendetes. Det är tankeväckande att både Orwell och Schmitt hade en rysk, tidigsovjetisk föregångare. Han föregrep Orwells roman och beskrev ett samhälle där Schmitts fiendetes var ledstjärna. Ingenjören, partimedlemmen Evgenij Zamjatin skrev för snart nittiofem år sedan den dystopiska science fiction-romanen *Vi*. Denna vision om det framtida Ryssland från 1921 framstår som mycket aktuell idag.

Vi var den första boken av en sovjetisk författare som hedrades med utgivningsförbud. Författaren smugglade ut manuskriptet. Boken blev känd i omvärlden. I Sovjetunionen publicerades den först i slutet av 1980-talet under den glasnosttid som kom att sluta med statens upplösning. Evgenij Zamjatins dystopi syntes vid den tiden till sist ha mist sin aktualitet. Boken förvandlades till en klassisk rysk roman, en motsvarighet till Fjodor Dostojevskijs *Onda andar*. En antikvit, kunde man tro.

Den dystopiska romanen från 1921 kan emellertid läsas som en verklighetsnära skildring av livet i Putins rike. För två år sedan gavs boken på nytt ut i Sverige. Den är slutsåld. En ny upplaga utannonseras nu, år 2015. Den är helt enkelt rykande aktuell som Rysslandsskildring.

Människorna i romanen *Vi* har inte några namn. Igenkännings-tecknen är bokstäver och nummer, som i Gulag, kan man tillägga. De arbetar under ständig övervakning – åter precis som i Gulag. Hos Zamjatin handlar det om en teknologisk framtidsvision och därför bor människorna i genomskinliga hus av glas. De får dra för gardinerna endast då de har samlag, detta efter tilldelning av rosa ransoneringskort. Här har vi en reglementering av sexuallivet i ordnade »

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Filmen "Leviathan": nog så verklig.

FOTO: ANNA MATVEEVA/AP/SONY PICTURES CLASSICS/TT

former, inte så mycket Gulag som våra dagars Ryssland.

Den enda staten, som Zamjatin kallar den, är genom Den gröna muren avskärmd från både naturen och den förtappade omvärlden. Men man ska erövra rymden och sprida revolutionen i universum. Ingenjörerna arbetar på en rymdraket.

En läsning idag av science fiction-romanen *Vi* väcker associationer av den typ som litteraturvetarna kallar intertextualitet. Romanen *Vi* kan läsas som en blåkopia av Vladimir Putins projekt för Ryssland. I Den Enda Staten har man varje år en Enhällighetens dag. Då väljer man Vägöraren. Anteckning nummer 24 i romanen *Vi* lyder: "I morgon kommer vi att på nytt till Vägöraren överlämna nycklarna till vår lyckas orubbliga fäste. Naturligtvis liknar detta inte alls de gamla oordnade och oorganiserade val när löjligt nog inte ens valets utgång var på förhand känd."

Romanförfattaren Zamjatins ord från 1921 är en träffande beskrivning av hur det gick till när Putin nominerades i september 2011 och valdes till president av Ryssland år 2012. Mot bakgrund av de protestdemonstrationer som skedde i samband med dumavalet i december 2011 och vid Putins tillträde som president i maj 2012 skrev statsvetaren Vladimir Pastuchov i oktober 2012 i tidningen *Novaja Gazeta* att Ryssland stod på gränsen till nervsammanbrott. Han påminde om en skrift med titeln "Projektet Ryssland" som år 2005 hade delats ut till medarbetare i säkerhetstjänsten, utrikesministeriet och statsförvaltningen. Budskapet var att demokrati var det största hotet mot Rysslands säkerhet och att västvärlden var statens naturliga historiska fiende. George Orwell lät hälsa från sin himmel och Carl Schmitt från helvetet, kan man lägga till.

Vladimir Pastuchov hävdade att projektet att isolera Ryssland var regimens program. Putins mål var att i befolkningen skapa rädsla för omvärlden och uppmuntra fientlighet mot den. Med en bister anspelning på ordet fascism kallade Pastuchov dagens ryska statsideologi för Puscism, som han betecknade som ett förstadium till fascism. Ordet var inte menat som invektiv utan som en passande statsvetenskaplig beteckning på det nya Ryssland, som var en korporativ stat. Den avskärmade sig från och skyddade sig mot omvärlden bakom en ridå av exportinkomster från olja och gas.

När Pastuchov beskrev Ryssland 2012 var en indirekt och kanske omedveten fond Zamjatins Enda stat med sin Gröna mur. Men muren är idag bräcklig. De ryska exportinkomsterna har minskat drastiskt sedan Pastuchov skrev sin betraktelse. "Ridån av exportinkomster" finns inte längre. Det som återstår är en korporativ stat som skyddar sig mot omvärlden bakom en svart ridå av nyspråk och propaganda i hybridkrigets tecken.

Peter Pomerantsev ger i sin artikel många exempel på det nyspråk som under Vladimir Putins regim har växt fram och förfinats i Ryssland. Det är inte alls fråga om att "Språket är Gud", för att tala med Nobelpristagaren Joseph Brodsky, inte om språket som ett redskap för att förmedla insikter och sanning. I det ryska språket finns två begrepp 'sanning'. De anges med två olika termer. Till svenska brukar de betecknas med en och samma term: "sanning". De två olika ryska begreppen återges med termerna "pravda" respektive "istina".

I Sverige uppfattar vi slentrianmässigt ordet *pravda* som ett ord för "sanning". Men detta är bara till hälften sant. Pravda är en term som används för att beteckna de begrepp som på svenska betecknas med termerna "lag" och "rätt". Det är normativa juridiska ter-

mer som hänför sig till maktfördelningen i samhället. När termen "pravda" används för att beteckna sanning gäller det maktutövning. Lag och rätt är föränderliga. Pravda är föränderligt, knutet till en bestämd situation. Det ryska ordet pravda motsvaras av uttrycket "politiskt korrekt" på svenska. Bolsjevikernas ledare Lenin tog fasta på detta när han 1912 gav partiets tidning namnet *Pravda*. Den hade tre uppgifter: att bedriva propaganda, att agitera (det vill säga hetsa till handling, även våldshandlingar) samt att organisera de arbetande massorna. *Pravda* var ett vapen i hybridkriget innan själva termen hade uppfunnits. Den svenske statsvetaren Daniel Tarschys pekade på detta i en insiktsfull, ur dagens perspektiv klärvoajant bok med titeln *Sovjetunionens politiska problem 1950, 1960, 1970*. Den kom ut år 1978 och Tarschys hade dagstidningen *Pravda* som en viktig källa. Han framhöll att varje nummer av *Pravda* var en dagorder, som förklarade för medborgarna vilka uppgifter som stod framför dem under dagen. Det handlade förvisso inte om "nyhetsförmedling".

Begreppet "istina" rör utsagor som har sanningsvärde, som kan prövas, testas, falsifieras – och bestå testet! Påståenden om naturlagarna hör till begreppet istina. Men istina betecknar tillika kärnan i ett trossystem, en religions immanenta sanning bortom alla mänskliga intentioner och manipulationer. En mönstergill användning av distinktionen mellan pravda och istina ger den ryskortodoxe prästen i sin predikan under begravningsgudstjänsten i slutet av den ryske regissören Andrej Zvjagintsevs film "Leviathan". Filmen ger intryck av despoti men den är faktiskt en verklighetsskildring om livet idag i det ryska Norrland.

Prästen talar om människornas skyldigheter mot samhället, att hålla sig till pravda, och mot Gud, att hålla sig till istina. I den svenska textremsan översätts termerna helt korrekt till "sanning" respektive "Guds sanning". Man kan förstå att översättaren har nöjt sig med att skriva "sanning" för pravda och inte har skrivit "den politiskt korrekta sanningen". Den primära ryska publiken

förstår utmärkt väl skillnaden: i samhället råder regler och maktförhållanden som man måste underkasta sig, men efter livet i jämmerdalen blir man fri i himmelriket. Distinktionen ger också en vink om varför denna film, som ger en mycket mörk bild av livsvillkoren i dagens Ryssland, har kunnat få finansiellt stöd av det ryska kulturministeriet och nominerats som ryskt bidrag till Oscarutnämningarna. De ryska åskådarna vet att den hemska jordiska vardagen kommer att följas av det himmelska paradiset (fast i filmen får vodka fungera som frälsaren från vardagen). Den helt realistiska filmen är inte det minsta subversiv i sin ryska kontext.

Emellertid kan också de ryssar som inte är religiösa eller tror på någon gud få hopp av prästens predikan. Istina kan nämligen tolkas som vetenskaplig sanning, den sanning som ska göra människan fri och till herre över sitt eget öde. Peter Pomerantsev betonar i sin essä att bland de ryssar som bor och verkar i Ryssland finns en kategori, naturvetarna, som har istina som sin ledstjärna. Pomerantsev karaktäriserar dem som nutida ryska exempel på Max Webers tes att den protestantiska etiken emanerar från en tro på rationalitet och vetenskap. Han hävdar att det i dagens Ryssland finns protestanter, den grupp som andra iakttagare kallar "Rysslands nya medelklass". Pomerantsev menar att dessa människor bör kallas protestanter därför att de utgör motpolen till "putinismens mutanter till mystiker", de korruperade lögnarna.

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Nyspråkets främste avslöjare: George Orwell.

FOTO: RUE DES ARCHIVES / THE GRANGER COLLECTION / TT

Det som Pomerantsev säger om den protestantiska etiken motsvarar vad sovjetiska samhällsvetare skrev under den senaste ljusa perioden i Rysslands mörka historia, under glasnosteran i slutet av 1980-talet. De pekade på införandet av den protestantiska etiken som en flyktväg, som en väg till räddning ur det sovjetiska moraset. Michail Gorbatsjovs närmaste man, arkitekten bakom glasnostpolitiken Alexander Jakovlev, uttryckte sig när han efteråt såg tillbaka på denna löftesrika period på ett sätt som gör att man kan undra om inte Pomerantsev till och med har inspirerats till sin glimt av hopp tack vare denna positiva erfarenhet från den sena sovjettiden.

I ett tal på University of California at Berkeley den 22 februari 1993 förklarade Alexander Jakovlev meningen med reformpolitiken som ledde till Sovjetunionens försvinnande. Den var uttryck för tron att det var möjligt att skapa ett anständigt samhälle. Jakovlev betonade att denna politik byggde på övertygelsen att perestrojkan inte bara skulle erbjuda en lösning på de ekonomiska och politiska problemen. Den skulle även bli "ett slags socialistisk protestantism, för om den inte blev det skulle den inte ha någon chans".

President Putin talar inte om någon reformation eller om protestantisk etik. Han säger *pravda* till människorna i Ryssland för att de ska förstå hur de ska förhålla sig till aktuella utrikespolitiska frågorna. De ska veta att Ryssland är omgivet av fiender – *Game of Thrones* är dagens lösen.

De ryska undersåtarna vet vilket spel det är fråga om (vad far säger är sant), medan människorna i väst blir förvirrade av de dubbla budskapen där rena lögnare blandas med förmodanden och ett och annat faktum. Det handlar om att perversa arv från den gamla sovjetiska paradgrenen i språkanalys, semiotiken. Peter Pomerantsev påminner om denna ryska språk- och kulturvetenskapliga tradition. Den har franska rötter (de Saussure), men den utvecklades av den så kallade Tartu-Moskvaskolan i Sovjetunionen med Jurij Lotman och Boris Uspenskij som ledande namn till ett instrument för analys av

hur man kan tolka dolda budskap inte bara i det skrivna och talade språket utan även i gester, klädedräkt, arkitektur och konst – sist men inte minst i filmen. Om man tänker på ryska finns det inte några tillfälligheter. Allt som sägs och allt som sker har en mening, och semiotiken är ett redskap för att utröna den. Det säger sig självt att en sådan sinnesförfattning närmast predisponerar för konspirationsteorier.

Den aktuella ryska tillämpningen av semiotiken är inte främst ett instrument för *analys* av språket och andra "teckensystem" som till exempel filmer, monument och parader. Det är fråga om en *tillämpning* av cynisk postmodernism, där sanningen är relativ och positivt laddade termer används som kamouflage i tvetydighetens tecken. Pomerantsev ger ett talande exempel på den putinska språkförstörelsen där vedertagna termer får beteckna motsatsen till vad de normalt står för i den civiliserade världen: det som kallas polisen är en samling kriminella som tilltvingar sig mutor.

I samband med nedskjutningen av det malaysiska passagerarplanet (flight MH17) över ryskseparatistkontrollerat område i Ukraina i juli 2014 betecknade tidskriften *Economist* den ryska regimen som en mendocracy, ett "lögnarvälde" (26/7 2014). Syftet med de successiva motstridiga påståendena i den ryska televisionen om vad som hände med planet var "to cast enough doubt to make the truth a matter of opinion. In a world of liars, might not the West be lying, too?"

Det ryska hybridkriget med dess produktion av "sanningar" har verkligen testats och utformats under Rysslands konflikt med Ukraina. Peter Pomerantsevs iakttagelser och slutsatser har på ett utmärkt sätt exemplifierats av utrikeskorrespondenten Anna-Lena Laurén i den nya boken *Ukraina – Grönslandet* (Atlantis 2015) som

hon på initiativ av den dynamiske finländske förlagsredaktören Tapio Rintamäki skrivit tillsammans med en grand old man inom finländsk undersökande journalistik, Peter Lodenius. I kapitlet "Informationskrigets osynliga fronter" beskriver Laurén framgången för den ryska tevekanalen RT, som är mycket popu-

lär i antiamerikanska kretsar. USA-fientliga vänsterdebattörer i Finland och Sverige "stöder Putin av den enkla anledningen att han vågar ta sig ton mot USA".

Men inte bara hos dem som låter sig bedras av den ryska propagandan för att de vill bedras är denna propaganda framgångsrik. Peter Pomerantsev påpekar i likhet med vad *Economist* har gjort i nummer efter nummer det senaste året att vi lever i postmodernismens och värderelativismens tid och att många människor i västvärlden därför helt enkelt inte vet vad de ska tro på. Anna-Lena Laurén påminner om att Vladimir Putin i slutet av år 2013 lät slå ihop den statliga inhemska ryska nyhetsbyrån RIA Novosti med dess utlandsinriktade motsvarighet Voice of Russia och skapade ett gigantiskt nytt multimedia-bolag, Rossiya Segodnja (Ryssland i dag). Ledare för detta skarpslipade vapen i hybridkriget är Dmitrij Kiseljov, mannen som skrutit med att bara Ryssland har kapacitet att förvandla USA till radioaktiv aska.

President Putin förklarade i samband med ettårsfirandet av införlivandet av Krim med Ryssland att han hade varit beredd att ta till kärnvapen om det hade behövts. Han förkunnade detta för en rysk publik som av den ryska televisionen har invaggats i tron att USA för hybridkrig mot Ryssland. Det är inte lugnande.

Kristian Gerner är professor i historia vid Lunds universitet.

Språket som storpolitik

Trots regimen's lögner finns ett formidabelt kulturellt kapital i den ryska litterära traditionen från Pusjkin till Solzjenitsyn. Det är det kapitalet som inger hopp för ryska språket och för Ryssland.

Av Per-Arne Bodin

När årets viktigaste ord skulle utkoras i Ryssland 2014 handlade nästan alla nomineringar om konflikten mellan Ryssland och Ukraina eller Ryssland och väst. På första plats kom slagordet vårtkrim, "krymnasj", stavat med liten bokstav och med de två orden sammanskrivna. Ett annat ord på listan var sanktion, ett ord som från att ha haft mycket låg frekvens i ryskan plötsligt under 2014 fick en mycket hög. Språk och politik står nära varandra i dagens Ryssland, inte bara i propagandan utan också i lagstiftningen och inte minst i den nyaste ryska skönlitteraturen.

Under de senaste femton åren har olika restaurativa och konservativa krafter alltmer fått fäste inte bara inom politiken utan också i samhället och kulturen. I den ryska inrikespolitiken har dessa förändringar kommit till uttryck i en rad repressiva lagar: mot utländska organisationers närvaro i Ryssland, mot propaganda för icke traditionella former av sexualitet, mot användning av utländska ord i ryskan, mot användning av utländska alfabet liksom en lag mot användning av svordomar i offentliga sammanhang. Flera av lagarna gäller alltså det ryska språket.

Redan i den ryska konstitutionen från 1993 slås fast att ryskan är det enda statsspråket, samtidigt som de delrepubliker som ingår i Ryska federationen försäkras rätten att använda sina språk. Något statsspråk hade inte funnits under sovjettiden även om också då ryskans hegemoni varit självklar. Lenin hade här velat gå ifrån den förrevolutionära konstitutionen från 1906 som hade gjort ryskan till imperiets språk. För Lenin hade det ryska imperiet varit "folkens fängelse" och avskaffandet av statsspråk var för honom ett sätt att distansera sig från tsarmaktens förtryckningssträvanden.

Flera av de uppräknade lagarna är enbart ramlagar som inte i första hand förutsätter någon form av sanktion, men som är av

betydelse för förståelsen av det ryska samhällets idémässiga och ideologiska riktning. I december 2014 antog den ryska regeringen ett kulturpolitiskt handlingsprogram för de kommande åren, där återigen betydelsen av och värnandet om det ryska språket är viktiga frågor.

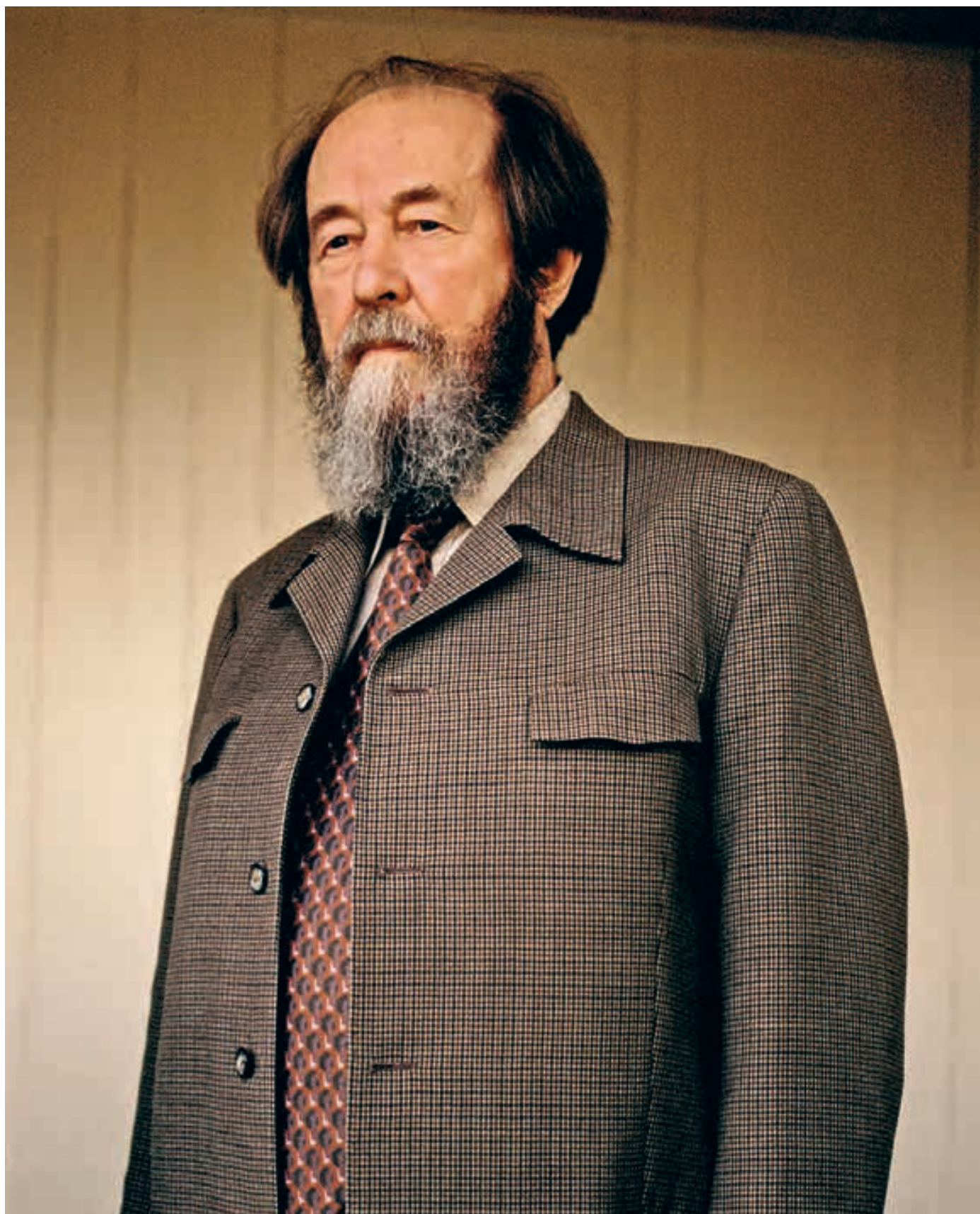
En orsak till denna upptagenhet av ryska språket är dettas minskade betydelse till följd av Sovjetunionens undergång, liksom engelskans alltmer framträdande plats i ryska massmedier, i rysk reklam och i sociala medier. Ryskan är ett ifrågasatt imperiespråk på ett helt annat sätt än engelskan. Ytterligare en viktig orsak är den delegitimering av det ryska språket som orsakades av 70 år av sovjetisk propaganda, som bidrog till en deformation av det officiella språket. Forskare beskriver ibland den sovjetiska språksituationen med hjälp av Orwells roman 1984 som ett ryskt newspeak. 1990-talet innebar sedan en liberalisering och normupplösning eller om man så vill en normbefrielse av det ryska språket.

Lagstiftningen används alltså för att disciplinera det ryska språket. Lagen mot användning av icke-kyrillisk skrift stiftades ursprungligen för att förhindra att delrepubliken Tatarstan skulle övergå till latinsk skrift, vilket skulle föra republiken närmare Turkiet. Tatariska är nära släkt med turkiskan.

Vissa av de nystiftade språklagarna är av det slag att de kan väcka åtlöje. Lagen mot användning av svordomar i offentligheten stiftas i ett land där kraftord är mycket brukade och har en bred folklig förankring. Den leder till censuringripanden i filmer som Andrej Zvjagintsevs "Leviathan", som utspelar sig på ryska landsbygden. Scenerna med gräl och konflikter känns onaturliga då svordomarna är bortplockade och ersatta av tystnad.

»

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

Rysslands hopp: Alexander Solzjenitsyn.

FOTO: SVT/TT

Lagen mot användning av utländska ord kan också ge ett komiskt intryck: i själva lagparagrafen används ett av de ord som lagen vill förbjuda, alltså ett ord där det existerar en rimlig och frekvent rysk motsvarighet. Lagen bryter mot sig själv:

Vid användning av det ryska språket som Ryska federationens statsspråk är det inte tillåtet att använda ord och uttryck som inte motsvarar det moderna ryska litteraturspråkets normer (inbegripet svordomar) med undantag av utländska ord som inte har gängse analoger i ryska språket.

Ordet "analog" låter lika utländskt i ett ryskt öra som i ett svenskt. Lagen blir också löjlig eftersom det ryska språket, förutom under sen Stalintid, alltid har varit öppet för lånord. Det är också sämre för den ryske nationalskalden Aleksandr Pusjkins språk, som bland annat på grund av denna öppenhet är lika rikt som Shakespeares engelska. Det ryska språket blir alltså underminerat i den klåfingriga lagstiftning som är avsedd att skydda det. Under ett möte med kulturarbetare i december 2014 uppmanade president Putin till "ett undvikande av överflödig latinisering" av ryskan.

Det liberaldemokratiska partiets ledare Vladimir Zjirinovskij har föreslagit ett förbud mot bokstaven "bl" som står för ett hårt i-ljud eftersom han menar att bokstaven kommer från tatarerna. I ett annat sammanhang har han tvärtom dumamajoriteten föreslagit stadfästande av svordomarnas viktiga roll för det ryska folket i en särskild lag och hävdar att svordomarna är en normal del av det ryska språket. Hans förslag innehåller samma klåfingrighet som utmärker språklagarna men förvandlas helt till en fars.

"Det ryska språket blir alltså underminerat i den klåfingriga lagstiftning som är avsedd att skydda det."

Ryska språket på nätet är också en fråga om regler och kamp mot regler. Ryska myndigheter har försökt att ta kommandot över internet. Det går numera att skapa domännamn med ryska bokstäver och det finns ryska alternativ till Facebook, Twitter och andra sociala verktyg. Friheten på nätet är emellertid stor. Från millennieskiftet började man använda vad som kallades ett slödderspråk, "jezyk padonkof". Man skrev inläggen med fonetiskt stavning, vilket innebar en helt annan ortografi. Slödderspråket är nu nästan helt borta från nätet, men fenomenet kan ha bidragit till en viss uppluckring av stavningsnormerna både på nätet och på papper. En orsak till att fenomenet försvann kan ha varit att den dåvarande presidenten, Medvedev, uttalade sig positivt om fenomenet. Det blev så pass erkänt som språk i sociala medier att det förlorade sin exklusivitet och sin normkritiska potential.

Ryska språket befrämjas likaså i en organisation, "Russkij mir", i översättning "Den ryska världen", som bildades för några år sedan, och som har som sitt viktigaste syfte att befrämja det ryska språket i de forna sovjetrepublikerna men också i resten av världen. "Russkij mir" fanns med på nomineringslistan över de viktigaste uttrycken under 2014. Delvis fungerar "Russij mir" som British council eller Svenska institutet för den delen, men dess politiska funktion är enligt stadgarna mycket vittgående. Ett av syftena är att främja den ryska utrikespolitiken. Försvaret av det ryska språket i de forna sovjetrepublikerna förvandlas till säkerhetspolitik och expansionistisk utrikespolitik till exempel när det gäller Ukraina eller som Putin formulerade sig i sitt annekteringsstal:

I Ukraina lever miljoner ryska människor, ryskspråkiga medborgare, och Ryssland kommer alltid att skydda deras intressen med politiska, diplomatiska och juridiska medel.

"Russkij mir" förvandlas alltså från ett kulturbegrepp till en fråga om befästandet av en rysk politisk och militär sfär. Skyddet av ryskspråkiga i de länder som tidigare ingick i Sovjetunionen är en rysk doktrin som i sin nuvarande utformning egentligen helt förändrar det säkerhetspolitiska läget i dagens Östeuropa.

Delegitimeringen av det ryska språket från sovjettiden motsvaras av en delegitimering som sker nu i dagens propagandaspråk riktat mot Ukraina och mot väst. Peter Pomerantsev använder liksom många andra begreppet "simulacra" för att beskriva den rådande situationen. Det är en smula nattständer term från postmodernismens rika teoribildning. Termen kommer från den franske filosofen Jean Baudrillard och syftar på vår samtid när massmedialiseringen innebär att sökandet efter det sanna, det autentiska, i ett skeende blir omöjligt. Det finns ingen verklighet bakom massmedias ord, bilder och berättelser utom andra ord, bilder och berättelser. Baudrillard formulerade på ett provokativt vis att "Irakkriget har aldrig ägt rum", och menade med det att den bild vi fick av detta krig härstammade från den amerikanska propagandan. Baudrillard skrev om Västeuropa och USA, Pomerantsev använder samma begrepp om propagandan i dagens Ryssland. Det är inte längre fråga

om den sovjetiska propagandan som gav bilder som ofta var motsatsen till verkliga förhållanden, den ryska propagandan idag har helt kastat loss från förbindelsen med verkligheten, vilket resulterar i vad Pomerantsev definierar som simulacra. För Pomerantsev är därför den ryska verkligheten idag en genomförd postmodernism. Om vi fortsätter Pomerantsevs tanke så skulle ett exempel vara uttrycket

"artiga människor" som också finns med i språknomineringslistan för 2014. Det används för att beteckna de ryska soldater som intog Krim och uttrycket används i språket på ett ambivalent sätt på allvar eller som sarkasm. Några "artiga människor" fanns i alla fall inte i verkligheten.

Också de ryska imperietänkarna, som befinner sig till höger om Putin, använder sig av simulacra i sin retorik. Den mest framträdande av dem, Aleksandr Dugin, använder simulacra som beskrivning på alla ideologier som han menar inte längre har någon politisk kraft. Han räknar upp kommunismen och fascismen och menar att liberalismen snart också ska räknas som ett simulacrum, i alla fall i Ryssland. Liberalism innebär i Dugins ögon egentligen alla politiska system i väst. För honom gäller det att övervinna epoken av simulacra, och det kan göras med hjälp av Ryssland självt som alltså för honom innebär en absolut och mystisk värdegrund, men för Pomerantsev står simulacra för döljandet av verkligheten och avsaknad av någon värdegrund i det officiella Ryssland av idag. En del av detta absoluta är för Dugin det ryska språket:

Vilka skulle vi vara om vi inte fått detta absoluta, stora och översköna ryska språk? Vi skulle vara stumma kreatur! Språket fick vi i gåva av folket och vi måste känna tacksamhet mot folket för denna gåva.

Både Ryssland och det ryska språket får hos honom en sakral karaktär.

Det speciella med den politiska propagandan i Ryssland som simulacra-begreppet vill fänga är att varje händelse får många tolkningar och berättelser, som alla är överifierbara. Det är ett märkligt, eller kanske tvärtom symtomatiskt faktum, att både

POSTMODERNISM I PUTINS TJÄNST

kritikerna av den nutida ryska verkligheten och dess försvarare placerar Ryssland i postmoderniteten och i postmodernitetens teoribildning. För Pomerantsev och många med honom ägnar sig de ryska ledarna åt att skapa simulacra, för Dugin är det tvärtom de ryska ledarnas uppgift att övervinna postmodernismen och simulacra, som för honom kanske är detsamma som tidsandan. De absoluta värdena är Ryssland och det ryska språket.

Synen på ryska språket som uttrycks av Putin eller Dugin liknar tyska tankar under 1920- och 1930-talen om nödvändigheten av att skydda tysktalande i hela Europa. En av dåtidens tyska språkvetare menade att "tyskan är som ett heligt arvegods och en kostbar klenod som gömmer sig i våra själar". Det talades likaså mycket vid den tiden om nödvändigheten av att skydda det tyska språket i diasporan, som man uppfattade som hotat. Det är en motsvarighet till Putins tal om att skydda det ryska språket i Ukraina.

Hela denna språksituation ifrågasätts, bekräftas eller avspeglas i en rad litterära verk. Ibland föregår skönlitteraturen lagstiftningen, ibland kan den ses som en direkt kommentar. Språktemat har blivit en fix idé i den nyaste ryska romankonsten. Hos Vladimir Sorokin i hans roman *Blått fett* är det kinesiska som håller på att ta över ryskan och romanen är uppfylld av kinesiska ord som för en vanlig rysk läsare är obegripliga. I slutet av romanen finns en förklarande ordbok. Sorokin har här säkert blivit påverkad av Stanley Kubricks "A Clockwork Orange". Romanen spelar på rädslan för "den gula faran" som är ett återkommande motiv i ryskt tänkande. Boken är full av svordomar och innehåller pastischer på de klassiska ryska författarnas verk kryddade med kraftord. Boken utkom redan 1999 och den föregår lagen mot svordomar. Den utsattes för hård kritik i pressen och författaren åtalades för pornografibrott för en av scenerna, men frikändes. *Blått fett* tog temperaturen på den ryska tryckfriheten och diskussionerna om den visade vad som höll på att hända, utan att någon tycks ha noterat det mer än i förbigående. I en på svenska nyutkommen roman, dystopin *Tellurien*, är Ryssland liksom EU upplöst. Istället för Ryssland finns ett stort antal småstater där olika språk och dialekter talas. Endast i en av dessa har ryskan överlevt. Centrum för alla dessa småstater ligger i Altaj och heter *Tellurien*, och istället för ryska är altajiska, tatariska och franska officiella språk.

Viktor Pelevins roman *Generation P* är uppfylld av reklamens engelska. Romanen kom redan 1999 men filmatiserades för ett par år sedan. Nu kan den ses som en nostalgisk påminnelse om ett kaotiskt men också fritt Ryssland strax efter Sovjetunionens fall. I en relativt nyutkommen roman, dystopin *SNUFF*, är skriftspråken i framtiden kyrkoengelska eller högmedelasibiriska. Ryskan finns enbart kvar som ett marginaliserat talarspråk.

I om möjligt ännu högre grad är språket tema hos de konservativa ryska författarna till höger om Putin. Det gäller till exempel Maksim Kononenkos roman *Den' otlicnika*, "Mönsterelevens dag", från 2008. Kononenko är en populistisk krönikör som vid flera tillfällen blivit utestängd från nätet bland annat för att han propagerat för ett bombanfall mot Storbritannien. Hans bok är en skruvad satir över en stat som styrs av de ryska liberalerna och deras värden. Den är en djupt konservativ och populistisk tänkares mardröm om ett Ryssland där liberalerna fått makten.

Det språk som skall införas som statsspråk är georgisk-ukrainska: "Det är slående hur vackert det ukrainsk-georgiska språket är."

Flera exempel på detta nya statsspråk ges också i romanen. Valet av påhittat statsspråk var särskilt provocerande eftersom romanen var nyutkommen då Georgien genomfört sin rosenrevolution och Ukraina sin orangea revolution. Den utkom samma år som Georgienkriget utspelades. Många ord i Kononenkos roman är obegripliga för den vanliga läsaren på samma sätt som kinesiskan i Sorokins roman *Blått fett*.

Ett annat exempel är Aleksandr Prochanov. Han är en av Rysslands mest lästa skönlitterära författare och en imperiebekjakande publicist. En av hjältarna i hans roman *Politolog* (2005) lägger fram planer på skapandet av ett nytt ryskt imperium utan någon annan ideologi än det ryska språket och de ryska skönlitterära författarnas texter. Stalin hann aldrig genomföra sitt projekt eftersom han blev mördad av Chrusjtjov, just för att denne var emot den nya språkliga ideologiska inriktningen. Alla ryska städer skall enligt detta projekt döpas om efter ryska författare. Alla modersmåls lärare skall i detta framtida rike tilldelas Stalin som efternamn.

Prochanov skriver alltså en satir över den överdrivna roll som ryska språket håller på att få i det moderna ryska statsbygget. Samtidigt uttalar han sig själv i artiklar på samma sätt om det ryska språket och nu på allvar. Det är en ambivalens som karaktäriserar den ryska kulturen idag: det är ofta omöjligt att veta om en text eller ett konstverk skall uppfattas som satir eller som allvar.

"Ryskan är ett ifrågasatt imperiespråk på ett helt annat sätt än engelskan."

En tredje liknande storslagen språkutopi, som varje rimlig läsare uppfattar som en dystopi, är Michail Jurjevs *Det tredje imperiet* (2007). Jurjev är före detta vicetotalman i Duman. I hans bok, som

nog också har skönlitterära ambitioner, utvecklas en framtidsvision av Ryssland 2053 då det ryska imperiet erövrat hela Europa. Boken är utformad som en beskrivning av Ryssland gjord av en amerikansk student, som besöker landet i en framtid då det ryska språket efter ett för Ryssland framgångsrikt världskrig blivit det enda officiella språket inte bara i nuvarande Ryssland utan också i hela Europa, som erövrats i detta krig. Tyskan har dock en viss status, men estniska och lettiska har förbjudits. Efter en noggrann genomgång av de praktiska omständigheterna vid införandet av ryska i Europa fastläs att övriga språk bara ska finnas för privat bruk.

Denna dystopiska språkplanering ironiserar också över EU:s aktiva språkpolitik för användningen av olika språk i Europa. Boken ger en så absurd bild att den är svår att ta på allvar, men skildrar samtidigt så mycket av övervåld mot andra folk och språk att den gör ett obehagligt intryck.

Frågan om ryska språket och dess ställning i landet, i Europa, i världen och i historien är alltså helt central i dagens Ryssland, i lagar, i politiken och i skönlitteraturen. Den är för närvarande en av den ryska kulturens och det ryska samhällets viktigaste tankefigurer. Från att ha varit en fråga för språkvårdare, lärare och felfinnare har den hamnat i det ryska samhällets absoluta fokus och blivit storpolitik. Samtidigt som den används på ett manipulativt sätt av maktens företrädare kan den användas som en motkraft mot dessa manipulationer, och det finns ett formidabelt kulturellt kapital i den ryska litterära traditionen från Pusjkin till Solzjenitsyn och till många nutida författare som ingen politisk makt i världen kan stå emot. Det är också det kapitalet som inger hopp för det ryska språket och för Ryssland.

Per-Arne Bodin är professor i slaviska språk vid Stockholms universitet.

Terrordåden mot *Charlie Hebdo* blev en chock för det sekulära Frankrike. Ismologen **Gilles Kepel** konstaterar att en ny generation jihadister etablerat sig i Europa.

Av Fredrik Ekelund

De nya jihadisterna

”

Det handlar om att ge dem ett nytt ideal, nu när kommunismen är död, och träna dem inför en terrorism på hemmaplan.

Gilles Kepel är professor vid l'Institut d'Études Politiques, Sciences Po, i Paris och en av världens främsta islamologer. Han har givit ut ett tjugotal böcker om islam och islamism sedan 1988. Två böcker finns utgivna på svenska: *Kampen om islam* (Atlantis, 2006), där han analyserar den internationella terrorismen, kriget mot den samma men också situationen för muslimer i väst. Och nu också boken om Saint-Denis: *Saint-Denis. Berättelsen om en Parisförort* (Atlantis, 2014), som baserar sig på "Banlieue de la République" från 2011, en enkät med människor i samma förort och tillkommen som ett svar på kravallerna 2005. *Saint-Denis* är en detaljerad genomgång av de sociala rörelserna i den förort som en gång var bastion i det röda, kommunistiska bälte som omgav Paris men som numera är tummelplats för olika islamistiska föreningar och rörelser.

Kepel är fransman med tjeckisk far och fransk mor och hans bana som arabist och islamolog är ingen rak sådan. Som ung student misslyckades han med att komma in på elitskolan École

Normale, den intellektuella vaggan för många franska intellektuella, och delvis som en reaktion på detta for han iväg på en resa utan mål, Turkiet, Libanon, Egypten och Syrien. Den kom, visade det sig, att bli avgörande för hans utveckling. Väl tillbaka i Paris började han läsa filosofi men resan satt kvar i honom, inte minst minnet av en liten by i Syrien, den enda plats där han känt sig riktigt lycklig. Intresset för Mellanöstern och arabisk kultur var väckt, han lämnade sin "Tintin-nivå", som han själv beskriver det, vad gäller förhållandet till Mellanöstern och efter filosofin började han studera arabiska, först i Paris, sedan i Damaskus och när han kom tillbaka skrev han in sig vid Sciences Po. Det var 1977 och få fransmän visste något om islam. Hans kunskaper stack ut och forskningsvägen låg öppen. Under tre år bodde han sedan i Kairo, där han skrev sin doktorsavhandling om islamistiska grupper i Egypten, något som ironiskt nog ingen, enligt honom själv, var intresserad av på den tiden. Mordet på Anwar Sadat 1981, som ägde rum när han befann sig i Kairo, kom dock att förändra allt.

Vi träffas en aprelftermiddag på hans kontor på Sciences Po, där han varit verksam som lärare »

”

*Vår utmaning är att konstruera ett
samhälle mellan identitäreernas Scylla
och Charybdis, de som påminner så
starkt om varandra.”*

i många år. Han är jovialisk, har lätt till leende och skratt, är kort med smala ögon och svart hår med silvriga inslag som vittnar om att han inte är någon ungdom längre. Han suckar tungt över detta med åldern och det faktum att han, som han säger, förvandlats till *un transparent*, en genomskinlig figur som inga kvinnor längre lägger märke till, och när jag frågar honom vad han håller på med nu berättar han med ett ironiskt leende – som om islam och islamism blivit hans ”öde” – att han håller på med ytterligare en bok om islamism.

Fredrik Ekelund (FE): Varför just en bok om förorten Saint-Denis och varför den medvetna kopplingen till Victor Hugo?

Gilles Kepel (GK): Jag hade skrivit en del om islam utanför Frankrike när en vän föreslog att jag skulle göra något om förorten, det var fem år efter kravallerna. Vi fick pengar till att göra en större undersökning, det blev boken *Banlieue de la République*, som är mycket analytisk och där vi låter folk tala mycket. Jag ville följa upp den och en bok som heter *Les banlieues de l'islam* från för tjugofem år sedan. Associationen till Victor Hugo har med *Samhällets olycksbarn* att göra eftersom den delvis utspelar sig i Montfermeil (en kommun i departementet Seine-Saint-Denis, min anm.).

FE: Kan man tala om en identitetskris i det franska samhället och om så är fallet, vad består denna kris i och har i så fall islam någon roll i denna kris?

GK: Det franska samhället är förmodligen det samhälle som historiskt sett haft den största invandringen i Europa. Redan tidigt hade Frankrike stort behov av arbetskraft, för att kunna genomföra Napoleonkrigen, arbetare till industrierna bland annat, och slår man upp telefonkatalogen i Paris är de flesta namnen utländska, som mitt eget. Invandrarna assimilerades tidigare via kommunistpartiet och

fackföreningarna. De assimilerades inte in i det franska samhället utan för den kommunistiska saken, men så med tiden förvandlades de till franska småborgare. Immigrationen och integrationen på sextio- och sjuttitalen ställde oss emellertid inför en ny utmaning eftersom det, på grund av krisen, inte längre fanns något behov av invandring. Men invandrarna stannade kvar i alla fall utan att ha arbete, och de tidigare integrationsverktygen, arbetet och kommunistpartiet, upphörde att fungera och den identitet som föddes ur detta, ersättningsidentiteten, blev bland annat en ökande islamism.

FE: Vilka konsekvenser fick det?

GK: Efter kravallerna i förorterna 2005 dök det upp en våg av ungdomar som skrev in sig i vallängderna för att rösta för första gången i livet. Effekten av detta blev hundratals nya ledamöter i kommunfullmäktige över hela landet, deputerade, senatorer, ja till och

med deputerade i EU. Det blev som ett inträde i medborgarskap. Samtidigt såg vi uppkomsten av andra gemenskaper. Vi fick alltså å ena sidan en politisk integration, å andra konstruktionen av andra sociala gemenskaper som uppstod samtidigt med liknande gemenskaper på andra sidan: de så

kallade identitärerna. Det är därför jag gillar Houellebecqs senaste roman så mycket (*Soumission*, min anm.) eftersom han fångat denna utveckling så väl.

FE: Hur ska man förklara vad bröderna Koachi och Amedy Coulibaly gjorde i Paris i januari i år, ska man leta efter religiösa eller sociala orsaker? Eller både och?

GK: I den nya fasen i jihadismen som vi nu befinner oss går det inte längre ut på att försöka förintä USA, det är för svårt, utan man ska istället slå mot det Europa där det finns miljontals unga muslimer som inte är integrerade i samhällena. Det handlar om att ge dem

*”Anser vi att det är viktigare med
det som liknar och förenar oss
än det motsatta?”*

ett nytt ideal, nu när kommunismen är död, och träna dem inför en terrorism på hemmaplan. Och det handlar om att ge dessa ungdomar möjligheten att själva välja sina mål: judarna, de antiislamiska intellektuella och apostaterna, det vill säga de dåliga muslimerna, de ska också dödas, med perspektivet att utlösa ett inbördeskrig för att öka jihadiseringen och islamiseringen och få muslimerna att välja sida för de mest radikala grupperna. Youtube, Facebook och Twitter hjälper till att skapa fora på nätet för en internationell indoktrinering som utspelar sig under radarn hos säkerhetstjänsterna. Upplösningen i arabvärlden spår på det hela, liksom lågprisflygen som gör det möjligt att ta sig till Istanbul, till exempel, för en billig peng. Den förste var Muhammed Merah, sedan hade vi Mehdi Nemmouch och så nu bröderna Kouachi.

FE: Du beskriver en paradox i din senaste bok, det faktum att en yngre generation muslimar, födda i Frankrike, tycks känna sig mer alienerade i samhället än föregående generationer, de som kom som invandrare?

GK: I *Banlieue de la République* ställs frågan: Respekterar fransmännen muslimerna? De äldre muslimerna tycker det, de yngre, som gått i skolan här, inte alls. Det handlar om ett slags offertänkande som har konstruerats framförallt hos den tredje generationen hos vilka vi nu ser vad jag kallar halalentreprenörerna, vilka försöker ta makten över denna nya generation. De är inte längre vänster, associerar sig inte med socialisterna, det handlar om entreprenörer bara och det kan handla om halalslaktat kött likaväl som om droger, som i Marseille, som styrs helt och hållet av drogekonomin. Det var därför det inte blev några kravaller där 2005. Langarnas makt är så stor där att affärerna inte får störas. Det handlar om ett entreprenörskap i den globaliserade ekonomin som baserar sig på egna, stängda gemenskaper som garanterar den ekonomiska basen.

FE: De två lagarna, den om skolan från 2004 mot religiösa symboler som sticker ut och den om heltäckande slöja på offentlig plats, från 2011, vad tycker du om dem? Är de bra för samlevnaden mellan olika grupper i Frankrike?

GK: Jag satt med i Stasikommissionen (uppkallad efter politiker Bernard Stasi. Kommissionen gjorde förarbetet till den lag som antogs 2004.).

FE: Så där är svaret ja på den frågan?

GK: Ja. Den lagen har spelat en mycket viktig roll eftersom den satte stopp för UOIF:s (den franska grenen av Muslimska brödraskapet) makt över islam i Frankrike, en makt man kan säga att de hade i femton år. Från 1989 kunde de genom frågan om slöjan upprätthålla agitationen på skolorna genom att hela tiden överklaga beslut, lokalt, regionalt. Det gjorde det möjligt för dem att skapa detta offertänkande och framstå som ungdomens ledare i frågan om slöjan. Men genom lagen från 2004 togs denna hävstång från dem. Lagen mot niqaben är ett svar på den ökande salafismen, som utgör en av ingredienserna hos denna nya generation. I Roubaix, till exempel, finns det så många unga kvinnor som går omkring i niqab att det är omöjligt att skicka polisen på dem eftersom det blir upplöpt direkt. Salafisterna blev chockade över lagen och började arrangera medvetna provokationer med unga kvinnor på promenad i niqab och när polisen försökte arrestera dem var upplöpet igång.

FE: Är du för den lagen också?

GK: Jag tror inte man hade behövt gå vägen via lagstiftning. Det hade räckt med ett påbud, tror jag, men symboliskt är den stora frågan här: Vilka ska reglerna vara för samlevnaden mellan olika grupper i det franska samhället? Anser vi att det är viktigare med det som liknar och förenar oss eller det motsatta?

FE: Ur vad kommer all denna identitetspolitik, identitärer till höger och vänster, och vad är effekten av den?

GK: De senaste tio åren har detta varit väldigt starkt. Början till

det hela tror jag har att göra med sammanbrottet för kommunismen och ett sekulariserat alternativ till den kapitalistiska ordningen, en globalisering som gör att vi har sådana som är vinnare, som du och jag, som kan resa som de vill och talar olika språk, och sedan alla de som inte klarar ut situationen. Framförallt invandrarnas barn och den gamla europeiska arbetarklassen. Båda söker en identitet men inte tillsammans och inte i arbetet eftersom de inte längre får tillgång till arbete. Identiteten skapas därför i tron på vad de tror sig vara, inte på vad de gör, utan på vad de säger sig vara. Jag tror det handlar om detta och detta har vi inte kommit ur än.

FE: Ordet "islamofobi", hur ska man analysera det? Var kommer det ifrån och bör man använda det utan citattecken?

GK: Det hittades på av engelska islamister på 1990-talet för att förhindra all kritik av den islamska läran och för att tillförsäkra dem makten över den muslimska delen av befolkningen. Det ingick i ett maktövertagande från islamisternas sida i ett komunitärt system som det brittiska. Idag är det konstruerat som antisemitismens omvända spegelbild men jag använder alltid ordet med citattecken.

FE: Hur ser du på islamismens historia sedan den iranska revolutionen 1979?

GK: Jihadkriget i Afghanistan var en reaktion på den iranska revolutionen. 1979 försökte Khomeini framstå som den som stod för de islamiska idealen över hela världen och av det skälet blev han ett hot mot Saudiarabien, USA:s allierade, och Saddam Hussein fick därför hjälp av alla mot Khomeini. Det kriget varade mellan 1980 och 1988. Sovjet invaderade Afghanistan 1979 och amerikanerna och sauderna stödde jihad i Afghanistan, en jihad som tog slut när Röda armén tvingades lämna Kabul 1989. Det är den stora geopolitiska händelsen. Tack vare sin ekonomiska, intellektuella och civilisatoriska styrka – och en kärnvapenkapacitet trots embargo – har Iran kunnat skapa ett system med allianser, med shiiter i Irak, i Libanon, med Hizbollah och i Syrien, med Assad. Det har gjort att de kunnat sätta stor press på Israel. Skulle man attackeras svarar man direkt, via Hizbollah med missiler mot Haifa. Det har alltså vuxit fram en stark iransk närvaro i regionen som oroar de sunnitiska regimerna, och det ser man tydligt idag med Obamas avtal med Iran, något som gör det möjligt för Iran att återinträda i den internationella politiken.

FE: Och hur passar Jemen in i detta?

GK: Det skriver in sig i samma mönster.

FE: Är du "Charlie", du också?

GK: Jag är ateist, konfessionslös, älskar att diskutera med vem som helst, islamister och andra. Och är det något jag gör, är det att prata med precis alla möjliga. Det handlar om mitt arbete, min nyfikenhet. Att säga "Jag är Charlie", vad betyder det för folk i allmänhet? Det betyder att vad ni än gjort är vi mot att man dödar er. Men så förstods det inte av alla i Frankrike, och är det kring denna slogan som vi ska försöka laga de sociala banden i Frankrike? Det är jag inte så säker på. Jag tror vi måste ta oss bortom detta och konstruera något på grundval av de fyra miljonerna som demonstrerade för att Frankrike ska vara ett land med yttrandefrihet och en harmonisk demokrati, fyra miljoner som inte ville bränna ned moskéer. Vår utmaning är att konstruera ett samhälle mellan identitärernas Scylla och Charybdis, de som påminner så starkt om varandra. Alain Soral och Dieudonné på ena sidan och salafisterna på den andra, det är samma mentala process, det är bara orden som är annorlunda.

FE: I *Kampen om islam* skriver du om "ett nytt Andalusien" som enda vägen framåt mellan kampen mot terrorismen och jihad. Tror du fortfarande på detta?

GK: In'shallah! Men situationen är komplicerad ... ✨

Constant försvar för friheten

Benjamin Constant har inte fått samma genomslag som Mill eller Tocqueville. Men den liberalism han förespråkade känns ännu påfallande modern.

Av Carl Rudbeck

I Alan Ryans stora bok *The Making of Modern Liberalism* får Benjamin Constant inget eget kapitel – en ära som vederfars Hobbes, Locke, Mill, Tocqueville och några till. Constant nämns några gånger men då närmast i förbigående och enbart som författare till en ganska kort essä där olika typer av frihet jämförs. Jag tycker nog att denna kortfattade behandling är lite njugg. I sina bästa stunder var Constant en tidig och radikal förespråkare för en liberalism som i mycket fortfarande känns modern. Att han sedan inte har fått samma genomslag som Mill och Tocqueville är förstås sant. Orsakerna är flera.

Han skrev aldrig något klassiskt filosofiskt arbete som Mills *Om friheten* eller historiskt/sociologiskt som Tocquevilles *Om demokratin i Amerika*. Men en klassiker skrev han: den korta romanen *Adolphe* som kom ut 1816. Det är *Adolphe* som mer än något annat har gjort honom känd trots att den omfattar endast hundra sidor i ett annars mångtusensidigt författarskap där mycket numera är glömt.

Constant föddes i Lausanne 1767. Han kom att leva ett kringflackande liv med vistelser inte bara i Schweiz utan också i Tyskland, Frankrike, England och Skottland. Under två år i början av 1780-talet var han student i Edinburgh och kunde då knappast ha undgått att insupa ett liberalt evangelium – Edinburgh var ju staden där både David Hume och Adam Smith hade verkat.

Constants liv var dramatiskt, i alla fall för att vara en liberal filosof och politiker. Han hade stormiga relationer med Napoleon och med fruar och älskarinnor, mest känd är den utdragna relationen med Madame de Staël som han fritt skildrar i *Adolphe*. Han ådrog sig väldiga spelskulder. Han dog 1830 och begravdes med nationens hedersbetygelser. Som synes ett fullt och rikt liv.

Den lilla romanen *Adolphe* hör till den franska litteraturens ovedersägliga klassiker. Somliga har till och med kallat den för den första psykologiska romanen. Men det är att ta i och helt glömma bort Madame de Lafayettes *Prinsessan de Clèves*, som har långt större rätt att bli klassad som den första av detta slag. *Adolphe* skriver in sig i en fransk tradition där kärlek inte är en upplyftande utan en förgörande och ödeläggande kraft.

Romanen illustrerar ett dilemma i den moderna liberalismen. *Adolphe* är en ung man med lovande framtidsutsikter. Han träffar den några år äldre Ellénore (som lär vara ett fritt porträtt av Madame de Staël), som är änka med två barn och älskarinna till en av Adolphes fars vänner. *Adolphe* och Ellénore inleder naturligtvis ett förhållande som blir alltmer problematiskt. *Adolphe* ser hur hans en gång så strålande framtidsutsikter grusas. Faderns vän tar avstånd från honom; Ellénore blir alltmer illa sedd i de fina salonger där hon hade vant sig att vistas; *Adolphe* börjar tröttna på Ellénore; stormiga gräl avlöses av försoningar och löften.

Till slut blir brytningen ett faktum. *Adolphe* får sin frihet men då visar det sig att denna nya frihet inte alls var vad han hade föreställt sig. *Adolphes* känslor när han för alltid har gjort slut med Ellénore är en perfekt illustration till ett par rader från countrylåten *Me and Bobby McGee*: "Freedom's just another word for nothing left to lose." För *Adolphe* blir den nyvunna friheten detsamma som livets absoluta meningslöshet och tomhet. Det finns ingen väg tillbaka. Han driver planlöst genom livet.

Det är som om Constant ville säga att absolut frihet är något som ingen individ kan stå ut med; det värsta, nästan tragiska, är att människor av *Adolphes* typ inte heller kan stå ut med att vara »

Carl Rudbeck är fil dr i litteraturvetenskap. Hans senaste skrift är *Islam och liberalismen*.

Benjamin Constant de Rebecque.
FOTO: TT NYHETSBYRÅN

bundna. *Damned if you do and damned if you don't*. Constants roman styrker tesen att den moderna människan har svårt att hantera frihet och gemenskap. Allt gör henne olycklig. När hon har det ena vill hon ha det andra.

I sin kanske mest kända text, vid sidan av *Adolphe*, skriver Constant just om olika frihetsbegrepp. I *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes* jämför han den frihet som fanns under antiken, i Grekland och Rom, med den moderna frihet som han ser, eller vi se, i sitt eget land och sin egen tid. Texten var ursprungligen ett föredrag som han höll i Paris 1819.

Den antika friheten var möjlig endast i ett slavsamhälle där fria män (kvinnor var mera att likställa med slavar) hade rätt att gå ut på torget och diskutera stadens angelägenheter: "Utan Atens slavbefolkning skulle inte tjugo tusen atenare ha kunnat debattera varje dag på den offentliga platsen." Hos Constant finns alltså mycket lite av den idealisering av antiken som var vanlig då och ibland fortfarande är det. Men det märks att detta är ett tal och inte en noga balanserad essä. Formen har tvingat Constant att göra skillnaden mellan olika frihetsbegrepp skarp och tydlig, till och med överdrivet så. Det finns också bland antikens författare, Thukydides till exempel, tankar på en privat sfär där individen styr utan yttre inblandning.

Constant var en kompromisslös fiende till slaveriet. Han ansåg att slavhandlare borde ställas inför rätta och anklagas för mord. I slaveriet såg han en orsak till varför krig var så vanliga i antiken. De var ett effektivt sätt att skaffa sig flera slavar. Framgångsrika krig var lönsamma affärer i den antika världen. Det gällde, menade han, inte under hans egen tid: "Hos de moderna kostar ett framgångsrikt krig oundvikligen mer än det är värt."

Riktigt hur han har räknat ut detta framgår väl aldrig i hans text men klart är att han anser att handel mellan nationer har blivit det naturliga sättet att umgås. Han hörde till dem som i handel såg inte bara ett medel för att göra oss rikare, handeln var också ett sätt att dämpa nationalism och fanatism. Längtan efter profit och vinst kunde i bästa fall verka avkylande på krigshetsare och ideologiska fanatiker. Och inte bara det: "Handel inspirerar människorna till en levande kärlek till individuellt oberoende. Handel understödjer deras behov och tillfredsställer deras önskningar utan att någon auktoritet behöver ingripa."

I antikens städer och statsbildningar var individen underkastad kollektivet. Människor kunde mer eller mindre godtyckligt straffas bara för att en majoritet ansåg att det vara lämpligt. Individen hade inga individuella rättigheter utan var en kugge i ett större maskineri som hon visserligen hade rätt att efter bästa förmåga försöka att påverka – om individen nu inte hade oturen att vara slav eller kvinna. Antikens människa, hävdar Constant, kände stolthet över denna rättighet att påverka politiken på den plats där hon levde och verkade. Det var en frihet i staten. Den moderna friheten skulle kunna beskrivas som en frihet från staten: "Vår frihet, däremot, bör bestå av det fredliga åtnjutandet av det personliga oberoendet."

För den moderna människan är frihet nästan liktydigt med att känna trygghet och säkerhet och sedan bli lämnad i fred. Det hon kallar frihet består till en inte obetydlig del av de garantier som institutioner kan ge för att man ska få ha sina ägodelar i fred och kunna gå fredad på gator och torg. När staten inte längre kan uppfylla dessa fundamentala uppgifter kränker den alltså i viss mån medborgarnas fri- och rättigheter. Det är alltså inte bara tjuven eller rånaren som gör det utan också staten om den visar sig inkompetent att sköta några av sina viktigaste ålägganden: "Det individuella oberoendet är det främsta bland moderna behov. Följaktligen kan man aldrig kräva att det ska offras för att skapa politisk frihet."

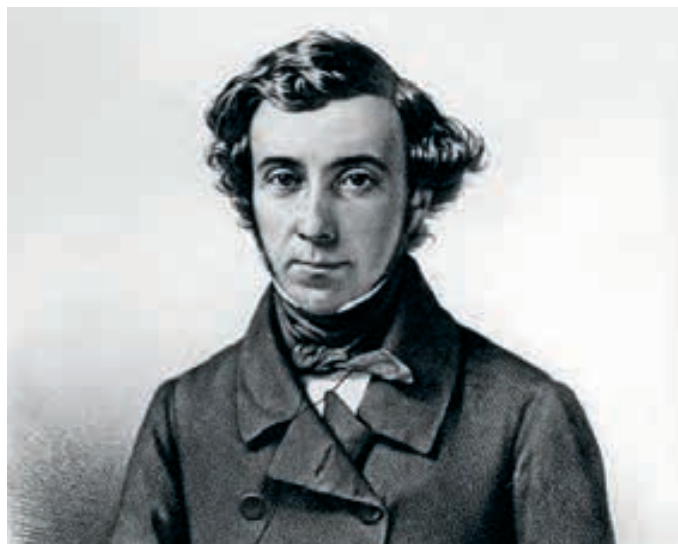
Den moderna människan skulle aldrig acceptera de offer atenarna gjorde för att bevara sin typ av frihet, och inte heller skulle hon någonsin vilja gå med på att samhället har en total auktoritet över sina medlemmar. I Aten kunde en majoritet landsförvisa en person eftersom man ansåg att samhället hade bestämmanderätt över individen. Ostracism, som var namnet på denna institution, väcker Constants indignation och stimulerar honom till högtflygande retorik: "Ingen har rätt att slita medborgaren från hans fädernesland, lantbrukaren från sin jord, handelsmannen från hans handel, maken från sin maka, fadern från sina barn, författaren från sina lärda mödor, gamlingen från sina vanor. Varje politisk landsförvisning är ett politiskt attentat."

När Constant så distinkt skiljer mellan antik och modern frihet förefaller han så här två hundra år senare överdrivet optimistisk. Men det är svårt att klandra honom för att han inte kunde förutse 1900-talets totalitära rörelser. Man behöver dock inte gå till sådana ytterligheter för att tvingas konstatera att Constant var en smula naiv när trodde på den moderna frihetens triumf. Det var inte för så länge sedan som "individualism" var ett skällsord

i Sverige; grupper och kollektiv ansågs ha rättigheter som tillkom gruppen som grupp och inte var individ för sig. Samhälle och stat blandades samman eller sågs som identiska. De må vara osagt om denna begreppsförvirring var följden av okunnighet, obetänksamhet eller en medveten, illvillig strategi för att i möjligaste mån utplåna de områden där Constant ville se den moderna friheten florera. Om man upphäver distinktionen mellan stat och samhälle är det lätt att själva idén om ett civilsamhälle samtidigt försvinner och staten tar över och klampar in på områden där den inte har något att göra enligt liberaler som Constant. Han skulle rysa av obehag om han hörde det än idag i Sverige vanliga uttrycket att "det är samhällets uppgift" när man i själva verket borde säga – och mena – att det är statens uppgift.

Men riskerar inte den moderna individuella friheten att leda till ett slags opolitisk apati? *Adolphe* blir i slutet av romanen sinnebild för den närmast arketypiskt moderna fria människan. Ingen-ting binder honom, allt är ligkiltigt, hans liv saknar mål, mening och innehåll. Det är omöjligt att föreställa sig en antik *Adolphe*.

Constant har insett denna fara. Han skriver: "Den individuella friheten [...] är den verkliga moderna friheten. Den garanteras av

Tocqueville.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

den politiska friheten som alltså är oundgänglig. Men att kräva av våra dagars människor att, som gamla tiders människor, offra hela sin individuella frihet för den politiska friheten är ett säkert sätt främja den för den ena och när man lyckats med det dröjer det inte länge förrän man berövat dem den andra." Politiker, då som nu, ser med misstänksamhet på modern individuell frihet.

Som många andra liberaler såg Constant i handel och kommersiell aktivitet inte bara ett medel för att skapa välstånd utan också som ett sätt att befrämja frihet och i någon mån begränsa statens ambitioner på att ständigt öka sin makt. Handelsmän har nämligen möjligheten att när staten, den politiska makten, blir alltför stor och inkräktar på den individuella friheten att flytta till ett annat land med ett gynnsammare klimat. Denna insikt är förstås inte ny. Den arabiske sociologen och historikern Ibn Khaldun formulerade den flera hundra år tidigare när han påpekade att ett ökat skattryck kan leda till att staden blir allt fattigare eftersom alla produktiva medborgare flyttar sin verksamhet till platser där de själva får behålla mer av den rikedom de skapar.

Constant förstod att handel inte bara skapade välstånd utan också främjade fredlig samexistens mellan folken: "handeln har fört folken närmare varandra och givit dem vanor och seder som alltmer liknar varandras; statscheferna må vara fiender, folken är *compatriotes*". I *De l'esprit de conquête et de l'usurpation* skriver han, också denna gång med en tyvärr överdriven optimism: "Kriget föregår handeln. Det ena är en vild impuls, det andra en civiliserad kalkyl. Det är uppenbart att ju mer den kommersiella tendensen får dominera, ju mera kommer den krigiska tendensen att försvagas."

Övertygelsen om att handeln mildrar sederna och umgänget mellan folken var inte helt ny. Det var ganska vanligt under 1600- och 1700-talen att tänkare betonade just handelns fredsfrämjande effekter. Lusten efter profit dämpade ideologiska och religiösa konflikter. När man kunde tjäna stora pengar på att sälja och köpa varor hade man varken tid eller lust att slå ihjäl varandra för att man inte kunde komma överens om nattvårdens innebörd eller treenighetens natur.

Constant förstod att måste man väga olika värden mot varandra. Han insåg att en nation inte kan fungera om alla ägnar sig åt den privata friheten, om alla blir varianter av Adolphe och vårdar sin privata *angoisse* och då fullständigt struntar i statens angelägenheter. Han var alltså en varm förespråkare för den representativa demokratin, där de flesta lämnar makten åt några få, men med möjlighet att byta ut dem om de missköter sina uppdrag.

Men här finns en reell fara. Om alltför många är så intresserade av att njuta av sina privata friheter kommer det att uppstå ett samhälleligt vakuum som politiker gärna vill fylla. Snart kommer den ofta lätt förledda massan få höra förledande vackra sirensånger. Vad är det ni djupast önskar er? Det är lycka eller hur? Låt oss sköta det, lita på oss. Staten kommer snart att vilja bestämma hur vår lycka ska se ut och hur den bäst ska förverkligas.

Constant vill inte veta av några sådana tongångar och resonemang: "Nej, mina herrar, låt oss inte låta lura oss. Hur rörande en sådan omsorg än må vara måste vi beakta att förbli inom sina gränser. Må den inskränka sig till att vara rättvis; vi tar själva hand om att vara lyckliga." Constant kunde självfallet inte ana hur den totalitära makten skulle komma att se ut även om han levde under Napoleons epok men han såg faran att staten skulle bli alltför mäktig när medborgarna vände sig inåt, när det privata trängde ut det politiska. Han hade sett på nära håll att de flesta politiker vill ha så mycket makt som möjligt. Han hade upplevt både Robespierre och Napoleon.

Han var bland de första att varna för att ge staten alltför stora befogenheter som med naturnödvändighet kommer att inkräkta på samhället. Constant betonade att samhället innefattar områden

där staten inte har att göra. Familj, religion och många val av livsstil hör samhället till. Som Constant så riktigt påpekar så räcker det om staten nöjer sig med att vara rättvis. Sedan får dess medborgare bli lyckliga inom eller utanför familjen eller kyrkan eller något annat. Det viktiga är att inse att det inte är statens sak att garantera vår lycka eller ens ha några särskilt bestämda eller uttalade idéer om hur den ska se ut eller hur den bäst ska förverkligas. Det får var och en avgöra själv efter bästa förmåga.

Just där ligger en viktig skillnad mellan Constant och två av hans mera namnkunniga efterföljare, Tocqueville och Mill. De sistnämnda såg demokratins segertåg som både nödvändigt och önskvärt men därför inte odelat positivt. Demokrati, folkstyre, kom med en prislapp. De fruktade att den höga och elitistiska kultur, som de båda var uppvuxna med och älskade, skulle gå under när massan kom till makten. Det skulle inte längre finnas plats för klassisk bildning. Ett slags populistisk kulturell nivellering hotade att tränga bort traditionell bildning där klassikerna Homeros, Horatius, Vergilius tronade överst. Constant hade inga sådana farhågor. Han avskydde *l'ancien régime* och alla dess privilegier.

Denna debatt pågår fortfarande. Dagens Millar och Tocquevillar fruktar att den fina exklusiva kulturen är på väg att försvinna i det som en gång kallades det massmediala bruset, men som numera kanske hellre bör kallas det massmediala vrålet. Dagens Constantar bejakar utvecklingen och ser inte någon fara med att också andra röster än elitens får göra sig hörda. Nog är det ganska lätt att se att Mills och

Tocquevilles farhågor i stort sett var obefogade. Visst, det finns väldigt mycket undermålig kultur men ingen tvingas att ta del av den medan klassikerna idag är mera lättillgängliga än någonsin tidigare.

Constants lilla roman är ett romantiskt mästerverk. Men annars var han mer ett barn av upplysningen, med en stor och stark tilltro till mänsklighetens förändring. Han trodde på mänsklighetens *perfectibilité* där varje människa bidrar på ett omärkligt sätt. Han talar om fyra stora revolutioner som dittills hade ägt rum: "förstörelsen av teokratin, av slaveriet, av feodalismen och av adelns privilegier".

Ojämlikhet var för honom nästan samma sak som orättvisa: "om vi analyserar alla allmänna eller speciella orättvisor kommer vi att finna att alla har sin grund i ojämlikhet". Om Constant hade fått tillfälle att läsa John Rawls *En teori om rättvisa* hade han antagligen nickat gillande.

Constant avskydde de reaktionära som ville inskränka friheten; de som ansåg sig veta vad som var bäst för massan och som hävdade att den regering som tillät felaktiga åsikter därmed hade svikit sina plikter som ett slags förälder åt ett folk som var lätt att förleda. Constant såg svagheten i dessa och liknande argument; han menade att det bästa sättet att säkerställa den stabilitet som de reaktionära krafterna (de Maistre och andra riktigt nattsvarta bakåtsträvarer) önskade var att låta den fria debatten sortera bra argument från dåliga, sanningar från lögnar. Det är knappast överraskande att han var en tidig och kompromisslös förespråkare för pressfrihet, ja för frihet överhuvudtaget. Han säger det bäst själv i några ofta citerade rader: "I fyrtio år har jag försvarat samma princip, frihet, i allt. I religion, filosofi, litteratur, affärer och i politiken. Och med frihet menar jag individualismens triumf över såväl auktoriteter som vill styra despotiskt över massan, och massan som kräver rätten att förslava en minoritet genom en majoritet. Despotismen har inga rättigheter. Majoriteten har rätt att tvinga minoriteten att respektera ordningen." Men där slutar dess rättigheter. Den har ingen rätt att styra den fria handeln och det fria uttrycket.

Individualism och frihet var Constants ständiga ledstjärnor. Dessa värden hotades då och kommer alltid att leva farligt. Försvare som Constant kommer alltid att behövas. ✱

*"Individualism och frihet var
Constants ständiga ledstjärnor.
Dessa värden hotades då och
kommer alltid att leva farligt."*

Den omstridde Tranströmer

Mot slutet av sitt liv fick Tomas Tranströmer Nobelpriset, och var allmänt hyllad. Men innan dess kritiserades han av marxister och poststrukturalister. Det skriver **Torsten Rönnerstrand**.

I DIKTEN "OM HISTORIEN" skriver Tomas Tranströmer:

*Radikal och Reaktionär lever tillsammans som
i ett olyckligt äktenskap.*

Formade av varann, beroende av varann.

Men vi som är deras barn måste bryta oss loss.

Varje problem ropar på sitt eget språk.

Gå som en spårhund där sanningen trampade!

Denna karaktäristik av "historien" hade kunnat vara ett motto för Lennart Karlströms *Tomas Tranströmer. En bibliografi*, vars tredje del nyligen utkom på Carlsson Bokförlag. Lästa i ett svep fungerar de tre delarna som en komprimerad historik över den svenska självbildens förvandlingar under de mer än sextio år som gått sedan Tranströmer debuterade som diktare.

Det gäller inte minst om det fyllda urval av pressreaktioner som avslutar var och en av de tre volymerna. Liksom i dikten "Om historien" kan vi här läsa om konflikterna mellan "Radikal" och "Reaktionär", men här finns också förhoppningar om ett framtida uppbrott från de låsta positionerna.

NÄR DE TVÅ första delarna trycktes 1990 och 2001 hade Tranströmer redan nått världsskytte. Det innebar dock inte att Tranströmer skulle ha varit okontroversiell. Visst har han ända sedan debuten hängivna läsare, men det har också funnits en underström av avståndstaganden. Inte sällan var de motiverade utifrån tankemönster av den typ som brukar sammanfattas under rubriken "misstankens hermeneutik". Dit hörde inte minst marxismen, strukturalismen och poststrukturalismen.

Ett tidigt exempel på det var den marxistiske litteraturforskaren Kurt Aspelin, verksam vid litteraturhistoriska institutionen i Göteborg under många årtionden. I en nedgörande recension i kommunistiska

Ny Dag skrev han om Tranströmers debutbok 17 dikter:

"När modernismen blir allmängods och får prägel av bleksiktig och välstädad anständighet, då är det långt gånget [...] Vad som saknas är i vidare mening livserfarenhet: något att skriva om. Alltför ofta förblir hans dikter bara ord."

Aspelin blev på 60-talet en av Sveriges mest inflytelserika kulturdebattörer. Mycket talar också för att hans negativa inställning till Tranströmer fick betydelse för den debatt som 1966 initierades av utgivningen av *Klanger och spår*. Då gick flera av Aspelins anhängare till hårt angrepp mot vad de uppfattade som en alltför passiv och opolitisk hållning till världen. Dessutom menade de att den nya boken visade att Tranströmer inte alls hade utvecklats.

FÖRST UT VAR poeten och kritikern Björn Håkansson. I *Aftonbladet* skrev han: "Den ensamma bildsammlarens oföränderlighet kunde inte illustreras tydligare än av det faktum att han hittar precis samma sorts människobilder i Afrika som i Sverige."

Ett annat exempel var Leif Nylén. I *Bonniers Litterära Magasin* skrev han: "Tranströmers poesi har inte plats för den enskilda, individuella situationen, för psykologiska, moraliska, sociala konflikter, som pockar på sin lösning."

Håkanssons och Nyléns recensioner tycks för en tid ha fått ett ganska stort genomslag. I varje fall menar Tranströmer själv att deras kritiska synpunkter på *Klanger och spår* ledde till att han under ett antal år fick betydligt färre inbjudningar till poetuppläsningar än tidigare. Det är också tydligt att recensenternas entusiasm för hans diktning var klart mer tempererad under sent 60-tal och tidigt 70-tal än under perioden mellan debuten med 17 dikter (1954) och *Klanger och spår* (1966).

Inträdet i atomåldern

64 Josefin Holmström om kärnvapen

Dikten och ichten

66 Tommy Olofsson läser Paul Celan

Vår nya folkrörelse

68 Bo G Hall om de litterära sällskapen

"Och dess namn var Taifun"

70 Louise Vinge om Evert Taube och Joseph Conrad

Krönika

71 Stefan Olsson om hur vi blev liberala

I korthet

71 Eli Göndör om nationalstaten

Det innebär dock inte att Håkansson och Nylén var helt representativa för den svenska vänsterns inställning till Tranströmers diktning. Om det vittnar den mest tongivande av den svenska marxismens teoretiker, Arnold Ljungdahl, författare till den mycket lästa *Marxismens världsbild* (1947). I ett principiellt hållet debattinlägg i *Aftonbladet* gick han till hårt angrepp mot Håkanssons artikel, som han uppfattade som en urartning av den marxistiska litteraturkritiken.

Marxisten Ljungdahl vänder sig först och främst mot de krav på ideologisk rättroghet som han tycker sig finna i Håkanssons recension av *Klanger och spår*. I polemik mot en annan marxist, Georg Lukács, menar han att det vore förmåtet att utdöma en författare som reaktionär bara för att han inte varit anhängare av marxismen och dess optimistiska tro på framtiden.

LJUNGDAHLS INVÄNDNINGAR LÄG emellertid inte bara på det principiella planet. Han menade också att Håkansson sakligt sett hade fel när han hävdade att Tranströmer inte hade utvecklats och att han dessutom skulle vara världsfrånvänd och politiskt oengagerad. Ljungdahls uppfattning var snarare att *Klanger och spår* vittnar om en utveckling mot fördjupad insikt om lidandet i världen. Som exempel tog han en av de dikter – ”I Nildeltat” – som i Håkanssons ögon var ett vittnesbörd om stagnation och oförmåga till engagemang i världens öden:

”Hans poetiska register har vidgats både på bredden och på djupet och inte minst hans senare böcker bär vittne om en djup och smärtsam inlevelse i nöden omkring oss.”

Ljungdahls inlägg väckte stort uppseende, men han var långt ifrån den enda bland tidens tongivande vänsterdebattörer som tog Tranströmer i försvar. Ett representativt exempel på det var Agneta Pleijels inläggande recension av *Klanger och spår*. Liksom Ljungdahl menade hon där att boken innebar en djärv förnyelse. Samma uppfattning skulle hon ett år senare förfäta i ett förord till samlingsvolymen *Kvartett* (1967). Där såg hon Håkanssons kritik som ett sektaristiskt uttryck för ”ett snävt litteraturpolitiskt debattläge”.

TILL DE KRITISKA RÖSTERNA hörde däremot poeten Tobias Berggren. Om det vittnade en herostratisk recension i *Bonniers Litterä-*

Tomas Tranströmer.

FOTO: ULLA MONTAN/TT NYHETSBYRÅN

ra Magasin 1974. Där angrep han Tranströmers *Östersjöar* utifrån en kombination av doktrinärl marxism och halvsmylt språkvetenskap av den typ som brukade kallas för

”strukturellistisk”. En annan kritiker, DN-skribenten Lars-Olof Franzén, vände sig mot vad han uppfattade som religiöst fromleri i Tranströmer poesi.

Så långt hade de kritiska invändningarna mot Tranströmer som regel fokuserat på vad man uppfattade som ointresse för den sociala verkligheten. På 80-talet blev det tvärtom. Då blev han måltavla för de poststrukturellistiska kritiker som under intryck av bland andra Jacques Derrida tog avstånd från litteraturens anspråk på att kunna skildra verkligheten. Så här sade Anders Olsson:

”Det finns hos Tomas Tranströmer en förlitan på verkligheten och en förlitan på >>

I längden gick det inte att komma ifrån att påfallande många poststrukturellistiska mästertänkare hade ett förflutet som anhängare av reaktion Heideggers ära tankemönster som nietzscheanism eller antimodernistiska förnuftskritik.

Tomas Tranströmer.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT NYHETSBYRÅN

möjligheten att skriva om denna verklighet till en metafor, till bild. Den tilltron till språkets förmåga tror jag inte finns hos de 80-talsförfattare vi talar om. Och det tror jag är väldigt bra.”

LIKSOM STRUKTURALISMEN SKULLE post-strukturalismen bli ett ganska kortvarigt inslag i kritiken mot Tranströmer. Delvis hade det nog att göra med att flera av dess ledande teoretiker efter hand hamnade i blåsväder. I längden gick det inte att komma ifrån att påfallande många poststrukturalistiska mästertänkare hade ett förflutet som anhängare av reaktionära tankemönster som nietzschanism eller Heideggers antimodernistiska förnufts kritik. På sommaren 1987 avslöjades att en av rörelsens centralgestalter, den belgisk-amerikanske litteraturvetaren Paul de Man, under andra världskriget hade varit nazistisk kollaboratör. Detta ledde till en intensiv debatt i amerikanska och franskspråkiga medier.

Men det fanns också andra skäl till att den poststrukturalistiskt inspirerade kritiken av Tranströmer blev ett kortvarigt fenomen. Under årtiondena efter 1990 kom ett förnyat intresse för realism och dokumentär litteratur. Detta får under de följande decennierna ett starkt genomslag i debatten om Tranströmers diktning. Inte sällan kom recensionerna att handla om dikternas grad av sanning. Sålunda blev det allt vanligare att man tog fasta på deras karaktär av autentiska vittnesmål.

Ett representativt exempel är Sara Danius essä ”Kosmos på Folkungagatan 57”, som första gången publicerades i DN 1998 och senare omtryckts i *Husmoderns död* (2014). Här ses Tranströmers dikt som sanningsenliga, ibland rent självbiografiska, skildringar av de miljöer i Stockholm där hans vuxit upp.

Under 2000-talet har man i allt större utsträckning sett Tranströmer som en självbiografisk författare med rötter i en realistisk tradition. På så sätt kan man säga att kritikerna tagit fasta på den uppmaning i ”Om historien” som lyder: ”Gå som en spårhund där sanningen trampade.” ✿

KULTURHISTORIA

Inträdet i atomåldern

I år är det 70 år sedan atombomben föll över Hiroshima. Nyligen kom Eric Schlossers bok *Bomben* på svenska.

Josefin Holmström reflekterar över bombens kulturhistoriska betydelse.

FÖR SJUTTIO ÅR sedan, i augusti 1945, detonerade Little Boy över Hiroshima: en atombomb av kanonmodell, 4 400 kilo tung inklusive 64 kilo anrikat uran. Den följdes några dagar senare av *Fat Man*, en plutoniumbaserad bomb med en sprängkraft motsvarande 21 000 ton dynamit som sprängdes i Nagasaki. Mellan 60 000 och 80 000 människor dog direkt i Hiroshima och åtskilliga insjuknade. Den slutgiltiga dödssiffran hamnade på 135 000. De dödas skuggor brändes in i husväggar och på asfalten, som kusliga porträtt. Världen hade inträtt i atomåldern.

Massförstörelsen var resultatet av tre års forskning i det USA-ledda Manhattanprojektet. Fysikern J Robert Oppenheimer var chef för Los Alamos-institutet. Det var han som sedermera skulle beskriva åsynen av den bomb han byggt med orden ”Now I am become Death, destroyer of worlds”, ett citat från det hinduiska diktverket *Bhagavad-Gita*. Tidigare hade Albert Einstein indirekt gjort atombomben möjlig då han skrev under det brev till president Roosevelt som meddelade att nazistiska forskare börjat intressera sig för atomklyvning och att USA gjorde bäst i att förbereda sig.

DEN AMERIKANSKE JOURNALISTEN Eric Schlossers bok om atombomben, nyutkommen på svenska som *Bomben* (Ordfront), recenserad i original i *Axess* nr 1 2014, är en skrämmande historik över de tillbud vi inte läste om i tidningen. Brisande kommunikation, bomber som tappas lite här och var, giftiga gasmoln som driver över bondgårdar, falsklarm om nukleära sovjetiska attacker utlösta av felaktiga dataprogram: vapnen som skapades för att skydda civilbefolkningen blev snabbt ett av dess största hot. En av de värsta potentiella katastroforna i amerikansk kärnvapenhistoria är den så

kallade Damascusincidenten, som ägde rum i september 1980 i delstaten Arkansas. Under rutinunderhåll av en Titan II-missil tappade en av flygvapnets anställda en hylsnyckel som punkterade missilens bränsletank. Bränsle läckte ut i anläggningen och dagen därpå exploderade missilen. Om säkerhetsanordningarna inte hade fungerat korrekt hade en nukleär detonation skett och krävt betydligt fler liv än den arbetare som dog i olyckan.

ÄVEN OM MÅNGA ”misstag” hemlighållits har vetenskapen om att katastrofer kan ske genomsyrat det allmänna medvetandet, inte minst sedan Manhattanprojektets experiment ledde till byggandet av kärnkraftverk runt om i världen. I Sverige blev den strålände solen med budskapet ”Atomkraft, nej tack” riksbekant i och med folkomröstningen om kärnkraft i Sverige 1980.

Efter andra världskrigets slut kände alla till atomklyvningsens faror – och möjligheter. När kunskapen nu fanns att tillgå ville regeringar världen över förstås utnyttja den. I Sverige byggdes forskningsreaktorn R1 i centrala Stockholm, under Kungliga Tekniska högskolan. Där skulle man experimentera och kanske utveckla kommersiell användning av atomkraft. Idag förefaller det anmärkningsvärt att någon skulle komma på idén att förlägga en reaktor under en storstad, men det säger kanske mer om hur lätt det är att vara efterklok. Vilka nutida forskningsinsatser kommer vi att förfasa oss över om ett par decennier?

År 1986 skedde härdsmlätan i Tjernobyl och förde med sig giftigt regn över Europa. Samtidigt fanns domedagsvapnen, bomberna, kvar i militära förråd världen över, och skapade en enorm känsla av utsatthet, numera kanske ersatt av rädslan för global uppvärmning.

Amerikansk provsprängning av kärnvapen 1946.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Bomben hade en självklar plats i populärkulturen. Liksom 90- och 00-talens debatter om ozonlager och smältande isar följdes av filmer där jorden hotas av undergång som en konsekvens av mänskligt missbruk av naturen kom postapokalyptiska filmer och romaner under förra seklets andra halva. Stanley Kubricks *Dr. Strangelove* (1964), förstås, med Peter Sellers som kolerisk rullstolsbunden ex-nazist, men även dramadokumentären *The War Game* (1965), en realistisk skildring av konsekvenserna av atomkrig som var tänkt att sändas i BBC men stoppades eftersom den ansågs alltför orädd för allmänheten. Och så kom *Godzilla* (1954), det uråldriga japanska monstret som vaknat av bombningarna och blivit än mer kraftfull efter en dos radioaktiv strålning. Attacken på Hiroshima är utgångspunkten för Alain Resnais film *Hiroshima, min älskade* (1959), med manus av Marguerite Duras. Här blir katastrofen även en metafor för ett förhållande i sönderfall, under det att den manlige huvudpersonen upprepar för sin älskarinna att hon ingenting sett av Hiroshima: hon kan aldrig förstå staden.

MINDRE KONSTNÄRLIG MEN märkligt realistisk är 80-talsklassikern *War Games* (1983), där en ung Matthew Broderick är nära att utlösa ett fullskaligt atomkrig efter att ha spelat schack med en dator. Det är inte så väldigt långt från sanningen: under en period led den amerikanska försvarsmakten av flertalet falsklarm utlösta av allt från felaktiga datorkomponenter till väderballonger. När larmet gick klädde bombpiloterna på sig och sprang ut till flygplanen i väntan på order och en grupp högt uppsatta officerare

sammankallades till konferens. Om något skulle ha gått fel och en missil skickats hade man helt av misstag kunnat starta ett tredje världskrig. Men det finns de som anser att hotet om atombomben enbart var ett hot. Bruce Cathie menar att en atombomb bara kan sprängas vid vissa specifika tidpunkter beroende på vissa geofysiska förutsättningar, och att bomben är ett led i en skrämselfpropagandakampanj. Det har blivit en populäridé i vissa konspirationsteoretiska cirklar.

I Sverige syns ännu spåren efter kalla kriget och skräcken för atombomben, åtminstone om man tittar noga. Vid andra världskrigets slut upprättades Totalförsvaret, en övergripande samhällsverksamhet avsedd att samordna Sverige i krigstid. Den militära delen var mycket omfattande. I svenska skogar stack radarstationer upp och i urberget grävdes rum ut. Till synes vanliga villor dolde tunnlar till hemliga oljelager. Katarinabergets skyddsrum i Stockholm stod färdig redan 1957 och var då världens största atombombssäkra skyddsrum. 20 000 stockholmare skulle få plats i den underjordiska anläggningen intill Slussen. Otaliga hyreshus från 1950-talet stoltserar med skyddsrum i anslutning till tvättstugan: hotfulla portar som öppnas och stängs medels stora manövrerattar men vars innandöme oftast tjänade som lekplats för kvarterets barn.

DE FLESTA SKYDDSRUM har nu plomberats och fyllts igen med cement eller förvandlats till enorma parkeringsgarage (vilket de också var tänkta att tjäna som under fredstid), men under Sollentuna står civilförsvarsanläggningen Elefanten kvar intakt.

Elefanten skulle fungera som ledningscentral och skyddsrum om – eller när – kriget kom till Stockholm. Anläggningen består av tre hus på fjäderdon, byggda för att motstå vibrationerna från en detonation. Går man ner i Elefanten idag möts man av en bevarad 70-talsinteriör: till och med glödlamporna är desamma. Men de underjordiska höghusen har blivit överflödiga och idag står Elefanten förseglad i väntan på beslut om byggnadsminnesstatus.

ATOMBOMBEN VISAR ATT det finns ett reellt moraliskt glapp mellan möjligheten att realisera en vetenskaplig teori och nödvändigheten eller klokheten i att faktiskt göra det: är vi verkligen skyldiga att pressa framåt på alla fronter bara för att det är tekniskt genomförbart? Bomben kom till under andra världskriget, men oftast behövs inga sådana etiska undantagstillstånd för att egga forskare. Partikelacceleratorn Large Hadron Collider i Schweiz är ett exempel – innan den slogs på fruktade många att kollisionerna skulle ge upphov till ett svart hål – och den alltmer avancerade forskningen på nanoteknik och artificiell intelligens ett annat. The Global Challenges Foundation har nyss publicerat en rapport som väckt uppmärksamhet i medierna, där just artificiell intelligens listas som ett reellt framtida hot mot mänskligheten – tillsammans med krig, miljökatastrofer och asteroider. Men vem är redo att lära av historien när nya vetenskapliga genombrott är så lockande? Oppenheimer fick leva med vad han hjälpt till att skapa. När han träffade president Truman utbrast han: "Mr. President, I feel I have blood on my hands". ❀

Dikten och ickten

Paul Celan var en av 1900-talets mest inflytelserika poeter. Nu har hans diktsamling *Atemwende* kommit i svensk tolkning. Om detta skriver **Tommy Olofsson**.

PAUL CELAN ÄR EN av efterkrigstidens mest betydande tyskspråkiga lyriker, föremål för livaktig forskning och förebild för många yngre diktare, inte minst för en handfull svenskar som under de två sista årtiondena av vårt förra århundrade hamnade i konstnärliga och kanske framför allt moraliska vanskligheter, då de försökte efterlikna ett pinat och från konventionella estetiska effekter ibland renskrapat poetiskt idiom.

Göran Sonnevi är väl den som bäst har lyckats ta tillvara och för alldeles egna och därmed jämförelsevis respektabla syften omformulera impulser från Celan, en poet som Sonnevi har intresserat sig för ända sedan tidigt 1960-tal. I Lars Noréns fall kan man vara mer tveksam, eftersom den personliga omformningen i ett par av hans diktsamlingar från slutet av 70-talet inte på långt när var lika energisk som hos Sonnevi. Noréns *Murlo*d från 1979 är en sorts svensk adaption av Celan. Men där är den judiska, chassidiska, mystiken ersatt av en sorts religiöst intresse i största allmänhet, och den konkreta erfarenheten av att tillhöra ett folk som har utsatts för folkmord (hela Celans familj mördades av nazisterna) är ersatt av en ganska alldaglig existentiell vända eller privat ångest. Ändå är denna bok ett paradexempel på hur en god diktare kan krypa in i en annan diktares värld i ett slags poetiskt rollspel.

MER FÖRTUNNAD OCH reducerad till en blott pseudokonstnärlig yta flöt Celan in i en lång rad ännu yngre svenska diktares verk, till efterapare som på ett pretentiöst sätt bara tycktes simulera det väldiga uttrycksmotstånd som Celan för egen del drabbades av bland annat därför att han bara kunde skriva på det språk som hans föräldrars bödler hade talat.

Att i hårt knutna Celanska vändningar avhandla triviala problem är att leda sin pegas på villovägar. Det ligger ett pekoralistiskt skimmer över flera av Celans svenska epigoner, men det värsta är ändå den

*Endast sanna
händer skriver
sanna dikter. Jag ser
ingen principiell
skillnad mellan en
handtryckning och
en dikt.*

moraliska avsmak som denna efterklangspoesi kan väcka. De i förtvivlan hårt tvinnade formuleringarna hos Celan degraderades ofta till halvkväden klagan över problem med flickvännen eller formades till små förkonstlade rebusar rörande högst allmänmänskliga frågor.

I ett ofta citerat brev har Paul Celan skrivit: "Endast sanna händer skriver sanna dikter. Jag ser ingen principiell skillnad mellan en handtryckning och en dikt." Att en poet som på sig själv ställde ett orubbligt krav på äkthet blev så flitigt imiterad hos oss i Sverige, och vanligtvis uteslutande för sin stil, är en märklig paradox.

EN SOM VAR TIDIGT ute med att översätta Celan var Johannes Edfelt. På uppdrag av Svenska Akademien gjorde han i mitten av 60-talet också en skriftlig presentation av dennes dittillsvarande författarskap, förmodligen avsett som en orientering för ledamöterna i Nobelkommittén. Denna

presentation blev i förkortad form till en stor artikel om den tyskspråkige poeten, "En ros för ingen", publicerad i DN den 31 maj 1966. Men den med Celan djupt befryndade Nelly Sachs tilldelades ensam Nobelpriset i litteratur år 1966.

Den första Celan-antologin dröjde till 1972. Det var tolkningar av Carl-Henrik Wittrock som publicerades i en liten volym utgiven av FIB:s Lyrikklubb. Den första riktigt omfattande introduktionen kom i två tolkningsvolymerna av Lars-Inge Nilsson, 1985 och 1999. Dessa båda volymer, tillsammans omfattande cirka 350 sidor, utgör den grundligaste introduktionen i Sverige.

BLAND SVENSKA LITTERATURVETARE och kritiker är Anders Olsson den som har skrivit mest eller i varje fall bäst om Paul Celan. Tillsammans med Håkan Rehnberg har han också översatt ett urval, i volymen *Lila luft* (1989), med tonvikt på Celans senare diktning. I år återkommer Anders Olsson som översättare av Celan, denna gång ensam, med en svensk version av just den diktsamling, *Atemwende* från 1967, som anses vara en vändpunkt i Paul Celans diktning och själva inledningen av det sista skedet i hans poesi, det skede som särskilt har dragit till sig Olssons uppmärksamhet.

Anders Olsson har översatt hela volymen och försett den med titeln *Andningsvändning* (Lublin Press). I sina stora Celan-antologier lanserade Lars-Inge Nilsson titeln *Andningsvända*. Båda har goda skäl för sina respektive val, men Olsson förklarar utförligast sitt val av titel. Så långt är allt gott och väl.

När man sedan går till översättningarna av själva dikterna visar det sig att Anders Olssons översättningar i de flesta fall ligger så nära Lars-Inge Nilssons att de ibland

Paul Celan (1920–1970).

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

framstår som kopior. Onekligen förbättrar han Nilssons syntax på en del ställen, befriar den från de tyska ordföljder som här och var kan skämma Nilssons översättningar. Någon enstaka gång tycks han också införa en befogad rättelse av sin föregångare, men överlag går han så besynnerligt troget i Nilssons fotspår att man kan undra om denna nyöversättning alls behövs. Nåja, saken är ju ändå den att Olsson har översatt *Atemwende* i sin helhet, medan Nilsson i sina två volymer har översättningar bara av drygt hälften av dikterna i denna diktsamling av Celan. Att Nilsson har undvikit att översätta samtliga dikter beror i några fall på att han tycker att goda svenska översättningar av dem redan föreligger, men i de flesta fall verkar det bero på att han har prioriterat dikter ur andra verk av Celan.

DEN FINKÄNSLIGHET SOM Nilsson visar sina föregångare genom att inte göra nya svenska versioner av dikter som redan finns i god svensk översättning lyser med sin frånvaro i Anders Olssons tolkningsvolym, så till den grad att han i sin annars utmärkta efterskrift bara nämner Lars-Inge Nilssons insats i förbigående utan att någonstans ens ge en antydning om att denne redan har översatt mer än hälften av de 81 dikterna och att hans egna tolkningar i många fall ligger betänkligen nära Nilssons, så nära att han inte bara trampar Nilsson på hälarna utan även kränger på sig hans skor.

Till exempel översätter Olsson: "Träds-

solar/över den gråsvarta ödemarken./En träd-/högt tanke/fångar in ljustonen: än/finns det sånger att sjunga bortom/människorna." Och så här stod det redan hos Nilsson: "Trädsolar/över den gråsvarta ödemarken./En träd-/högt tanke/slår an ljustonen: det finns/ännu sånger att sjunga bortom/människorna."

Det är ju praktiskt taget likadant. Så är det ofta. Det finns ett tjugotal exempel på att Olssons översättningar är likadana som Nilssons, så när som på ett eller annat småord, exempelvis att ett "då" hos Nilsson kan bli ett "när" hos Olsson, men att det i övrigt inte händer mer i nyöversättningen.

TILL ANDERS OLSSONS försvar måste dock sägas att det tyska språket ligger så nära svenskan att det inte finns så många alternativa glosor att välja för den som vill vara trogen originalen. Men Olsson, väl medveten om detta förhållande, borde ha nämnt att hans egna översättningar till förväxling och förblandning så ofta helt enkelt måste bli nästan likadana som Nilssons.

Det händer emellertid att översättaren måste lägga manken till för att rädda svärfångade ordlekar i de tyska originalen. På ett ställe skriver Celan: "das hundert-/züngige Mein-/gedicht, das Genicht". I sin antologi från 1985 avslutar Nilsson så här: "den hundra-/tungade men-/dikten, ickten." Han hittar på ett nytt svenskt ord, "ickten", för att understryka Celans glidning mellan "Gedicht" och "Genicht".

Hur fyndig är då Olsson i sin hantering av dessa rader? Så här: "den hundra-/tungade min-/dikten, ickten". Ska man verkligen tro att Anders Olsson på egen hand har kommit på det lustiga nyordet "ickten"?

Möjligen gömmer sig ytterligare en förståttlig ordlek i strofens tre sista rader, nämligen "das Meingedicht". Nilsson har satt på att Celan i första hand vill leda associationerna till "Meineid", alltså det tyska ordet för mened, och har därför skrivit "men-dikten". Olssons lösning är enklare och associerar till det possessiva pronomenet "mein", alltså min, och han skriver "min-dikten".

I rättvisans namn ska sägas att det också händer att Olsson är fyndigare än Nilsson, som då han, med ett finurligt leende i mun-gipan, drar till med "sarkofagert" där Nilsson bara har "kistvackert".

OCH VISSST MÅSTE MAN avslutningsvis medge att Anders Olssons tolkningar ter sig något smidigare än Lars-Inge Nilssons, dock med den viktiga brasklappen att man mycket ofta har på känn att Olsson i sina tolkningar kliver upp och sätter sig på Nilssons axlar för att från den positionen bara justera ett och annat.

Viktigt att betona är förstås också att vi nu har fått en svensk översättning av *Atemwende* i sin helhet, en som också innehåller de starkt erotiska dikter som Lars-Inge Nilsson av någon anledning inte brydde sig om. ✿

Vår nya folkrörelse

Under de senaste decennierna har antalet litterära sällskap vuxit explosionsartat. Det skriver **Bo G Hall**.

VAD HAR TAGE DANIELSSON, Alfhild Agrell, Bengt Anderberg, Povel Ramel och Britt G Hallqvist gemensamt? Alla fem är svenska författare kring vilka det på senare tid har bildats litterära sällskap. Därmed utgör de en god illustration på vad som med fog betecknats som vår färskaste folkrörelse. Under senare år har nämligen slående många valt att fylkas kring sina favoritförfattare.

Man kan undra vad som ligger bakom denna närmast explosiva utveckling. Det finns ett antal förklaringar. En är att åtskilliga litteraturälskare upplever att brister i skolornas undervisning medfört att deras favoritförfattare riskerar att helt glömmas bort. Andra intresserade sörjer över att förlagen väljer att satsa enbart på bästsäljare – till förfång för gamla, etablerade författare; blott sällan sker nytryck av äldre utgåvor. Liknande kritik har riktats mot bibliotekens ökande tendens att sortera ut klassikerna från hyllorna och – i bästa fall – hänvisa dem till en vrå i magasinen.

NÅGRA BEDÖMARE FRAMHÅLLER etermediernas oförmåga att intressera sig för det skönlitterära arvet. Vissa påtalar, lika irriterat, de krympande kultursidorna. På vissa håll hävdas dessutom att den digitala revolutionen hos yngre generationer medfört en ovilja – kanske snarare en oförmåga – att alls tillgodogöra sig texter som trycks på papper. I själva verket utgör våra antikvariat numera den yttersta skansen när det gäller att möta denna utarmning; deras kulturgärning kan svårligen överskattas.

I år har vi anledning att speciellt uppmärksamma den snabba tillväxten av litterära sällskap. Det har nämligen gått tjugofem år sedan ett antal förutseende kvinnor och män – särskilt bör Lars Almström, Bure Holmbäck och Marianne Enge Swartz

nämnas – drog konsekvenserna av utvecklingen och bildade De litterära sällskapens samarbetsnämnd (DELS). Syftet var att samla de i Sverige verksamma sällskapen och samordna deras insatser. När DELS skapades lämnade många gratulanter och främjare sitt aktiva stöd. Bland dem märktes särskilt Svenska Akademien, Kulturrådet och Sveriges författarförbund.

DENNA NYA PARAPLYORGANISATION disponerade via Stockholms kommun ett antal år lokaler i Lilla Hornsberg och har sedan tillkomsten bidragit mycket till sällskapens snabba tillväxt. Av de drygt 150 litterära sällskap som beräknas existera i Sverige idag är cirka 120 anslutna till DELS. Några har fle-

Andra intresserade sörjer över att förlagen väljer att satsa enbart på bästsäljare – till förfång för gamla, etablerade författare; blott sällan sker nytryck av äldre utgåvor.

ra tusen medlemmar, andra kanske inte ens hundra och saknar snarast ambition att bli så värst många fler. Uppskattningsvis engageras på detta vis totalt en bra bit över 50 000 personer. I bilden ingår givetvis mängder av ideellt och oavlönat arbete. Sällskapen har helt enkelt blivit en allt mer viktig del när det gäller att slå vakt om vårt

skönlitterära kulturarv. Paralleller finns i Danmark, Finland och Tyskland men Sverige lär ha världsrekordet.

Det allra äldsta sällskapet är Bellmans minne; bildat redan 1899 av Emil Norlander med några likasinnade. De blev bestörta vid anblicken av hur illa Bellmans grav på Klara kyrkogård sköttes och bestämde sig för att motverka att skaldens minne vanvördades. Det dröjde dock innan detta initiativ fick efterföljare. Inte förrän 1917 tillkom Svenska Linnésällskapet och två år senare Bellmanssällskapet. Under tjugo- och trettitalen bildades sällskap, ibland kallade samfund, kring Vilhelm Ekelund (som då ännu levde), Viktor Rydberg, Lasse Lucidor och Johan Olof Wallin. På 1940-talet fick även Nathan Söderblom, August Strindberg, Esaias Tegnér, Erik Gustaf Geijer och Wilhelm Peterson-Berger sällskap. Ännu 1970 fanns det bara knappt trettio sällskap och det var faktiskt först på 1980- och 1990-talen som nybildandet av sällskap tog fart på allvar.

VILKEN VERKSAMHET STÅR då dessa för? Allra vanligast är nog bokutgivning i mer eller mindre omfattande skala. Detta kan få form av skriftserier, årsböcker och fristående volymer om författaren, faksimilutgåvor av utgångna viktiga böcker av författaren, bibliografier och biografier. Några sällskap arbetar med att ge ut dokumentation, till exempel källmaterial med anknytning till författaren; i vissa fall dennes korrespondens. Mycket ambitiöst har vissa, såsom Bellmanssällskapet, tagit på sig att säkerställa en utgivning av sin författares samlade skrifter.

Vanligast är föga förvånande att sällskapen ordnar medlemsmöten med föredrag eller föreläsningar. Ofta ges dessa ett mer

fördjupat innehåll i form av seminarier, symposier eller konferenser med ett aktivt stöd av relevant akademisk forskning. Frekvent är vidare att högtidlighålla att ett visst antal år passerat sedan huvudgestalten föddes eller gick ur tiden. Sällskapen kan också arrangera vandringar eller resor i dennes fotspår, initiera studiecirkel om vederbörandes verk eller svara för i sammanhanget relevanta program på lokala bibliotek. Ofta knyts sällskapens fokus till en viss trakt. Det gäller exempelvis Birger Sjöberg i Vänersborg, Per Gunnar Evander och Stig Sjödin i Gästrikland, Selma Lagerlöf i Värmland, Lars Molin i Östhammar, Pelle Molin och Laura Fitinghoff i Ådalen eller Hjalmar Söderberg i Stockholm. Inte sällan kombineras detta med omsorg om författarens miljöer, till exempel bostad, skrivarstuga eller minnesrum med skrivmaskin, möbler och annat. I viss linje med dessa strävanden ordnar DELS regionala möten där flera sällskap från samma område uppträder: så har skett bland annat i Skåne, Västernorrland, Bergslagen och Småland.

SPÄNNVIDDEN I SÄLLSKAPENS verksamhet är slående stor, vilket några aktuella exempel belyser. I anslutning till 375-årsjubileet av skaldens födelse gav Bellmans Minne nyligen ut en cd-skiva med tjugo inspelningar av Carl Michaels verk, framförda av i sällskapet aktiva trubadurer. I somras invigde Birger Normans sällskapet en skulpturgrupp på skaldens Svanö i Ångermanälven. Ungefär samtidigt ordnade Frank Hellers sällskapet en resa till miljöer i Ungern som författaren beskrivit i *Den stora filmen om Attila*. I höstas ordnade Karlfeldtsamfundet – mot bakgrund av att skalden skulle ha fyllt 150 år – ett förnämligt seminarium i Sigtuna som utförligt belyste denne Nobelprisbelönta författares gärning. Och vid samma tid arrangerade Taubes sällskapet en Ålandskryssning med Sven-Bertil Taube.

DELS har också ordnat olika serier av "Sällskapsliv", både till sjöss och till lands, där medlemssällskap fått chans att visa upp sin verksamhet. Vid Bok & Biblioteksmässan i Göteborg under fyra dagar i slutet av september varje år brukar flera sällskap del-

taga med montrar i för dem särskilt avdelade kvarter. Mässan är också ett bra tillfälle att introducera DELS egen tidskrift *Parnass* för en större publik.

GANSKA SNART EFTER bildandet valde man nämligen att skapa ett för sällskapen gemensamt litterärt magasin. Länges gavs tidskriften ut i samarbete med andra intressenter, men från nyåret 2006 övertogs *Parnass* helt av DELS och drivs i ett helägt dotteraktiebolag. Alla vet att kulturtidskrifter är en genre som sällan rosar marknaden. Trots detta har *Parnass* lyckats prestera en lång rad välmatade nummer. Under de senaste åren har tidskriften sålunda presenterat Per Anders Fogelström, Elin Wägnér, Birger Sjöberg, Edith Södergran, Stig Dagerman, Karin Boye och Lars Ahlin.

Alldes oavsett vilken förklaring man än väljer till den snabba tillväxten av litterära sällskap är det uppenbart att de och DELS blivit väsentliga aktörer när det gäller att långsiktigt slå vakt om – och trygga nödvändig fokus på – våra litterära klassiker. 🌸

Böcker som fått sällskap.

FOTO: HANS BJURLING/JOHNÉR

”Och dess namn var Taifun”

Evert Taube var tydligt inspirerad av Joseph Conrad, något som ofta har förbisetts. Det skriver **Louise Vinge**.

STAFFAN SKOTTS TREVLIGA artikel i *Axess* nr 2 om sjötermerna i Evert Taubes visor kan följas upp med några iakttagelser om enkla till ”Möte i monsunen”. Skott nämner ”ramberättelsen” i visan, något som leder till Joseph Conrad, mästaren i komplicerat berättande av sjöhistorier. En av hans berättelser heter *Typhoon*. Den tilldrar sig på en mycket sjöduglig, rätt stor ångare. När historien börjar har båten just flaggats om från engelsk till siamesisk flagg. I den siamesiska hamnen skall tvåhundra kulier inkvarteras jämte deras resgoods, träskrin som innehåller deras pengar. Så kommer stormen, och i lastrummet där kulierna är instängda har lådorna kommit på drift och krossats i den våldsamma sjögången. Deras silverdollar rullar vilt omkring, och kulierna slåss inbördes i ett oöverskådligt tumult. En rådig styrman och en båtsman reder upp saken, och kaptenen får allt att sluta väl, vilket går tack vare omflaggningen.

DET ÄR EN SPÄNNANDE historia med, som alltid hos Conrad, lysande psykologiska porträtt. Ovädrets framfart är vidunderligt skildrat, och den tuffa båtens rörelser beskrivs så att man känner de ombordanställdas kärlek till den.

De tvåhundra kulierna på Conrads båt kommer ombord i Siam, liksom den last som Fritiof Andersson har berättat om i visan, och de behandlas mest likt djur i sitt lastrum. Slagsmålet beskrivs så här; det är när styrmannen och båtsmannen kommer in i lastrummet: ”Där ljud emot dem ett förvirrat larm, ett rasande tumult, ett vildt mumlande, ilar af skrik, som dogo bort, och fötters tramp blandadt med ljudet af sjöarnas slag.”

”Vrålet blandades med storm och böljors dån”, berättar Fritiof Andersson på sitt koncisa sätt om djuren, som har brutit sig ut ur sina burar och slåss inbördes.

De djur som nämns i visan är ”tigrar, lejon, elefanter” och så en tjur och en gorilla. Både elefanten och gorillan kan man hitta hos Conrad. Den flagga som spelar en viss roll i början och slutet av hans berättelse är den siamesiska, som noga beskrivs: den är röd och har en vit elefant i mitten. Också gorillan finns med. Så här beskriver Conrad båtsmannen:

”Han var en ful, undersätsig, butter sjöman på omkring femtio år, stråfhårig, kortbent, långarmad, liknande en äldre apa.

Till havs!

FOTO: PAULINA WESTERLIND/TT NYHETSBYRÅN

Hans styrka var ofantlig; och hans stora, tjocka händer, hvilka svällde som boxhandskar i ändan på håriga underarmar, handskades med de tyngsta föremål som om de varit leksaker.”

Han kämpar sig fram genom en kolbox och kommer ner till maskinrummet. Bland det man ser där är maskintelegrafen, vars ”skifva liknade ett ur af stora dimensioner, hvilket på taflan hade korta ord i stället för siffror. Bokstafsgrupperna framträdde tjockt svarta kring visarens vändtapp och symboliserade förträffligt högljudad utrop: FRAMÅT, BACK, SAKTA, HALF, STOPP; och den feta visaren pekade nedåt på ordet FULL, hvilket, på detta sätt utpekadt, fängade blicken på samma sätt som ett skarpt rop fångar uppmärksamheten.”

CONRADS ROMAN HETER i original *Typhoon*; den kom ut 1903, alltså just före *Mörkrets hjärta*. Den kom ut i svensk översättning år 1918, av Harald Jernström; det är den som jag har citerat här, och den heter *Taifun*. Evert Taube har lagt in vink till den redan i första

strofen: ”En fullriggare det var, och dess namn var Taifun”. Varför skulle en fullriggare från Åland heta så i en visa, om det inte vore som ett tack eller en hyllning till Joseph Conrad? Och det finns många fler anknytningar mellan visan och romanen att hämta.

MIKAEL TIMM HAR i sin Taubebioografi berättat att när Evert Taube skulle ut på en långresa år 1928 gjorde han upp en lista över vad som skulle medföras. Timm anför ur listan ”bl a Kipling, Conrad och naturvetenskapliga böcker med anknytning till resans mål”. Så Conrad har intresserat Evert Taube.

Varför har sambandet mellan Evert Taube och Joseph Conrad inte uppmärksamats? Det är nog minst två faktorer som har spelat in. Den ena är den image som Taube omgav sig av eller har omgetts med, den av den sorglöse, naive berättaren av skrönor i visform. Den andra är genregränserna, som ibland hindrar oss från att tänka att en visa som har blivit folkkär och uppfattas som ursvensk kan vara inspirerad av en spännande roman som tillhör världslitteraturen. ✨

När vi blev liberala

Stefan Olsson
är fil dr i stats-
kunskap och
frilansskribent

Vi borde inte tillmätta ideologiska etiketter ett större intresse än ideologiernas innehåll. Men väldigt ofta tycks vi ändå göra det. Den senaste debatten om vem som har rätt att kalla sig för liberal var när Göteborgs-Posten meddelade att man som ny politisk chefredaktör anställt Alice Teodorescu. Kunde en liberal tidning som politisk chefredaktör ha en person som kallade sig liberal-konservativ, och som tidigare arbetat på så kallade moderata tidningar? Upprördheten bland de liberaler som kallar sig socialliberaler var stor. En av de äldre medarbetarna på GP:s ledarredaktion valde att gå i pension i förtid eftersom han menade att tidningens ledarsida nu hade bytt färg.

Begreppsdiskussionen fick mig att tänka på det intressanta faktum att Sverige kanske är det land som först använde ordet "liberal" i en mer preciserad politisk mening, såsom en benämning på en särskild politisk inriktning och "liberaler" som namnet på den specifika grupp som stod bakom dessa idéer. Detta skedde 1809 i samband med statsvälvalet och att Sverige fick en ny författning. De "liberala" var de som förespråkade en modern författning som skulle värna friheter och begränsa ståndsprivilegierna.

HUR BEGREPPET DÖK upp i Sverige finns beskrivet i en alltför okänd uppsats från 1926 av Arthur Thomson som var statsvetare och rätts-historiker från Lund. Uppsatsen heter *Liberal: Några anteckningar till ordets historia*.

Thomson nämner att begreppet i denna mer specifika mening sannolikt kom till Sverige via Frankrike, även om ordet "liberal" i allmän bemärkelse kommer från England och varit i bruk under lång tid med en icke-politisk innebörd. Den tidigaste dokumenterade användningen av ordet i en snävare politisk mening i England är först från 1820.

När Thomson skrev sin uppsats konstaterade han att den gängse uppfattningen bland historiker är att ordet i sin politiska form först användes i Spanien på 1810-talet. Denna uppfattning lever kvar även i moderna internationella uppslagsverk och till exempel hos Svante Nycander i hans bok om liberalismens idéhistoria. Emellertid kan Thomson alltså visa att ordet "liberal" var i bruk på samma sätt som vi använder det idag redan 1809.

I Thomsons uppsats finns även en hänvisning till uppsatsen *Om falsk och sann liberalism* av Nils Fredrik Bibergh från 1824 som av allt att döma är en av de allra äldsta politiska skrifterna i världen som i sin titel använder ordet "liberalism".

Att begreppet "liberal" som beteckning på en inriktning och en politisk gruppering inte uppkommer förrän så sent som en bra bit in på 1800-talet säger något viktigt om hur vi ser på äldre tänkare som John Locke, Adam Smith eller vår svenske Anders Chydenius. Johan Norberg skriver i sin bok om liberalismens historia om Smith att "Därmed var liberalismen formad". Men visste Smith själv om att han var "liberal" när ordet inte togs i bruk på det sätt som Norberg använder det förrän mer än hundra år senare?

NORBERG ÄR INTE naiv på denna punkt utan är en av få som faktiskt citerar Thomson, och det är inte fel att beskriva historiska händelser med moderna begrepp.

Fel blir det däremot när en okritisk diskussion förs där begreppen i sig förvandlas till ideologiska storheter. Då kan det vara bra att påminna sig om när och var vissa begrepp uppstod och därtill påminna sig om att all historieskrivning är efterhandskonstruktioner. ✨

I korthet

Den hotade nationalstaten

Terrorgruppen IS framfart i Irak och Syrien visar den traditionella nationalstatens sårbarhet. Därför känns också Arjuna Appadurais bok *Fear of Small Numbers* (2006) extra aktuell.

Appadurai menar att nationalstaterna redan på 1980- och 90-talen i allt större utsträckning utsattes för påfrestningar. Dels genom förväntningar på att marknaderna skulle öppnas för utländska investeringar. Dels från kulturella minoriteter, som inspirerade av ett globalt språk ställde nya krav på rättigheter, värdighet och erkännande. Uppluckrandet av föreställningen om nationalstatens enhetliga gemenskap ledde till något som Appadurai kallar för "de mindre skillnadernas narcissism". Ju mer den nationella hegemonin blandades upp av minoriteter, desto intensivare blev sökandet efter de små skillnaderna som skulle definiera gränsen mellan dem som tillhörde den ursprungliga gemenskapen och de andra.

Appadurai pekar på hur ekonomiska transaktioner över gränserna undergräver den nationella ekonomins uppfattning om vad som är lagligt. Och hur den fattigdom som följer på rörligheten bidrar till ifrågasättandet av nationalstatens välfärdssystem.

Det var den 11 september 2001 som hotet mot nationalstaten och styrkan i det parallella systemet verkligen tydliggjordes. World Trade Center jämnades med marken av en global rörelse, som genom sin handling visade att nationalstatens våldsmonopol inte längre är giltigt.

Ty det är inte bara gods, pengar och naturtillgångar som förflyttas eller säljs globalt. Även vapen och militärt kunnande finns tillgängligt för nästan vem som helst, nästan var som helst i världen. Med dessa vapen och med en annan föreställning om vem som har rätt att använda dem har, enligt Appadurai, det parallella samhällssystemet visat sig kapabelt till att lamslå nationalstaten. Men i de globala nätverken finns även Läkare utan gränser, miljöaktivister och hjälporganisationer. Organisationerna är inte uppbyggda efter samma principer som nationalstaten. Istället drivs de av en vision, en föreställning om en bättre värld som enar människor i flera globala parallella gemenskaper i nationalstatens marginaler.

Att vi ser en pågående omförhandling av den globala överenskommelsen om nationalstatens villkor är uppenbart.

Eli Göndör

Detta nummers recensioner:

Jojje Olsson tar förlorarnas parti; **Håkan Tribell** inventerar innovationens förutsättningar;

Jan Söderqvist vantrivs i kulturen; **Torbjörn**

Elensky trivs i Italien; **Bo G Hall** följer en

president ut i strid; **Hanna Sistek** upplever

pakistansk vardag; **Lisbeth Lindeborg** uppdagar

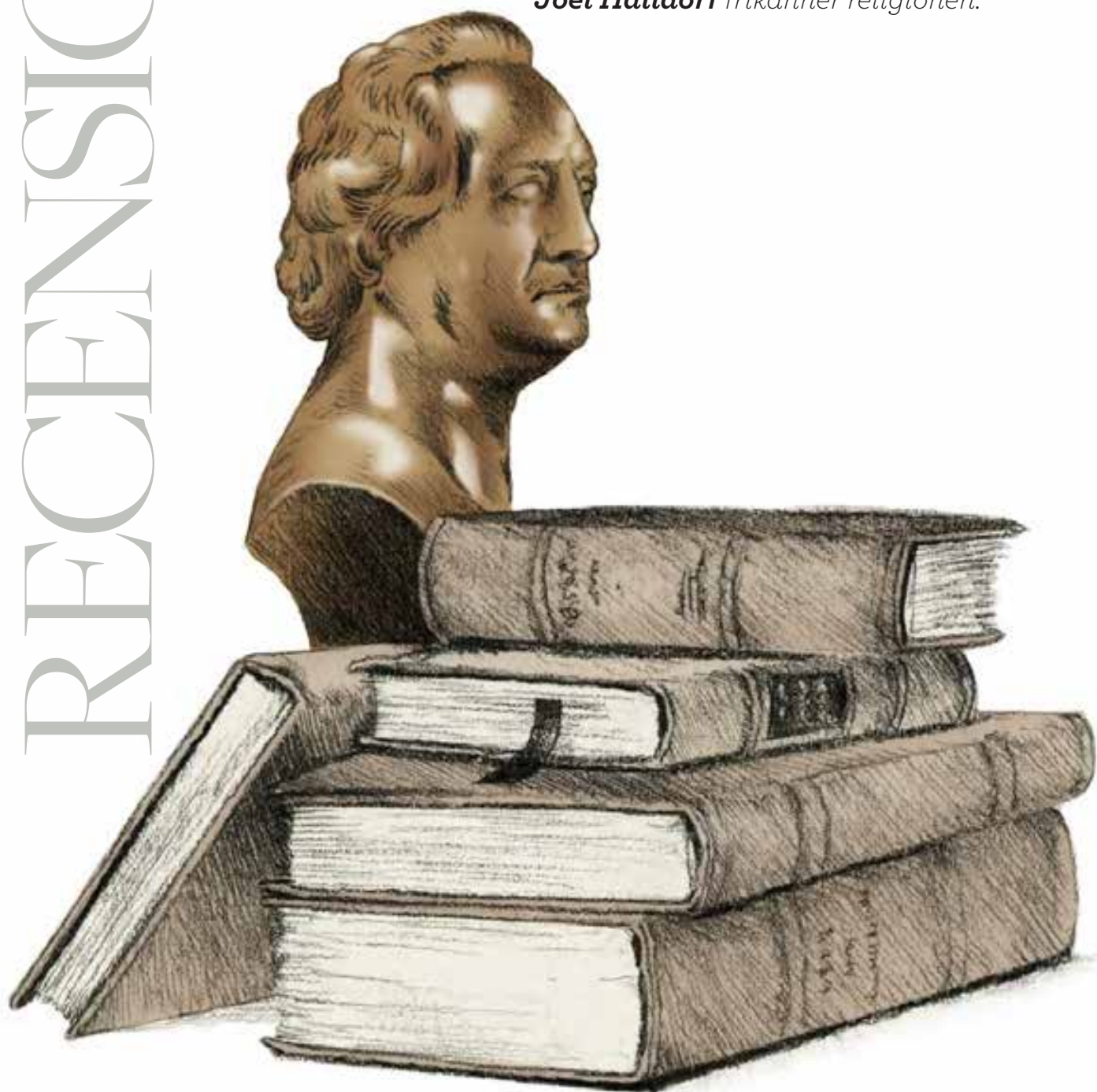
övergrepp i DDR; **Svante Nordin** tänker kompli-

cerat; **Krister Thelin** väger juridik mot politik;

Bengt E Y Svensson firar frågvisheten;

Sakine Madon ser nyktert på nöden;

Joel Halldorf frikänner religionen.

Himmelska fridens torg: är det någon som minns?

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Allmänt påbjuden glömska

Den snabba utvecklingen i Kina genererar ett intensivt intresse i omvärlden, vilket i sin tur genererar en stor mängd litteratur om det som sker. Jojje Olsson lyfter fram tre centrala, relativt nya verk som tillsammans ger en bild av de mekanismer som styr dagens Kina.

KINA

Louisa Lim vet inte om hon någonsin får resa in i Kina igen. Denna risk fick henne att tveka att alls skriva en bok om massakern vid Himmelska fridens torg – den utan jämförelse mest känsliga händelsen i Kinas moderna historia. När hon sedan väl började arbeta pratade hon aldrig om projektet vare sig på kontoret eller hemma. Kontoret kunde vara buggat och risken att hennes barn – fem och sju år gamla – skulle råka ge den minsta antydning till omgivningen var för stor.

Lim nämnde aldrig heller något om

boken via mail, telefon, Skype eller på sin mikroblogg. När hon arrangerade intervjuer avslöjade hon inte på förhand vad de skulle handla om, utan berättade om boken först då hon träffade intervjupersonerna. Trots den uppenbara faran valde de flesta att ställa upp, och *The People's Republic of Amnesia* blev den första boken som skildrar protesterna under våren 1989 med vittnesmål från inblandade personer som främsta källa.

I bokens åtta kapitel porträtteras sju personer. Lim träffar den högljudde före detta studentledaren Wu'er Kaixi, som i dag lever i exil på Taiwan, och som trots upprepad försök inte tilläts komma

tillbaka till Kina ens för att träffa sina åldrande föräldrar. Hon besöker även Zhang Xianling, som grundade *Tiananmen Mothers*, en organisation av familjemedlemmar till dödade demonstranter som förgäves söker upprättelse från myndigheterna.

Mest intressanta är de personer som tidigare sällan pratat om sina roller i skendet. Under flera hemliga möten på McDonald's berättar den äldre Bao Tong utförligt för Lim om konflikten i partitoppen. Bao var under nio års tid sekreterare åt den liberala premiärministern Zhao Ziyang, och tillika ordförande för ett särskilt kontor med ansvar för politisk

>>

"Att döda obehäpnade demonstranter i huvudstaden signalerade att samma sak var tillåtet även på lokal nivå."

reform. Deras främsta uppgift var att omstrukturera Kinas politik, men att samtidigt hålla sig inom ramarna för det kommunistiska systemet – något som på kontoret kallades för "att dansa med fotbojor".

Den snabba utveckling i Kina som ledde fram till själva protesterna hade redan tidigare skapat motsättningar inom partitoppen. Enligt Bao Tong drevs dessa nu till sin spets och nådde en nivå där "diskussion inte ens var möjlig" mellan den konservativa och den liberala falangen. Beslutet att slå till med våld lade enligt Bao grunden till det moderna Kinas alla problem: korruption, moraliskt förfall, övervakningshysteri och misstro mot myndigheterna. Att döda obehäpnade demonstranter i huvudstaden signalerade att samma sak var tillåtet även på lokal nivå.

En som tog del i våldsamheterna är Chen Guang, före detta militär, som morgonen den 4 juni var med och säkrade själva torget. Han berättar frikostigt om detaljer, som till exempel hur varje soldat fick fyra magasin med ammunition då de väntade på direktiv inne i regeringsbyggnaden. Stämningen bland de unga soldaterna var så spänd att flera vådaskott gick av inne i marmorhallarna. Då ordern att attackera demonstranternas ställningar väl kom, skakade Chens händer så mycket att en officer tog hans vapen och istället gav honom en kamera för att dokumentera operationen.

Vid det laget hade soldaterna redan genomgått flera månaders intensiv hjärntvätt, vilken kulminerade då delar av Kinas elitförband i mitten av maj vägrade stödja myndigheternas undantagstillstånd. Regimen fick istället förlita sig på förband som Chens, vilket enligt honom själv bestod främst av unga bondpojkar som aldrig tidigare hade varit i huvudstaden och såg det hela som ett äventyr.

Chen och hans vapenbröder hade ingen aning om vad som hade orsakat protesterna eller hur länge de hade pågått. De visste bara att de skulle slå ner "ett kontrarevolutionärt uppror". Många blev sedan överraskade av att se hur vanligt folk blockerade militärfordonen och sedan delade ut mat och vatten för att vinna över soldaterna på sin sida. Efter själva massakern åcklades Chen över sin roll och hoppade snart av från armén för att istället bli regimkritisk konstnär.

Men Chen är undantaget som bekräftar regeln. Många inom militären som var med och slog ner protesterna har i dag höga poster, vilket kan kopplas till utmärkelser från 1989. Genast efter våldsamheterna hyllades soldaterna som hjältar; Chen minns hur de åkte runt till skolor och arbetsplatser i grupper om 7–8 och personligen tackades av studenter och rektorer. Han är än idag förbryllad över detta, men tror att det beror på ett slags "överlevnadsmechanism" som Kinas befolkning har

utvecklat efter att ha levt under auktoritär styre i hela sitt liv. Det är helt enkelt nödvändigt att ta segrarnas parti.

Lim gör även själv reflektionen att kineser genom sin moderna historia har "lärt sig att glömma bort" tragiska händelser – det handlar om hela årtionden som har uttraderats ur historien efter politiska kampanjer som Kulturrevolutionen eller Det stora språnget. Själva bokens titel, *The People's Republic of Amnesia*, syftar på fenomenet att kineserna genom piska och morot ständigt uppmanats att glömma och gå vidare. Även Zhang Xianling menar att många helt enkelt är så rädda att den nakna självbevarelsedriften segrar över längtan efter rättvisa och frihet.

Tesen stärks av Lims riskfyllda experiment att vid Pekings mest välbekanta universitet visa hundra studenter den ikoniska bilden av en ensam man som 1989 stoppade en hel stridsvagnskolonn. Endast femton av studenterna sade sig känna igen bilden, och flera fick "fysiska reaktioner", som illamående eller att genast slå ner blicken.

Lims bok är fylld av bisarra detaljer, som, till exempel, en övervakningskamera uppsatt enkom för att se till att Zhang Xianling inte sörjer vid sin sons grav på årsdagen. Eller hur Bao Tongs fru fick spendera tre månader på sjukhus efter att ha brottats ner av vakter då hon försökte närvara vid den avlidne premiärministern Zhao Ziyangs begravning. Men den största överraskningen är ändå kapitlet om demonstrationerna i Chengdu.

Förutom i Peking pågick nämligen protester mot regimen i över sextio kinesiska städer, och Lim bestämde sig för att utforska händelseförloppet i Chengdu. Förutom tidningar, propaganda och utländska diplomatrappporter går hon även här rakt till källorna och intervjuar såväl utlänningar som kineser som befann sig i staden under våren 1989.

En amerikansk doktorand berättar om hundratusentals demonstranter "med noll tilltro" till de politiska ledarna, och en hungerstrejk som omfattade 1 700 studenter. Just när protesterna började avta kom rapporter om våldsamheterna i Peking, vilket fick tusentals ilska invånare i Chengdu att välla ut på gatorna med skyltar som "Ned med diktatorerna" och "Vi är inte rädda för döden".

Genast uppstod sammanstötningar med paramilitär polis. Men eftersom armén inte var på plats vann folkmassorna slaget. Kvällen den 4 juni drog en uppretad mobb runt i staden och satte eld på myndighetslokaler samt vält bussar och polisbilar. Den oundvikliga återgåldningen blev dock sedan lika skoningslös som i Peking.

En västerländsk turist kräcktes av att

Alla kineser har ännu inte förverkligat drömmen om rikedom ... FOTO: LUCAS SCHIFRES/GETTY IMAGES

ha bevittnat hur över tjugo personer fick sina huvuden sönderslagna med järnrör på innergården i ett hotell – uppgifter som även tre andra västerlänningar bekräftar, varav en sätter siffran ännu högre efter att ha räknat de livlösa kropparna som kastas in i lastbil. Såväl Amnesty som utländska diplomater räknar antalet dödade i Chengdu i hundratal, med ytterligare tiotusentals arresterade. Bara efter en dryg månad skedde de första avrättningarna för "skadegörelse" och "huliganism".

Lim bestämde sig tidigt för att "gå hela vägen" och inte underkasta sig någon självcensur i syfte att skydda sig själv eller andra – vissa namn är förvisso fingerade, men många av intervjuobjektens upplevelser är så unika att de ändå inte kan gömmas. Boken publicerades i slutet av maj förra året, just före 25-årsdagen av massakern, och just efter att Lim hade lämnat Kina där hon hade arbetat i tio år som korrespondent för bland annat BBC.

Kinas mörkläggning gör att massakern vid Himmelska fridens torg är en av de mest underrapporterade händelserna i modern tid i proportion till den historiska relevansen. Tidigare storsäljare som *Prisoner of the State* och *Tiananmen Papers* är baserade på utsmugglade kassettband och hemliga dokument vars autenticitet inte kan bekräftas.

I samband med 25-årsdagen gjordes ett par försök att fylla detta tomrum. Den politiska flyktingen Rowena Xiaoqing He släppte *Tiananmen Exiles*, som bygger på hennes egna upplevelser som demonstrant i Guangzhou samt intervjuer med tre andra kineser som sedan 1989 lever i exil. I Sverige kom *Tiananmen Redux* av Johan Lagerkvist, som dock främst är en kronologisk historieberättelse baserad på tidigare litteratur och medierapporter. Vad som utmärker Lims bok är den stora mängden av ny information i form av unika intervjuer som inte borde ha varit möjliga att genomföra i Kina.

Evan Osnos, tidigare Kinakorrespondent för *New Yorker*, har en hel del gemensamt med Loiusa Lim. Osnos flyttade tillbaka till USA ifjol efter nästan ett decennium som journalist i Kina, och även han publicerade en bok som visade sig inte vara önskvärd i Kina. Osnos hade i alla fall hopp, eller kanske humor, nog att skicka sin *Age of Ambition* till en förläggare i Shanghai för översättning och eventuell publicering i Kina. Svaret blev att ungefär en fjärdedel av innehållet måste bort; särskilt stycken om nutidshistoria eller möten med personer som konstnären Ai Weiwei och dissidenten Liu Xiaobo.

Under sin tid Peking slog Osnos mig som en särskilt intelligent skribent. Medan andra korrespondenter skrev stelt om

... medan somliga har gjort det med råge.

FOTO: LUCAS SCHIFRES/GETTY IMAGES

ekonomi eller spekulativt om den politiska utvecklingen, så har Osnos alltid fokuserat på människorna och mekanismerna i det nya Kina. Kanske beror det på *New Yorkers* annorlunda format – men icke desto mindre har Osnos långa och ofta personliga alster alltid legat högst upp på min läslista.

I sin nya bok jämför han nu det moderna Kinas rasande snabba utveckling med USA:s "Gilded Age" vid slutet av 1800-talet, med enorma sociala problem som hamnar i skymundan av ekonomisk tillväxt och stora möjligheter. Liknandet av Kinas boom med "ett tåg med ett begränsat antal sittplatser", där de utan plats "tvingas se hur tåget krymper bort vid horisonten oavsett hur snabbt de springer" är en av många metaforer som sitter mitt i prick.

Boken är uppdelad i tre delar – "rike-dom", "sanning" samt "tro" – och vidrör många vitt skilda ämnen. Ett tydligt fokus är Kinas förvandling, och de möjligheter som internet och infrastruktur skänker till framför allt den yngre befolkningen. I ett samhälle där grupptänkande var normen för bara ett par decennier sedan, får vi nu genom intervjuer träffa dussintals kineser som har tagit kommandot över sina egna liv: en bonde som blir rik på att öppna en dejtingsajt online, en kvinna som blir Kinas rikaste genom att återvinna papper och plast, och så vidare.

Vid sidan av dynamiken ges också en negativ bild av myndigheterna som uppmuntrar ambition och personlig utveckling i syfte att tjäna pengar, men som samtidigt med andra handen förtrycker minsta tecken på samma tendenser i kulturlivet. Liksom Lim lägger Osnos märke till hur kineserna "tillåter sig själva att

glömma" det förflutna, vilket han misstänker delvis beror på att så många har varit såväl offer som förövare under landets turbulenta nutidshistoria.

I bokens sista del konstateras att Mao Zedongs kampanjer förstörde Kinas gamla trossystem, och att Deng Xiaopings ekonomiska revolution inte har kunnat ersätta detta. Därför är moraliskt förfall och sökandet efter den egna själen – eller båda två, samtidigt – ett viktigt inslag i dialogen med många av bokens karaktärer.

Age of Ambition är knappast det första försöket av en Kinakorrespondent att beskriva landets utveckling i bokform, men det är ett av de absolut bästa. Osnos verk har stora likheter med Ola Wongs nya bok *Pekingsyndromet*, men det är betydligt mer heltäckande och innehåller långt fler spännande möten.

Det förefaller nästan otroligt hur Osnos under sin relativt korta tid i Kina har lyckats leta upp alla intervjuobjekt. De mest välkända aktivisterna blandas med soparbetare som räddat liv på små barn, eller en taiwanesisk soldat som flydde till Kina genom att simma över Taiwansundet för att sedan bli chef för Världsbanken och tillika en av de största förespråkarna för Kinas statskapitalism.

Osnos är vidare ödmjuk till sin natur som berättare och undviker att vara dömande eller att dra förhastade slutsatser av enstaka individers uttalanden. Han låter helt enkelt läsarna följa dussintals fascinerande människoöden på samhällets alla olika nivåer och sedan göra sina egna konklusioner.

Boken innehåll är delvis baserat på många av de artiklar som Osnos skrev för *New Yorker* under sin tid i Peking, och därmed kommer de som har följt hans

>>

rapportering att känna igen delar av texten. Detta är ett oundvikligt problem som även förekommer i *Pekingsyndromet*. Osnos har löst det briljant genom att låta många av bokens karaktärer dyka upp flera gånger – deras upprepade framträdanden i olika kapitel fungerar likt ett slags lim som håller ihop boken.

Samma slags lim innefattar också Osnos SMS-prenumeration på direktiv från det så kallade sanningsministeriet, en myndighet som bestämmer vad som får och inte får skrivas i kinesiska medier. Vid flera tillfällen dyker dessa patetiska direk-

och politiska elit i över 150 år haft som enda och gemensamma drivkraft att göra sitt land rikt och starkt.

I boken porträtteras elva individer som har format Kina, alltifrån akademikern Wei Yuan som redan före opiumkrigets utbrott 1839 anade oråd med anledning av västs teknologiska försprång inom sjöfart och militär. Wei var den första inflytelserika intellektuella som öppet argumenterade för att lära från väst, något som vid denna tid gränsade till kätteri.

Opiumkrigen visade dock att Wei hade en poäng, och nästa generations akademiker med Feng Guifen i spetsen menade att

”Osnos konstaterar att Maos kampanjer förstörde Kinas gamla trossystem, och att Dengs ekonomiska revolution inte har kunnat ersätta detta.”

tiv upp i texten och påminner oss om vilken värdegrund Kinas moderna utveckling egentligen är byggd på.

Det märks tydligt att Osnos är journalist i hjärtat. *Age of Ambition* kan i det närmaste ses som en sammanställning av det senaste årtiondets nyhetsflöde från Kina. Nästan varje fall av korruption, miljöskandaler eller förgiftade livsmedel värda att uppmärksamma dyker någon gång upp bland de 400 sidorna. Osnos har följt Kinas utveckling intensivt, och är en mästare på att sätta den i dess rätta kontext.

Boken *Wealth and Power* av sinologerna Orville Schell och John Delury kunde inte vara mer annorlunda till formen. Med hjälp av historiska arkiv försöker de reda ut hur Kina – trots utländsk ockupation, inbördeskrig, revolution, och inhemskt kaos – under de senaste 150 åren har kunnat förvandlas från ett eftersatt kejsardöme till en global stormakt.

Boken innehåller inte en enda intervju, men är ändå originell och väcker många tankar. Detta tack vare tesen som utgörs av själva boks titeln: de båda författarna menar att Kinas intellektuella

Kina måste erkänna sin underlägsenhet för att kunna bli starkare. För den upplysta Feng var reformer nödvändiga även inom områden som politisk legitimitet och utbildning. Han var särskilt imponerad av de reformer som hade ökat läskunigheten i Sverige.

Kinas konservativa elit motsatte sig envist sådana tankegångar. En intellektuell kärna av reformister och legalister vann icke desto mindre mark under andra hälften av 1800-talet med krav på att Kina bör styras med strikta lagar snarare än det moraliska styre som konfucianismen förespråkade. Den nya gruppen såg rikedom och styrka – inte moral – som en härskares viktigaste egenskaper.

Ytterligare en vändpunkt kom då Qingdynastin 1895 förlorade ett krig mot Japan, och änkekejsarinnan Cixi godtog officiellt året därpå att västerländska metoder bör studeras och användas rent praktiskt, men att kinesiska värderingar fortfarande ska utgöra kärnan i samhället. Problemet var främst vad man kunde låna från väst utan att överge den kinesiska identiteten.

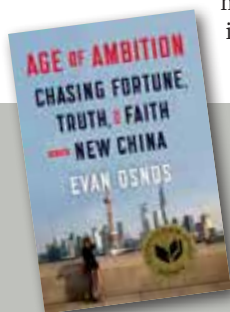
Men för allt modigare reformister som Liang Qichao och Sun Yat-sen var det just dessa värderingar som hade gjort Kina svagt i förhållande till väst. De ansåg att två årtusenden av konfucianism hade fått kineserna att sätta moral framför materialism och ritual framför belöning. Chen Duxiu – som 1921 grundade Kinas kommunistparti – menade att de länder där invånarna sätter familj före nation alltid kommer att vara underlägsna.

Skam är ofta något deprimerande, men Schell och Delury slår fast att det i Kina snarare har fungerat som ett slags stimulans. Ett nationellt trauma tog sin början då Qingdynastin 1842 tvingades skriva under ett förnedrande fredsavtal, men i Kina hyllas detta istället som början på ett nationellt uppvaknande. Nederlaget gav upphov till en berättelse där förnedringen står i centrum, och som mer eller mindre har hållit ihop landet under de senaste 150 åren.

Från Qingdynastin fram till idag har Kinas politiker och intellektuella använt denna skam som ett argument för att rättfärdiga alla handlingar med potential att åter göra sitt land rikt och starkt. De har inte drivits så mycket av ideologisk övertygelse som av önskan att hitta någon metod – vilken som helst – för att återupprätta Kinas heder.

Nationalistledaren Chiang Kai-shek, som flydde till Taiwan efter att ha förlorat inbördeskriget mot Mao, hämtade mycket inspiration från sina år i Sovjet, där han studerade Lenins partiapparat på nära håll. Qingdynastins tidiga reformister förespråkade ett system som nästan är identiskt med dagens kinesiska statskapitalism. Deng Xiaoping – arkitekten bakom denna auktoritära kapitalism – sade tidigt till utländska gäster att ”syftet med socialismen är att göra ett land rikt och starkt”.

Deng uttryckte nödvändigheten i att lära av väst, som vid 1970-talets slut låg ”40 år före Kina”. Samtidigt menade han att lärandet måste

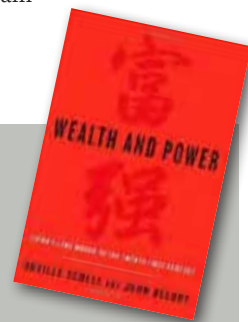

AGE OF AMBITION
CHASING FORTUNE, TRUTH,
AND FAITH IN THE NEW CHINA
EVAN OSNOS
Farrar, Straus and Giroux 2014

THE PEOPLE'S REPUBLIC OF AMNESIA
TIANANMEN REVISITED
LOUISA LIM
Oxford University Press 2014

WEALTH AND POWER
CHINA'S LONG MARCH TO
THE TWENTY-FIRST CENTURY
ORVILLE SCHELL & JOHN DELURY
Little, Brown 2013

”anpassas till kinesiska förhållanden” – ett eko av Feng Guifens ord ett sekel tidigare. Gemensamt för alla som porträtteras i *Wealth and Power* är besattheten av att starta om på nytt.

Mot denna bakgrund menar de båda författarna att Maos politiska kampanjer bör ses mindre som politisk marxism och mer som en radikal metod för att utplåna ett slags konfuciansk passivitet. Ingen gick längre än Mao då det gällde att attackera konfucianismen – han ansåg det nödvändigt att ersätta ”harmoni” med ”ständig revolution” för att utnyttja Kinas kapacitet till fullt.

Schell och Delury menar att den ekonomiska utvecklingen under Deng Xiaoping hade varit omöjlig utan kulturrevolutionen, och vad gäller Deng själv menar författarna att han slog ner demonstranterna vid Himmelska fridens torg främst för att Kina skulle kunna bli ännu rikare och mäktigare.

Visst tar även de andra två böckerna upp positiva aspekter av Kinas utveckling; Lim påpekar att Kina sedan 1981 har lyft 600 miljoner invånare ut fattigdom, medan Osnos konstaterar att kineserna vid kommunistpartiets maktövertagande 1949 hade en förväntad livslängd på 36 år och en läskunnighet på 20 procent. År 2012 var medellivslängden 75 år och läskunnigheten över 90 procent.

Men kommentarerna i *Wealth and Power* är tillräckligt provocerande för att de båda författarna i efterhand ska behöva intyga att de inte tycker att tillväxt rättfärdigar Maos våldsamheter. I sista kapitlet, som porträtterar Kinas mest kända aktivist, Liu Xiaobo, beskrivs också kommunistpartiets övergrepp i modern tid. Vidare ställs relevanta frågor om vem det är som egentligen tjänar på Kinas nationalism, samt hur det gagnar folket att nationell stolthet används som argument för att behålla ett auktoritärt styre.

Sammanfattningen av Kinas intellektuella strömningar under de senaste dryga 150 åren är ett perfekt komplement till Osnos prosa om utvecklingen i modern tid, och Lims djupdykning i den politiskt mest laddade enstaka händelsen i hela Kina.

Till slut bestämde sig Osnos för att inte publicera sin bok i Kina, utan istället ge ut en fullständig kinesisk översättning via en förläggare på Taiwan. Vad gäller Louis Lim är det oklart om hon får återvända till Kina, och minst en av de intervjuade i hennes bok har arresterats. Det visar tydligt att Kina, trots sin ekonomiska utveckling, fortfarande styrs med samma auktoritära mentalitet som den som regerade när Schells och Delurys bok tar sin början vid slutet av Qingdynastin. 🌸

Joje Olsson

Ännu en innovativ affärsmodell: äppelklocka.

FOTO: KAY NIETELD/TT NYHETSBYRÅN

Alla uppfinningars många mödrar

TEKNOLOGI

På regeringens hemsida kan man läsa att vi har ett innovationsråd vars ”uppgift är att utveckla Sverige som innovationsnation och stärka Sveriges konkurrenskraft”. Nog hade Stefan Löfven önskat sig en bättre start på detta arbete än att ett antal tunga företagsledare berättade att de inte fann det mödan värt att delta.

För det är, om man väljer att ta den på allvar, ingen liten uppgift. I takt med att innovation världen över blivit vad som på modern trendsvenska kallas ett *buzz word* tillhandahåller också marknaden snabbt tänkare, tokar och tyckare som ska förklara hur man gör för att ta del av allt det goda som innovationer ger.

Walter Isaacsons *The Innovators* är därför en synnerligen vältajmad bok, och precis sådan läsning som innovationsrådets ledamöter bör placera på nattduksbordet. Det Isaacson gör är nämligen att

förklara, vilket också är bokens undertitel, hur en grupp hackare, genier och nördar skapade den digitala revolutionen.

Isaacson är för en bredare läsekrets förmodligen mest känd för att i samband med Steve Jobs bortgång ha publicerat den av Applegrundaren själv initierade och sanktionerade biografien över vår tids kanske främsta innovatör. Få saker har väl på så kort tid revolutionerat allt från vardagsbeteende till affärsmodeller som iTunes, Iphone och Ipad. Isaacson klarade att visa sitt studieobjekt respekt och till och med vördnad utan att hemfalla åt servilitet. Tvärtom framkommer det med all önskvärd tydlighet att Steve Jobs kunde vara både ett gudabenådat geni och en veritabel skitstövel.

The Innovators är till sin uppbyggnad närmast att likna vid ett antal mini-biografier över de personer som stått för de mest centrala innovationer som lett fram till dagens digitala värld. Samtidigt är inte bara uppstickarna i fokus, utan lika mycket uppfinningarna och upptäckterna. >>

Trots att det är en bedövande majoritet män som passerar revy – från Charles Babbage via den bioaktuella Alan Turing till dagens stjärnor som Bill Gates, Sergey Brin och Larry Page – är det Ada Lovelace som får rama in och agera motor i Isaacsons framställning. Med en matematikintresserad mor och den berömda poeten Lord Byron som far kom Ada Lovelace att beskriva sitt arbetssätt som ”poetisk vetenskap” – eller som Kungliga Tekniska högskolan skulle formulera saken: vetenskap och konst.

Hon samarbetade, berättar Isacson, i början av 1800-talet med Babbage för att åstadkomma hans ”analytiska motor”, som ofta betraktas som världens första dator. Den bestod bland annat av mässingshjul,

”Hur skapas kreativa miljöer? Är det staten eller marknaden som behövs mest?”

var helt mekaniskt uppbyggd och kunde behandla printal och lösa vissa ekvationer. Ada Lovelace skrev ”kommentarer” till en manual för maskinen. Dessa ”kommentarer” var i praktiken en avhandling där hon dels kom att presentera det som idag kallas världens äldsta datorprogram, dels analyserade potentialen i det vi idag kallar datorernas värld. För trots att det skulle dröja ytterligare hundra år innan dessa embryon till räknemaskiner började utvecklas på allvar insåg hon att även musik, ord, lek och konst kunde brytas ner till matematiska processer och därför behandlas maskinellt. Idag är denna teknik var mans egendom i behändigt fickformat.

Men vägen dit var, som ju är fallet med all innovation, allt annat än spikrak. Isacson kan sitt hantverk och vet att en god berättelse kräver en mix av biografiska detaljer, intriger mellan rivaler och uttalad tillfredsställelse när det tekniska eller vetenskapliga problemet har övervunnits. Trots överflödet av tekniska utvecklingar är boken lättillgänglig.

Samtidigt är de övergripande frågeställningarna mycket ambitiösa. Vilka är drivkrafterna och miljöerna som skapar dessa stora innovationer? Ligger nyckeln i att fostra ensamma entreprenörer som går på tvärs mot stelbenta strukturer? Hur skapas kreativa miljöer? Är det staten eller marknaden som behövs mest? Är det män i kamouflageuniform eller pojkar med joystick som mest kraftfullt driver utvecklingen framåt?

Isaacsons svar är, kanske inte så överraskande, *all of the above*. Det är förstås en av bokens styrkor, och samtidigt dess största svaghet. Han konstaterar att samarbete är av största vikt – ett ensamt geni

som förblir ensamt tenderar att producera för källaren snarare än för samhället. Frågan blir då i vilka miljöer bra grupper sätts samman och svaret är återigen: överallt. Ibland är det statliga initiativ, som när föregångsdatorn ENIAC sattes samman eller när internetföregångaren Arpanet såg dagens ljus.

Ibland är det kommersiella företag, där det idag räcker att säga Apple eller Google, men listan kan göras lång: IBM, Bell, Xerox, Atari, Texas Instruments, Microsoft ... Ibland är det nätverk av det som i andra sammanhang skulle kallas frivilligarbetare, vilket förstås inte låter lika spännande som hackare. Så har vi fått till exempel Wikipedia och webben.

Drivkrafterna hos individerna är både

grandiosa och detaljerade, existentiella frågor blandas med banala lekar. Någon sitter på jobbet hela dagarna och gör lika ändlösa som tidskrävande beräkningar och önskar sig en maskin som kan underlätta. Någon annan vill fördriva tiden eller riva sociala barriärer. Under världskrigen krävdes avancerade beräkningar för att artilleripjäserna skulle riktas rätt. Kring millennieskiftet ville några studenter veta vilka i korridoren som var singlar. Krig och kärlek föder kreativitet. Tristess och frustration likaså.

Isacson är utvecklingsoptimist och berättelsen om den digitala revolutionen är för honom uteslutande en framgångssaga. Vackert så, men det gör att en del uppenbara invändningar infinner sig.

Till att börja med finns en inneboende men sällan uttalad motsättning mellan den omhuldade innovationen och den skrämmande förändringen. Innovation kan låta vackert och oproblematiskt, men Joseph Schumpeter har i uttrycket ”kreativ förstörelse” bättre fångat hur processen ser ut i verkligheten.

I utvecklingen av det nya finns det gammalt som skapas ut, och förmågan att bejaka innovation *trots* att det rubbar det invanda varierar kraftigt hos såväl individer som institutioner. Det är förstås svårare att skriva en bok om alla misslyckade försök som också har varit en del av den digitala revolutionen, men Isacson gör inte ens ett försök att fånga vad som eventuellt gör myndigheter, företag eller nätverksammanslutningar mer eller

mindre benägna att skapa fler framgångar än misslyckanden.

Dessutom tenderar han att framställa användandet av de tekniska framstegen i alltför ljus dager. Vi har fått Wikipedia, men också näthat. Isaacson är uppenbarligen för fin i kanten för att ens nämna en sektor som har haft erkänt stor betydelse för till exempel den snabba utvecklingen av internet: ordet pornografi förekommer över huvud taget inte. Innovativa men ”alternativa” miljöer har inte sällan haft som drivkraft att undkomma rättsväsendet eller i alla fall röra sig i en bristfälligt reglerad gråzon. Både Niklas Zennström och Daniel Ek är idag hyllade och respekterade entreprenörer, men de började sina banor i fildelningsbranschen. Zennström var till exempel länge förhindrad att resa till USA av rädsla att hamna inför skranket.

Genom att försumma baksidan av eller riskerna med såväl innovationsprocessen som teknikutvecklingen når Isaacson förmodligen en bredare läsekrets. Det är lätt att nicka instämmande i att innovationer oftare är resultatet av ett lagarbete än av ensamma geniernas glödlampsstunder (ett underbart begrepp som han använder!). Likaså att excentriska visionärer behöver handlingskraftiga parhästar som förmår omsätta idéer i verkligheten. Men sen då? Att receptet inte är så enkelt är uppenbart för alla som försöker kopiera det, vilket både regeringar och företagsledare gång på gång har blivit varse.

En viktig poäng kan dock särskilt hamras hem hos svenska läsare, nämligen betydelsen av bred bildning. Svenska humanister brukar med viss rätta förfasa sig över bristande intresse för litteratur och konst hos företagsledare, politiker och andra ingenjörer. Dessa humanister har dock inga problem med att själva kokettera med sin oförmåga att skilja mellan differential- och integralkvationer. Walter Isaacson visar att det inte räcker att bygga kreativa lag där någon kan bygga kretskort och någon annan behärskar kalligrafi. Individernas kunskaper måste ha både djup och bredd. Där märks en tydlig röd tråd från 1800-talets Ada Lovelace till 2000-talets Steve Jobs. 🍀

Håkan Tribell

THE INNOVATORS
HOW A GROUP OF
HACKERS, GENIUSES,
AND GEEKS CREATED THE
DIGITAL REVOLUTION
WALTER ISAACSON
Simon & Schuster 2014

Vilka är vi?

FILOSOFI

Mänskligheten tycks genomgå någon sorts identitetskris för tillfället. Frågan om vari det specifikt mänskliga består och exakt vad som skiljer just människan från de andra djuren i vår herres hage lämnar inte forskarna och tänkarna någon ro. Svaren varierar. Är det språket? Vårt avancerade medvetande? Vår förmåga att planera för framtiden och arbeta tillsammans i allt större kollektiv? Se till exempel hur Michael Tomasello resonerar i en nyutgiven bok, *A Natural History of Human Thinking*, recenserad av Staffan Ulfstrand i förra numret av *Axess*.

Man kan naturligtvis fråga sig varför denna angelägenhet framstår som så brännande just nu. Kan det vara kopplat till att maskinerna så snabbt blir så intelligenta och att de i så stor utsträckning ersätter oss människor på arbetsmarknaden? Finns det ett stråk av desperation och oro i all denna skenbara självbelåtenhet?

Men man kan också, som filosofen och ekonomen John Gray gör i böcker som *Straw Dogs* (2002) och *The Silence of Animals* (2013), fråga sig om inte just den höga självuppskattning som ligger implicit i frågan leder oss djupare in i en bedräglig och farlig föreställningsvärld fylld av självsmickrande illusioner. Gray menar att vi är djur med ödesdigra särdrag, att vårt agerande är och förblir djuriskt och att vi inte har någon som helst anledning att hävda att de skillnader som går att urskilja mellan oss och dem är till vår fördel.

Människan har, enligt detta synsätt, ingenting alls att skryta med. Vi har över en period på några tusen år haft god tur i evolutionsprocessens tombola, det är det hela. Och framtiden ser inte ljus ut.

Vi är många, vi tar stor plats och vi slukar ohållbart stora resurser. Därigenom håller vi planetens öde i våra närliggande händer. Vi vet mycket men förstår litet, vilket gör att vi liknar små barn som går omkring med ett skarpladdat vapen i fickan, beväpnade med oerhörda och livsfarliga krafter som vi inte kan kontrollera.

Detta gör oss, menar den israeliske historikern Yval Noah Harari i sin omtalade bok *Sapiens* (2013, nyss översatt till svenska), till gudar som inte står till svars inför någon annan än oss själva. Och trots

all den skada vi åstadkommer i vårt ekosystem blir vi aldrig lyckliga eller tillfredsställda. Finns det, frågar Harari retoriskt, något farligare än missnöjda och oansvariga gudar som inte vet vad de vill?

Och just denna kroniska frustration och osalighet utgör själva grundbulten i det specifikt mänskliga, hävdar John Gray i sin senaste bok, *The Soul of the Marionette*. Det är varken fri vilja eller medvetande som särskiljer arten mänskliga, utan inre splittring och motstridiga impulser. Å ena sidan strävar vi efter att tillfredsställa våra drifter, å andra sidan förbannar vi dessa drifter och ser i dem roten till all ondska. Vi är å ena sidan vettskrämda för döden och samtidigt, å andra sidan, i skrämmande stor omfattning beredda att döda våra medmänniskor och själva gå i döden för olika typer av fiktioner.

Denna grundläggande klyvnad hos människan erinrar om den diagnos Sigmund Freud ställer i *Bortom lustprincipen* (1920), *Vi vantrivs i kulturen* (1930) och på andra ställen. Mot libidon står en dödsdrift, och den olösliga konflikten dem emellan formar såväl den enskilde medborgaren som hela samhället. "Och denna giganternas kamp", skriver Freud, "vill våra barnsköterskor tysta ner med vagsånger om himmelriket." Grays projekt kan sägas vara att få tyst på de beskäftiga barnsköterskorna. Bort med de självsmickrande illusionerna: vi är inte bara djur, vi är odjur.

Han refererar inte direkt till Freud i den nya boken, men väl i de tidigare, framför allt i *The Silence of Animals*. Och de olika titlarna ska nog heller inte ses så mycket som separata enheter, utan mer som syskonvolymmer som tillsammans utgör ett tematiskt collage där resonemang ständigt återkommer i delvis ny belysning ur nya vinklar. Gray prisar psykoanalysens bistra klarsyn. Det finns ingen frälsning, bara lindring (i bästa fall). Vantrivseln är evig och vagsångerna ljuger.

Den farliga och självsmickrande illusionen har ett namn: humanism. Och det farliga med humanismen är dess arroganta självbedrägeri. Den tror sig om att

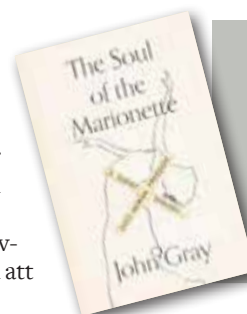
Homo Sapiens – skapelsens krona?

FOTO: MICHAEL DONNE/SPL/IBL BILDBYRÅ

genomskåda all vidskepelse, men i själva verket vilar dess fromma förhoppningar om självfrälsning genom rent förnuft och materiella framsteg bara på just vidskepelse i form av dåligt smält tankegods från samma kristendom som den så skarpt kritiserar. Humanismen upphöjer Människan till Gud utan att se att den bara ersätter en illusion med en annan (och med all säkerhet farligare).

Gray fogar här nya tankeled till sin mörka förkunnelse, ofta med hjälp av skönlitteraturen: von Kleist, Bruno Schulz, Mary Shelley, Borges, Poe, Philip K Dick, med flera. Idériekedomen är omtumlande, kärnan är stålhard. ✨

Jan Söderqvist

**THE SOUL OF
THE MARIONETTE**
A SHORT ENQUIRY INTO
HUMAN FREEDOM
JOHN GRAY
Allen Lane 2015

Det vackra landet

ITALIEN

Finns det egentligen någon italiensk kultur? Många italienare skulle själva säga att det inte gör det. Varje region, varenda stad och till och med varje liten by har sina egna traditioner, sina dialektala uttryck och sin kulinariska specialitet som kännetecknar den.

Splittringen mellan nord och syd är välkänd även utanför Italien. I John Hoopers *The Italians* får vi splittringen och de interna motsättningarna förklarade. Han gör en fyllig genomgång av den historiska bakgrunden, ända tillbaka till romarrikets fall, via medeltidens stadsstater, påvestaten, alla de utländska erövrarna, och slutligen enandet, i tre akter: 1800-talets *il risorgimento*, 1900-talets fascism och efterkrigstidens ständigt växlande regeringskoalitioner, alltid med kristdemokraterna i centrum av makten och kommunistpartiet som en, trots allt, tämligen lojal opposition.

Sedan följde det politiska sammanbrott som ledde till de gamla partierna upplösning och Berlusconis epok, då politiken tycktes ha förvandlats till sängkammarfars. Visst är Italien ett land som är mångsidigt intill sammanbrottets gräns, men det är idag också en stark politisk och kulturell enhet, vilket Hooper framhåller.

Italienarna själva må knappt se landet för bara regioner, men visst hänger det samman, *il bel paese*.

Det finns få länder det är så tacksamt att karikera. Italienarna är bullriga, glada, äter pasta i mängder i hela den stora familjens glada lag, samtidigt som de diskuterar hetsigt med höga röster och yviga gester. Den som vill ha den stereotypa Italien-bilden bekräftad kan slå på svensk tv och invänta nästa reklampaus, då det garanterat kommer ett klipp med solmogna tomater, svängande kjolar i köket och en glad familj som delar middagsgemenskapen under stoj och gamman.

Nåja, det där existerar visst, de långa middagarna med rätt efter rätt, men inte så mycket vin – det är sällan man ser en full italienare – och animerade diskussioner, där tonen ofta höjs under samtals gång så att en utomstående ibland kan ha svårt att avgöra om det är ett samtal eller ett gräl. Men det är säkert inte hela sanningen.

Italienare är bra på att gräla. De får ut sina aggressioner och motsättningar under närmast rituella former. I Sverige är det ofta så att utbytet avstannar när de samtalande inser att de tycker olika, i Italien är det tvärtom, då tar det fart. Det kan, enligt min erfarenhet, till och med vara så att somliga intar vissa åsikter som de vet

kommer att utlösa en livligare diskussion, kanske av kärlek till den formen av utbyte, eller för att testa någon viss idé. Den starka identifikation med åsikter och uppfattningar som är vanlig i Sverige, och som gör att kränkthetskulturen så lätt kunnat få ett starkt fäste här, existerar inte alls i Italien. Det här kan visserligen göra att vissa debatter kan tyckas gå lite på tomgång, man kommer liksom aldrig vidare till en punkt där det blir något gjort, men å andra sidan är det bra mycket mer underhållande med denna intellektuella rörlighet.

Italien är ett land som, enligt utomstående betraktare, kännetecknas av en rätt hög grad av korruption, men för dem som är inne i systemet är det inte alls så säkert att de betraktar det så. Hooper förklarar i detalj hur det fungerar, och hur viktig skillnaden är mellan *corruzione*, som i princip enbart används om mutor, och de andra varianterna. Nepotism, till exempel, är inte ens olagligt, och det innebär bara att man gynnar sina närmaste släktingar och vänner, något som anses normalt i Italien – liksom i vissa branscher även i Sverige.

Ytterligare en nyans läggs till genom *favoritismo*, som innebär gynnande av exempelvis medlemmar av ens eget politiska parti eller organisation. Att utnyttja sin ställning till att skada andra kallas *prevaricazione*; att försöka få offentliga tillgångar *peculato*; och då offentliganställda tar betalt svart för att utföra tjänster eller gynna vissa personer eller företag kallas det *concussione*. En del av detta är uppenbart korrupt, annat befinner sig i en osund gråzon, som *raccomandazioni*, rekommendationer, som åsidosätter den meritokratiske befordringsgången och gör att inflytelserika personer kan rekommendera närmstående till viktiga tjänster.

Det är lustigt att ett land som, betraktat från en svensk horisont, tar så lätt på vad vi skulle kalla korruption samtidigt har ett så skarpt öga för bruk som knappast skulle kallas korrupta ens i Sverige, där personliga band, partitillhörighet och rekommendationer tillhör vardagen – exempelvis i kulturlivet.

Det speciella med den italienska inställningen är att det anses helt ok att fixa det för sig. Det anses, enligt Hooper, till exempel inte så allvarligt att fusk på prov, eftersom den som klarar sig på fusk också visar att den vet hur man tar sig fram och

Rustikt och pittoreskt: servering i Toscana.

FOTO: GETTY IMAGES

hur skolan och samhället fungerar. Det var en av anledningarna till att italienarna så länge gillade Silvio Berlusconi. De ville ju ha en smart ledare, någon som visste hur man berikar sig och lever gott, inte någon medelmåttig partibyråkrat eller gråtrist administratör.

Hooper skriver underhållande om ett av de där typiska begreppsparen *furbo* och *fesso*, som för ickeitalienare gärna används som mallad beskrivning av hur italienare är. *Furbo* betyder listig, smart, uppfinningsrik. Det är inte direkt en komplimang att kalla någon *furbo*; samtidigt är det ändå ett begrepp med huvudsakligen positiv innebörd. Den som är *furbo* vet att ordna det för sig, inte sällan på andras bekostnad, genom att tricksa och fixa, och

"Den som är furbo vet att ordna det för sig, inte sällan på andras bekostnad, och den förmågan åtnjuter alltid viss respekt."

den förmågan åtnjuter alltid viss respekt.

En *fesso* däremot är i princip en respektabel person, som följer lagar och regler, respekterar ordningen och sina medmänniskor och försöker göra det rätta. Ironin är att detta i Italien kan anses som lite småkorkat. Det är fyrkantigt, fantasilöst och helt enkelt tråkigt. Naturligtvis går det inte att stereotypisera ett helt folk på detta sätt. Alla är inte antingen *furbo* eller *fesso*, de flesta är väl litet mittemellan. Vissa av beskrivningarna av italienare verkar som om de bygger på *commedia dell'arte*s stående figurgalleri, med *Arlecchino*, själva urtypen för en *furbo*, och *Pantalone* som kunde kallas en utpräglad *fesso*.

Italien är ganska konservativt, kyrkans inflytande är stort och familjevärderingar-

na sitter djupt. Särskilt uppmärksammat i omvärlden är fenomenet med barn som bor hemma långt upp i vuxen ålder. I princip flyttar man inte hemifrån förrän man gifter sig, och de flesta flyttar inte så långt ens då, om de kan undvika det. Det här har både ekonomiska och sociala skäl. För en utomstående kan det verka trevligt, men också ganska tryckande, detta att aldrig kunna komma undan familjens övervakande ögon. En bieffekt av detta, som Hooper inte tycks ha sett eller upplevt, är att det är mycket vanligt att ungdomar åker ut och sitter och hänglar i sina bilar. Italienarna är ett extremt bilburet folk, alla som kan vill ha sin egen bil så tidigt som möjligt, och den kan man både åka runt i, träffa kompisar i och, som sagt, *sexa loss* i efter eget behag. Det är nästan

något amerikanskt över beteendet.

Jag har själv suttit och samtalat i bilar över några pappmuggar takeawaykaffe mitt i centrala Rom, lätt undrande över varför vi inte lika gärna kunde gå ur bilen och in på närmsta bar eller kafé. Men det är något visst med det där privata rummet tydligen, hur trångt det än är. Mobiltelefoner blev också snabbt mycket populära i Italien. Hooper beskriver hur snabbt de spred sig, överallt hördes utropen "Pron-to" (Hallå!) och "Ma dove sei?" (Men var är du?).

Italienarna är annars inte de som kastar sig först över de senaste uppfinningarna, datorer i hemmen är till exempel långtifrån så vanliga som i Sverige. Men

mobiltelefonerna fyller flera behov som passar in i bilden av italienare. Inte minst går det ännu lättare för familjen att hålla koll på de sina. Mamma kan ringa och kolla var du är, och se till att du kommer i tid till middagen. Enligt en undersökning från 2006, som Hooper hänvisar till, hade en tredjedel av italienarna skaffat mobiltelefon av familjeskäl, medan jobbet kom först på femte plats.

John Hooper har varit utrikeskorrespondent i mer än trettio år. Enligt fliktexten har han rapporterat från mer än femtio olika länder, så det är väl en rätt säker gissning att han inte har behärskat alla språk och kulturer där han har vistats fullt så väl som han känner Italiens språk, kultur, livsstilar och umgängessätt. Under femton års tid har han varit bosatt där, och han är nu både korrespondent för *Economist* och Sydeuroparedaktör för *Guardian*.

Han skriver flyhänt, med den lätta, lärda stil som brittiska skribenter behärskar så väl. Kunskaperna är otvunget burliga, och han knyter behändigt ihop historia, samtid, religion, kultur och politik till en översiktlig och begriplig helhet, vilket är en prestation när det gäller ett så sammansatt och, inte minst politiskt, komplicerat land som Italien. Hans svepande beskrivningar av italienska later och olatter är underhållande, ofta träffande, men samtidigt stereotypiska på det där sättet som gör att man rent instinktivt bara måste få säga emot. Några gånger tänker jag att han är på väg ner i klichédiket, men han tar sig upp nästan varenda gång, utan några större problem.

En av de saker som rätt många inte tycks förstå när det gäller Italien är att det är ett mycket klassmedvetet samhälle. Hemmahörigheten i vissa trakter paras gärna med hänvisningar till anor från just

>>

Commedia dell'arte: italiensk list och präktighet.

FOTO: JEFFREY DUNN FOR BOSTON LYRIC OPERA

THE ITALIANS
JOHN HOOPER
Allen Lane 2015

dess trakter. De är kanske inte fullt så förtjusta i genealogi och heraldik som vissa spanjorer kan vara, men det finns en hel del också i våra dagar som lever kvar på gamla gods eller i gamla palats i städernas historiska kärnor på ett sätt som inte är fullt så vanligt i nordligare europeiska länder. Bara i Rom finns det ett halvdussin furstliga släkter med stora palats mitt i staden, och i Florens såväl som i Venedig bor somliga av de kända historiska familjerna än idag i samma palats som för 500 år sedan.

Om någon säger sig älska Italien vet man att den som talar inte har så stor erfarenhet av landet. Själv har jag vistats där mycket och bott där i några omgångar, och ett av de första trick jag själv lärde mig var att aldrig låtsas om att jag kan italienska då jag besöker postkontor eller banker. Då talar jag enbart snabb engelska. Alla ickeitalienare som har bott i Italien börjar snart prata byråkrati, postkontor, ineffektivitet, höga elpriser och annat som krånglar till vardagen på både oförutsebara och väntade sätt när de samtalar om landet. Men alla vet också något om hur man kommer runt problemen, ordnar det för sig. Alla känner någon som känner någon som kan hjälpa till och rekommendera någon som kan ordna saken åt en – och till slut vinner beundran för den italienska levnadskonsten och den mänskliga värmen i vardagens alla små möten över irritationen. Sanningen att säga älskar jag Italien oavsett hur krångligt, stökigt, anarkistiskt det än är. Eller kanske snarare just därför, för att det är så ... italienskt.

The Italians är verkligen en underhållande bok. Den ger goda bakgrundskunskaper, fördjupning kring historia, politiskt liv och vardagens små vanor. Den som känner landet får både många glada igenkännanden, några nya små fakta och kan själv fylla i det som fattas. Som introduktion till italiensk livsstil och mentalitet är den alldeles utmärkt, även om man nog måste ha åtminstone ett hum om språket och dessutom gärna ha vistats i landet ett lite längre tag för att ha fullt utbyte av den. ✨

Torbjörn Elensky

När grannens hus brann

HISTORIA

Med Förenta staternas inträde var utgången av andra världskriget i själva verket given. Även om det tog en viss tid var landets överlägsna tillgångar – ekonomiskt, industriellt och militärt – utslagsgivande. Men länge var det ingalunda självklart att USA skulle delta i konflikten. Isolationismens fana hölls högt i många kretsar. Minnena av de blodiga masslakterna i första världskrigets skyttegravar var starka; något sådant ville man inte uppleva på nytt. Versaillesfreden uppfattades alltmer som förfelad och Wilsons idéer om Nationernas förbund sågs som ett misslyckande. Många menade att européerna borde lämnas att själva klara av sina interna motsättningar.

Intressant nog kom nazisterna till makten i Tyskland ungefär samtidigt som Franklin Roosevelt tillträdde som USA:s president. Till all lycka hade denne mycket tidigt klart för sig vilket hot som nazismen utgjorde, även gentemot USA. Han tvangs dock hela tiden manövrera försiktigt för att inte i onödan utmana isolationisterna men ändå samtidigt vara beredd att möta den konflikt med Hitler som

han insåg var oundviklig. Detta gjorde han med stor skicklighet och uthållighet, tryggt litande till sin överlägsna politiska fingerfärdighet. Vid olika tillfällen lierade sig Roosevelt sålunda med grupper i Kongressen som han i andra sammanhang närmast betraktade som sina fiender.

Om detta långsiktiga och tålmodiga agerande, som möjliggjorde att USA deltog aktivt i kriget mot Nazityskland, har journalisten och historikern Nicholas Wapshott skrivit en på många sätt fascinerande bok. Av den framgår mycket tydligt vilket påfallande starkt grepp isolationisterna hade över den amerikanska opinionen och politiken. Längre dominerade de i Kongressen, och likaså hade de ett starkt stöd i pressen.

Exempelvis drev mediemogulen William Randolph Hearsts olika tidningar en stark och utdragen kampanj mot allt engagemang utomlands. Stilla havet och Atlanten ansågs utgöra ett tillräckligt skydd för den nordamerikanska kontinenten. Filmskaparen Walt Disney var mycket imponerad av Leni Riefenstahls Olympiafilm från 1936 och tillhörde liksom industrigiganten Henry Ford de uttalade isolationisterna. Samma sak gällde Charles Lindbergh och olika nyskapade organisationer med namn som America First Committee. Flyghjältens antisemitism och nära länkar med Nazityskland – bland annat hans besök hos Göring och stora beundran för Luftwaffe – väcker häpnad hos en nutida läsare.

Ett alldeles särskilt hinder för Roosevelts ansträngningar stod USA:s ambassadör i London Joseph P. Kennedy för – paradoxalt nog. Sedan demokraternas valseger 1932 utgjorde denne – för övrigt far till den blivande presidenten John F. – länge en aktiv och lojal anhängare till Roosevelt, inte så sällan med rollen som statschefens egen trouble shooter. Efterhand ökade dock distansen dem emellan och Kennedy sökte alltmer framstå som en seriös konkurrent om presidentposten. När han fick erbjudandet om det diplomatiska uppdraget vid The Court of St James's i London såg han

Allvarsord i september, 1939.

FOTO: GETTY IMAGES

detta som ett sätt att meritera sig inom utrikespolitikens område.

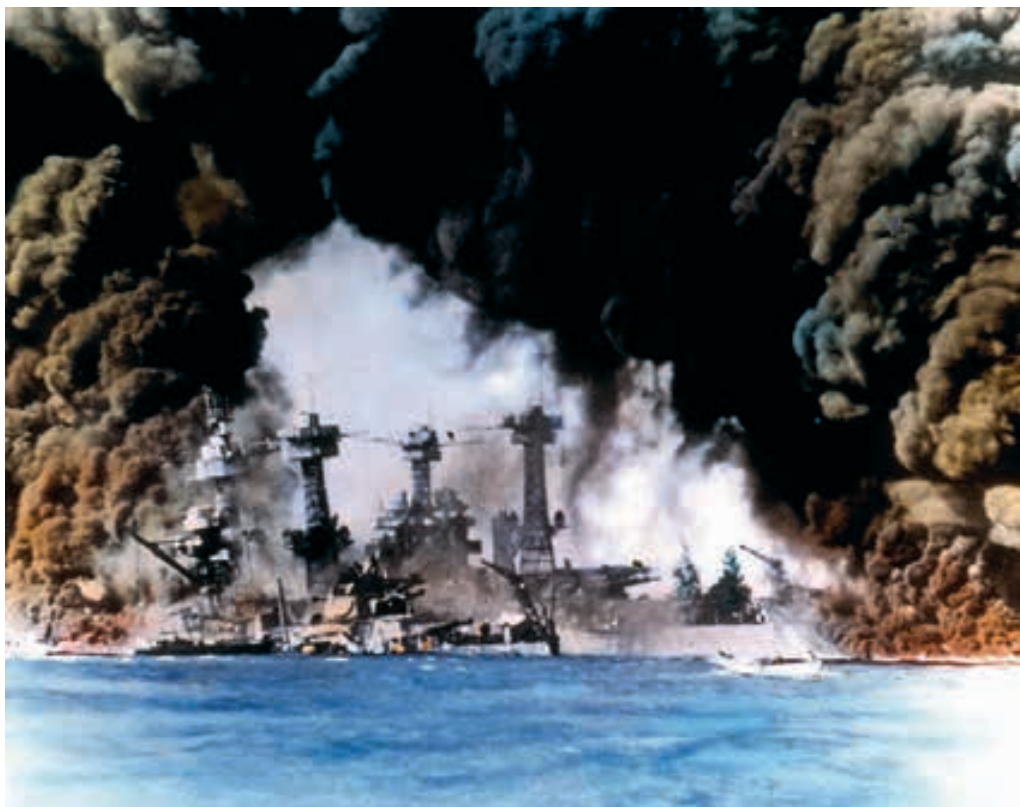
För Roosevelt var detta arrangemang ett lämpligt sätt att hålla uppsikt över Kennedy inför valet 1940. Dennes kandidatur tappade också mycket riktigt alltmer farten. Presidentens strategi lyckades, men problemet var att ambassadören – en övertygad isolationist – före andra världskrigets utbrott från sin post i London gjorde allt för att tona ner hotet från Hitler och riskerna för Storbritannien. Inte minst kom han att umgås mycket nära med den så kallade Clivedengruppen med dess stora tilltro till appeasement-politiken.

När Tyskland längre fram under Blitzens härjningar 1940–41 stod på höjden av sin makt, var det ur ett brittiskt perspektiv rent defaitistiska bedömningar som Washington fick höra från sin företrädare i London. Slutsatsen var hela tiden given för Kennedy: USA skulle stå utanför och inte blanda sig i Europas konflikter. Till slut tvangs Roosevelt skaffa sig andra, parallella informationskanaler om läget i Storbritannien – helt bakom ryggen på sin ambassadör; en smått absurd situation.

Som bekant hade presidenten en speciell förmåga att få ut sina budskap till en bredare publik; de så kallade brastalen till nationen har ju blivit legendariska. Inte minst gällde detta hanteringen av den tredje statsmakten. Roosevelts obenägenhet att i förväg avslöja sina innersta planer både retade och lockade journalisterna. Särskilt tydligt blev detta inför presidentvalet 1940 då han i det längsta höll inne med sina tankar på att bryta mot traditionen och söka bli vald för en tredje mandatperiod.

Inför en middag med presidenten vid denna tid roade sig pressmännen med att göra i ordning en sfinx av papier-maché med presidentens anletsdrag, vilken satte upp på en framträdande plats i lokalen. De menade att den utgjorde en god symbol för Roosevelts notoriska outgrundlighet när det gällde att ge besked i viktiga politiska frågor. Denne uppskattade den annorlunda utsmyckningen så till den grad att han bad att få – och fick – ta med sfinxen till sitt sommarhus utanför New York, där den alltjämt kan beskådas. Det är bakgrunden till bokens titel.

När Roosevelt till slut kom med beskedet att han kandiderade för en tredje period, återopade han bland annat att det världspolitiska läget var så besvärligt att ett byte på statschefsposten skulle vara

Pearl Harbor: isolationismens dödsstöt.

FOTO: GETTY IMAGES

mycket olyckligt. Han vann också en relativt lätt seger över republikanernas kandidat Wendell Willkie. Men alltjämt hade isolationisterna vind i seglen och båda kandidaterna hävdade att de önskade hålla USA utanför kriget.

Presidentens relationer till Churchill var givetvis mycket viktiga. De hade träffats yrkesmässigt redan under första världskriget, då Roosevelt var USA:s biträdande sjöminister och Churchill var marinminister, alltså brittisk marinminister. Under 1930-talet förekom sporadiska kontakter dem emellan när britten besökte Amerika som privatperson. Men förbindelserna kom ordentligt i fokus först sedan Churchill i maj 1940 utnämns till brittisk regeringschef och mycket aktivt sökte – nja, snarare bönade om – stöd i Washington. Det var något som Roosevelt gärna ville ge men av hänsyn till isolationisterna inte kunde göra alltför öppet.

Detta hindrade inte att han mycket målmedvetet arbetade för att bistå britten, som ju vid denna tid verkligen kämpade med ryggen mot väggen. I september 1940 fick sålunda Storbritannien överta ett femtiotal överåriga amerikanska jagare mot att baser ställdes till förfogande

för den amerikanska flottan i Newfoundland och i Västindien. Likaså skärpte han steg för steg det amerikanska uppträdandet mot de tyska ubåtar som härjade i Atlanten. USA:s handelsfartyg beväpnades och örlogsmän gavs tillstånd att öppna eld vid behov. Det hela tog formen av en katt-och-råtta-lek, något som nazisterna tidigare hade varit mästare i. Men nu blev istället Hitler alltmer den som jagades. Nazisterna skar tänder men kunde inte göra så mycket åt saken. I det längsta önskade nämligen Berlin hålla den amerikanska stormakten utanför kriget. Därför tvangs de acceptera att vapen därifrån levererades, främst sjövägen till britten och – efter Operation Barbarossa – även till Sovjetunionen.

Men kanske allra viktigast var att Roosevelt lanserade det så kallade lend-lease-arrangemanget, vilket kongressen motvilligt accepterade. Det innebär att britten fick låna eller hyra militär utrustning som förväntades bli återlämnad när den inte längre behövdes. I detta sammanhang tillkom Roosevelts ofta omtalade liknelse om vattenslangarna. Han uttryckte situationen så: Om grannens byggnad står i brand så är det väl bara rimligt att man – av rent egenintresse – lånar ut sin trädgårdsslang och får den tillbaks först när elden har släckts. Därigenom har ju även hotet mot det egna huset avvärjts.

”Den definitiva dödsstöten mot isolationismen i USA kom i själva verket först genom det japanska överfallet mot Pearl Harbor.”

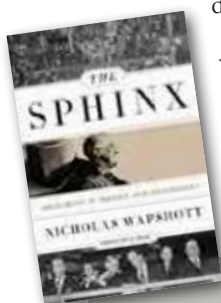
Ett annat rooseveltskt uttryck som har blivit berömt och på sin tid ofta citerat fick han märkligt nog uppslaget till från Jean Monnet – Europatankens fader. Denne befann sig i USA och deltog som representant för de Gaulles fria fransmän i förhandlingar om leveranser av amerikanska vapen. Han tog fasta på den amerikanska försvarsindustrins överväldigande potential och myntade uttrycket att USA var "The great Arsenal of Democracy". Presidenten blev oerhört förtjust i orden och utnyttjade formuleringen i ett stort upplagt radiotal till nationen den 6 januari 1941.

Den definitiva dödsstöten mot isolationismen i USA kom i själva verket först genom det japanska överfallet mot Pearl Harbor den 7 december 1941. Att Hitler – möjligen i överdriven lojalitet med "stålpakten" Tyskland/Japan/Italien – nästan omgående förklarade krig mot USA underlättade ytterligare det amerikanska beslutet. Något utrymme för annat agerande fanns inte längre.

Bokens författare – en engelsman boende i New York – har tidigare publicerat verk om samarbetet mellan Margaret Thatcher och Ronald Reagan. Det är uppenbart att han – International editor vid *Newsweek* och tidigare Senior editor vid *Times* i London – har särskilt goda förutsättningar att redovisa relationerna mellan de anglosachsiska stormakterna även på Roosevelts tid. Wapshott har gjort ett storartat arbete genom att i spänstig prosa utförligt belysa de svårigheter som presidenten måste övervinna och varför han tack och lov blev så lyckosam. Samtidigt möter läsaren snabbskisser av dåtida profiler i amerikansk politik såsom James Byrnes, Harold Ickes, Thomas Dewey, George C Marshall, Henry A Wallace, Cordell Hull, Herbert Hoover, Henry Stimson, Alben Barkley, Harry Hopkins och förstås presidentens hustru Eleanor.

De problem som Roosevelt hade att hantera kring vad som kan kallas USA:s identitet och uppgift i världen är förvisso lika aktuella idag. ✨

Bo G Hall

THE SPHINX
FRANKLIN ROOSEVELT,
THE ISOLATIONISTS,
AND THE ROAD TO
WORLD WAR II
NICHOLAS WAPSHOTT
Norton 2015

Gatuförsäljare i Karachi.

FOTO: DANISH KHAN/GETTY IMAGES

Sånger från andra våningen

MEMOAR

Det är inte ofta man får ett kvinnligt perspektiv på ett land där kvinnorna lever i männens skugga. Därför är det uppförskande att läsa den 37-åriga Rafia Zakaria, vars memoarbok om hemstaden Karachi lyfter fram de kvinnor som har format nationen. För första gången hör jag nu talas om, exempelvis, den pakistanske landsfaderen Mohammad Ali Jinnahs syster, Fatima Jinnah, som kallades för "republikens moder" och som var broderns närmaste rådgivare.

Fatima var utbildad till tandläkare i en tid då få kvinnor var yrkesverksamma. Som yngst i syskonskaran flyttade hon efter sin unge makes död in till brodern, lade ned tandläkarmottagningen och blev sin brors högra hand. Fatima närvarade vid alla dennes politiska framträdanden tills han, som Pakistans förste guvernör, gick bort 1948, ett år efter briterernas utträde ur Indien. Långt senare ställde Fatima upp i det riggade

presidentvalet 1965 och förlorade med snäv marginal mot militärchefen Ayub Khan, som hon rätt ut kallade för diktator.

Jag kan inte låta bli att undra hur ett kvinnligt ledarskap vid den tidpunkten hade kunnat förändra historiens gång. Eller hade makten korrumpert Fatima Jinnah, precis som den gjorde med Benazir Bhutto? Bhutto, själv dotter till en premiärminister, valdes 1988 som första kvinna i landets historia till just detta ämbete och överlevde såväl det patriarkala parlamentets misstroendeomröstning 1989 som ett militärt kuppförsök 1995. Till slut fälldes hon dock för korruption, avslöjad av ett halsband värt 1,5 miljoner kronor i ett schweiziskt bankfack.

Men som titeln antyder handlar inte Zakarias bok främst om de stora namnen. Istället är det ett vardagligt Pakistan som målas upp, där kråksång blandas med biltutor och slamrandet från grannens grytor i barndomens Karachi. Familjen kom som migranter från Indien och försökte upprätta en känsla

av bombaysk hemtamhet i sin migrant-enklav i den unga nationen.

Ingen av de andra kvinnorna i familjen förvärvsarbetade, och kanske var det uppväxten med tvillingbrodern som gjorde Rafia extra medveten om ojämlikheten i samhället. Eller kanske låg känslan i luften? Som under den där incidenten när hon var sex sju år gammal och provade rutschkanan i lekparken, ivrigt påhejad av mamma. Klänningen åkte upp av fartvinden.

Det var fullt med män runtomkring som bara stirrade. "Det var sista gången jag åkte rutschkana", minns hon och menar att liknande upplevelser "skapade en miljö som gjorde mig medveten om att vara kvinna och lovligt byte".

Den händelse som annars satte djupast spår var den familjetragedi det innebär att faster Aminas man tog sig en andra fru. På den tiden var polygami fortfarande ovanligt i Karachi och fastern fick utstå tjockt med skvaller när hon flyttade upp på övervåningen och började dela maken enligt ett varannan-vecka-schema. Vi får följa plågan av att vittra bort hela sju dagar i sträck – som både arbets- och barnlös var faster Amina förpassad till hemmets vrå, fånge i sin egen fantasi, påhejad av ljuden nedifrån.

Pakistans första kvinnorrättsrörelse grundades under 1950-talet av hustrun till en vänsterprasslande premiärminister. När Hamida Bogras man Mohammad så småningom gifte sig med sin vita sekreterare, protesterade Hamidas överklassväninnor genom en social bojkott av alla tillställningar dit fru nummer två hade bjudits in. Uppropet ledde så småningom till en officiell polygamiutredning och eftergiften att hustru nummer ett måste ge sitt medgivande till månggifte. Detta skrevs in i landets för-

"Uppropet ledde så småningom till eftergiften att hustru nummer ett måste ge sitt medgivande till månggifte."

sta äktenskapslagstiftning 1961.

Men implementering är en annan sak, och faster Aminas protester mot ett andra äktenskap ledde ingenstans.

Bevittnandet av fasterns marginalisering blev en av grundpelarna till Zakarias feminism, som senare gav henne mod nog att bryta upp ur sitt eget arrangerade äktenskap. Zakaria blev bortgift till en amerikan som 17-åring på det villkoret att hon skulle få studera. Att studierna skulle bli så omfattande kom dock som en överraskning för omgivningen och halvvägs genom hennes juristexamen gick makarna skilda vägar.

Som jurist kom Zakaria att jobba med muslimska klienter som har råkat illa ut i USA under åren närmast efter 11 september-

attentaten. Hon kände tidigt behovet av en ventil för sina upplevelser och började skriva. Idag är hon kolumnist för den engelskspråkiga dagstidningen *Dawn* i Pakistan och *Al Jazeera* i USA. Hon är även den första muslimska kvinna som sitter i styrelsen för amerikanska Amnesty International två perioder efter varandra.

Trots att kvinnorörelsen i Pakistan har funnits ett tag har den aldrig riktigt nått ner till en gräsrotsnivå, menar Zakaria. Vad som började som en protest bland överklassdamer stannade i de högre samhällsskikten, och utländskt bistånd till kvinnorätts-NGO:er har bara lett till att dessa har mist sin legitimitet bland en befolkning som efter 14 års krig mot terrorismen är misstänksam mot amerikanskt understöd av vad de än månne vara. Frånvaron av ett skyddande nätverk för kvinnor som far illa gör unga tjejer till lättare byten för extremistiska organisationer som Islamiska staten, enligt Zakaria.

Hon varvar det personliga med det historiska i sin framställning och lyfter bland annat fram incidenten bakom enandet av de indiska invandrarna, de så kallade muhajirerna, i Karachi. Det började med en ung flicka som ville ha en utbildning. Men en het apilmorgon när Bushra Zaidi hand i hand med sina klasskamrater korsade gatan på väg till Sir Syed Girls College blev hon nedmejad av en buss.

Föraren, en ung pashtun från gränslandet mot Afghanistan, sade sig inte ha sett den stora mängden av skoluniformer. Bushra Zaidi dog på fläcken och när polisen vägrade att ta emot en anmälan blev hennes klasskompisar så upprörda att de gjorde något väldigt ovanligt och okaraktäristiskt: de iscensatte en improviserad protest.

Hon var muhajir och han pashto – en etnisk grupp som vid det laget kontrollerade stadens transportsystem och var ökad för sin våghalsiga körstil. Flickornas demonstration slogs ned med ett sålän skadat polisvåld, och känslan av oförrätt ledde två dagar senare till muhajirernas överlägsna valseger i Karachi, den 18 november 1988.

Sedan dess har muhajirernas omdöpta Muttahida Qaumi Movement dominerat Karachis politiska scen och har av och till haft en viktig koalitionsroll i landets parlament. Muhajirerna har blivit erkända som en egen etnicitet, vid sidan av punjaber, balocher, sindier och pashtuner. Men det har varit en krokig väg. Under åren 1992–94 decimerades partiets medlem-

Feminismen i Pakistan har ännu inte nått gräsrotsnivån.

FOTO: PETER CHARLESWORTH/GETTY IMAGES

mar under *Operation Clean up*, en så kallad antiterrorist-operation då Karachi intogs av armén, som införde utgångsförbud och började jakten på politiska opponenter.

MQM blev måltavlor på grund av sina planer på ett självständigt Karachi. Aktivisternas livlösa kroppar hittades senare dumpade i diken eller på ödetomter. Armén publicerade bilder på "tortyrkammar" drivna av MQM för att rättfärdiga jakten på partiets anhängare. Minst ett par tusen människor beräknas ha fått sätta livet till. Och än idag behandlas partiet med misstro. Ledaren Altaf Hussain lever i exil i London och anklagades ifjol för pengatvätt, och så sent som den 11 mars i år utsattes partiets Karachikontor för en razia med anledning av misstankar om att man gömde vapen. Attackerna mot MQM har lämnat fältet öppet för talibanerna, som alltmer har erövrat makten över 18-miljonersstaden under de senaste tre åren, menar Zakaria.

Hon tar oss med på skolbesök till Pakistans armé, vars perfekt klippta gräsmattor kontrasterar skarpt mot sophögarna och tiggerungarna i resten av landet. Vi får uppleva hur denna institution som har hållit landet i ett fast grepp och som har kultiverat sin image som nationens räddare bland landets unga, bland annat genom obligatorisk skolmemorerings av olika

>>

**THE UPSTAIRS WIFE
AN INTIMATE HISTORY
OF PAKISTAN**

RAFIA ZAKARIA
Beacon Press 2015

hjältedåd i kampen
mot ärkefienden
Indien.

Vi får ett smakprov på Pakistans orwelliska byråkrati i jakten på ett *domicilt certifikat* åt Zakarias bror, som behöver bevisa sin härkomst för att få göra slutproven i skolans nionde årskurs. Det krävs fyra dagars köande i den stekande solen utanför Sindhs hovrätt och avstickare för diverse olika verifikationsstämplar innan ansökan äntligen kan lämnas in.

Även Kashmir blir omnämnt, detta i samband med historien om 1990 års kidnappning av Rubaiya Sayeed. Sayeed var dotter till Indiens inrikesminister, och den som så ofta oproportionerliga responsen i det soldattäta Kashmir ledde till 300 demonstranternas död.

Att läsa Zakaria är lätt och underhållande, och memoarboken kan ses som dels ett inlägg i polygamidebatten, dels ett personligt potpurri av pakistansk historia. Jag förtjusas av bekantskapen med kvinnor som aldrig har figurerat i verk jag har läst tidigare, men jag påminns också om hur Zakarias är en högst subjektiv bild av landet. MQM-rörelsen omnämns bara i positiva ordalag trots att ledaren Altaf Hussain gärna hotar meningsmotståndare med våld, och Zakarias syn på fattigdom avspeglar en sydasiatisk medelklassinställning.

Hon beskriver Karachis tiggare som tagna ur en scen ur filmen *Slumdog millionaire*. Att tillskriva gatubarn ligamedlemskap är ett lättvindigt försök till att kvitta den skuld som tynger samhällen med så hjärtskärande klyftor. I skrift kan det dock te sig en smula kallsinnigt.

Zakarias röst är dock viktig – inte minst på tidningen *Dawns* opinionssidor. Samtidigt lämnar hon mig med en känsla av att ibland överdriva. Jag upptäcker även faktafel i en av hennes krönikor. Vilket påminner mig om att man alltid måste lyssna till flera röster för att kunna bilda sig en balanserad uppfattning. ✨

Hanna Sistek

Diktaturens försökskaniner

DDR

Tjugofem år efter återförenandet återstår ännu många uppgörelser med den östtyska diktaturen. Då allt fler skyddande murar raderas uppenbaras sanningen om ett land som grundades på en människoföraktande ideologi. Så exempelvis är det en myt att det endast var de oppositionella som förföljdes. Sanningen är att DDR till och med offrade barn i syfte att vinna kampen mot väst under kalla kriget. Det visar fallet Cornelia Reichhelm.

Enligt säkerhetspolisens (Stasis) dokumentationer var Cornelia Reichhelms fränksilda mamma lojal visavi staten utan att vara politiskt aktiv. Av de tre döttrarna utmärkte sig Cornelia genom sin konstnärliga begåvning och sina anlag för idrott.

Då hon var tolv år, 1975, vann Cornelia en silvermedalj i ett 400-meterslopp. Efter prisutdelningen frågade en funktionär om hon ville söka in på Dynamo-klubbens idrottsskola för barn och ungdomar i Berlin. Man behövde kvinnliga roddare.

För Cornelia erbjöd en elitundervisning i Dynamos hägn ett lovande framtidsperspektiv. Som ung ”diplomat i träningsöverall” skulle hon få finansiellt stöd för studier i en konstskola i anslutning till idrottsundervisningen.

Tretton år gammal lämnade Cornelia föräldrahemmet i Dresden och flyttade till Berlin och en tillvaro präglad av kadaverdisciplin. Dagligen pendlade hon mellan skola, båtuset och sjön med krävande träningspass i rodd, det obekväma internatet och andra sportaktiviteter. Fritiden var knapp. Hon tydde sig till sin tränare som hade hennes fulla förtroende.

Cornelias sportliga prestationer var långt över genomsnittet. Likt de andra barnen på skolan tog hon tacksamt emot de dagliga doserna av vitaminpiller och proteindrycker, men hon gillade inte de ständiga undersökningarna av blod och urin.

Då Cornelia var sexton år insjuknade hon plötsligt i över 40 graders feber.

Men hon kände sig i toppform, och innan Dynamos idrottsläkare ordinerade sängläge tränade hon som vanligt.

Året efter insjuknade Cornelia återigen med starka smärtor längs med ryggraden. Hon led av återkommande muskelspänningar, ljög läkaren som gav henne smärtlindrande mediciner. Vad Cornelia inte fick veta var att smärtorna och orörligheten i ena benet berodde på ett flertal diskbrock.

Inte heller anade tonåringen Cornelia att landets idrottsläkare använde henne och andra barn som försökskaniner för nya testosteronhaltiga dopningmedel i syfte att göra DDR-idrotten än mer framgångsrik. Genom idrotten ville DDR framhäva det socialistiska systemets överlägsenhet. Barndopningen legaliserades enligt en statlig förordning som hade utarbetats av SED-partiets centralkommitté 1974, och den fortgick ända fram till återförenandet 1990. De ansvariga myndigheterna för bland annat sport och mikrobiologi var införstådda med dopningen.

Då Cornelia var arton år och myndig erbjöds hon hormontabletter. Men

Heidi Krieger, efter könsbyte Andreas Krieger: dopad sedan tidiga tonår.

FOTO: WIKIPEDIA

hon vägrade att ta dem. Samtidigt menade hennes tränare att hon borde gå upp i vikt. Hon ordinerades en chokladkaka varje dag. Återigen blev Cornelia lurad – chokladen från en renommerad chokladfabrik i Görllitz innehöll dopningsmedel.

På hemmaplan hade Cornelia redan vunnit ett flertal medaljer, men hon fick inget tillfälle att tävla internationellt. På frågan varför hon inte fick åka till olika mästerskap fick hon inget svar. Först 1981 fick hon delta i en roddtävling för de socialistiska länderna – i Moskva. Där vann hon ett lopp i tvåmansrodd. Men det påfallande goda resultatet verkade misstänkt i de ryska funktionärernas ögon, och trots att det inte var brukligt i de socialistiska mästerskapen krävde de en dopningskontroll. Cornelia var förvånad – hemlig dopning förekom ju bara i väst, hade hon fått veta. Men för de östtyska funktionärerna gällde det att fly fältet innan kontrollen skulle äga rum; därför skippade man prisutdelning och guldmedalj.

Åter i Berlin insåg Cornelia att något inte stämde och att hon hela tiden hade blivit förd bakom ljuset. Men då hon meddelade sin tränare sitt beslut att lämna

Cornelia i svarta stora bokstäver. Hennes historia har ingen happy end.

Ty även om hon hade tur att få jobb i en mekanisk verkstad direkt efter avhoppet från idrotten, även om hon kunde fullfölja sina ingenjörsstudier vid universitetet i Halle-Wittenberg, och även om hon gifte sig och fick en son, så måste hon hela tiden kämpa med en tilltagande ohälsa. Rörelseförmågan var nedsatt och hon led av diverse hjärtsjukdomar.

Cornelias återkommande sjukhusvisiteringar förstörde det unga äktenskapet och äventyrade hennes studier. Men 1985 tog hon sin diplomexamen i ingenjörsvetenskap och ekonomi och fick ett jobb som forskningsassistent.

Under sin odysseé bland läkare i DDR möttes Cornelia Reichhelm av fientlighet. Man bagatelliserade hennes tillstånd och ville inte veta av orsakerna. Hon betraktades med misstänksamhet, vilket ledde till övervakning av Stasi. Eftersom hon var sjuk kunde hon inte fortsätta sitt arbete och efter återförenandet 1990 etablerade hon sig som frilansande designer.

Men sjukdomarna tog överhanden och sedan år 2000 är hon hundraprocent-

"Redan 1975 fanns det dokument tillgängliga som varnade för livslånga skador på ryggrad och leder."

både idrotten och Berlin hotade henne. Man skulle se till att hon inte fick något jobb; det skulle gå dåligt för henne. Avgörande för Cornelia blev hennes sviktande hälsa – återkommande huvudvärk och starka smärtor i ryggen med sömnlöshet som följd.

Det är en skakande skildring som Cornelia Reichhelm ger i sin självbiografi *Doping-Kinder des Kalten Krieges*. Men vidden av det som hon och drygt 10 000 andra idrottare utsattes för i diktaturens DDR stod inte klart för henne förrän efter återförenandet och möjligheten att granska dokumenten hos Stasi och på andra ställen.

Hon är inte den enda som har skrivit om den utbredda dopningen; mellan 1998 och 2000 ledde flera avslöjanden till rättegångar mot dopningsansvariga. Straffen blev milda. Men Cornelia Reichhelm går längre i sin berättelse. Hon namnger en rad tränare, funktionärer och läkare som har varit ansvariga. Det är en uppgörelse med DDR, men också med toppfunktionärer och idrottsledare som fortfarande är aktiva.

Boken bärs av en stark vrede: "Jag var en försökskanin, en laboratorierätta och en galärslav", skriker den förtvivlade

tigt invaliderad. Hon tvingades lämna en anställning som docent på grund av att deformerade kotor i närheten av matstruppen och stämbanden gjorde det svårt att tala. Efter återförenandet har hon stöd av vissa läkare i väst, och hon avverkar den ena rättsprocessen efter den andra. Hon har erkänts som ett offer för dopning, men hon kämpar ännu för en anständig pension.

I boken publicerar Reichhelm dokumentation som visar i hur hög grad som dopningen av barn förekom. De var inte bara offer för de statligt sanktionerade experimenten, utan även för experiment som enskilda läkare hittade på. Funktionärer och tränare var fullt medvetna om de skador de orsakade. Redan 1975 fanns det dokument tillgängliga som varnade för livslånga skador på ryggrad och leder. Hittills har de dopningläkare som ännu lever vägrat att tala om vad dopningsmedlen innehöll; det innebär att deras offer inte vet vilka mediciner de kan använda. Lika så dröjde det till 1999 innan det avslöjades att dopningen inom

Cornelia Reichhelm: bestulen på sin egen kropp.

FOTO: WIKIPEDIA

DDR-idrotten hade kostat trettio människoliv om året.

I sina slutord skriver Cornelia att hon har blivit bestulen på rätten till sin egen kropp: "DDR-idrotten var ett smutsigt, barnföraktande och svårt kriminellt system där tränare, idrottsläkare, Stasi-funktionärer och läkemedelsindustrin gjorde gemensam sak. De är skyldiga till brott mot de mänskliga rättigheterna." Men sedan år 2001 är dopningbrotten officiellt preskriberade. De ansvariga kan bara ställas inför rätta i civilrättsliga processer.

Med Cornelia Reichhelms bild av DDR-systemet som bakgrund framstår DDR-nostalgin som ett hån. Idag frågar sig samtidshistoriker om DDR var en epok eller bara en episod. För de många människor som likt Cornelia Reichhelm fick sina liv förstörda är DDR mer än en episod. Hennes bok är en milstolpe i det pågående uppdagandet av det förgångna i DDR och ger hopp om fler avslöjanden i linje med hennes återkommande motto: "Sanningen har ett långt liv." ✿

Lisbeth Lindeborg

**DOPING-KINDER
DES KALTEN KRIEGES
VOM STAAT GELIEBT –
VOM STAAT MISSBRAUCHT**
CORNELIA REICHHELM
Studien zur DDR-
Gesellschaft, Band 15.
Ruhr-Universität
Bochum. LIT-Verlag 2014

Motsättningsmannen

FILOSOFI

Paris gator kantades av 50 000 människor när Jean-Paul Sartre fördes till den sista vilan 1980. Det var som när Victor Hugo eller Émile Zola begrovs. Men det fanns också en känsla, som stärktes efterhand, av att detta var Frankrikes siste store intellektuelle. Sant nog – men några celebriteter av denna art fanns kvar. Men under de närmaste åren försvann de snabbt – Raymond Aron, Simone de Beauvoir, Michel Foucault. Frankrike kan visserligen fortfarande glädja sig åt att ha kvar Bernard-Henry Lévy för att gestalta rollen som den store intellektuelle. Men på det hela taget är arten utdöd. Sartre var den siste representanten i verkligt stor stil.

På sätt och vis var det kanske också han som uppfann rollen. Det är sant att Maurice Barrès uppfann beteckningen "intellektuell". Det är sant att även Barrès framträdde som en sådan. Å andra sidan talade Barrès om intellektuella bara i kritiskt syfte, som en person som berusar sig med abstrakta ord och begrepp långt bort från den konkreta verkligheten. Med en "intellektuell" menade han en vänsterintellektuell och tog avstånd.

Även Sartre satte i praktiken likhets-

tecken mellan "intellektuell" och "vänsterintellektuell". Men han tog inte något avstånd, utan anammade rollen. Genom honom uppstod en nära koppling mellan att vara intellektuell och att vara "engagerad". Att vara "engagerad" togs i sin tur som liktydigt med att vara vänster.

Detta var ju egentligen ingen självklarhet. Julien Benda skrev på 1920-talet en berömd bok om "klerkernas förräderi". Enligt honom begick de intellektuella, "klerkerna", förräderi just genom att engagera sig, det vill säga: genom att ställa sitt intellekt och sin penna till förfogande för

"Sartre bidrog till att skapa en ny sorts idé om den intellektuelle. Därvid ställde han sig resolut i de totalitära krafternas tjänst."

ett parti, en nation, en klass, en ideologisk riktning. De goda klerkerna borde enligt Benda istället vara olympiskt höjda över dagskonflikterna för att tjäna Rätten, Sanningen och Förnuftet.

Det kan väl sägas att Sartre bidrog till att skapa en ny sorts idé om den intellektuelle. Därvid ställde han sig resolut i de totalitära krafternas tjänst. Eller enklare uttryckt: i tjänst hos Stalin och

hos den kinesiske Stalin, Mao Zedong.

Denne glansfulle men problematiske man har filosofi-professorn och Sartrekännaren Thomas R Flynn ägnat en intellektuell biografi: *Sartre. A Philosophical Biography*. Flynn's bok är ojämn och knaggligt skriven men den innehåller ett och annat av intresse.

Det finns en motsättning mellan det hobbesianska och det rousseauanska hos Sartre som Flynn har god blick för.

Å ena sidan ser Sartre på Hobbes sätt människorna som varandras naturliga

fiender, som isolerade individer, ständigt hotade av medmänniskornas existens. Denna mörka syn på människan dominerar den tidige Sartre, författaren till *Äcklet och Varat och Intet*, den existentiellistiske Sartre.

Men det finns också en Sartre som följer Rousseau, som söker efter en Allmänvilja där individerna smälter samman till ett helt, en totalitet. Detta är den marxistiske Sartre, den Sartre som följde kommunisterna.

Problemet var bara att Sartre/Rousseau aldrig helt lyckades övervinna Sartre/Hobbes (lika litet som den gamle Rousseau någonsin lyckades övervinna den gamle Hobbes). Människan förblir ensam också hos den Sartre som skrev *Kritik av det dialektiska förnuftet*.

I vissa euforiska och revolutionära ögonblick kan individerna visserligen smälta samman till en agerande massa. Bastiljen stormas. Men vad händer sedan? Massan tenderar att upplösas, att återgå till sina beståndsdelar, det vill säga till individerna. Individerna behåller hos Sartre alltid ett ontologiskt primat över massan. Det handlande folket eller den handlande klassen är något som kan uppstå i ett kort ögonblick.

Men individerna är det som finns kvar när den revolutionära svallvågen har sjunkit tillbaka. Därför blir terrorn nödvändig. Terrorns syfte är att skydda den revolutionära gruppen mot sig själv. Medlemmarna svär en ed. Ingen får överge saken eller gruppen. Ingen får under hot om döden återvända till den individuella tillvaron.

Engagerade och vänster: Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir.

FOTO: GETTY IMAGES

Bara så kan gemenskapen bevaras.

Den individualistiska samhällsformen kan övervinnas bara genom terrorn. Stalins hade rätt. Vilket skulle bevisas.

Vilken blir den intellektuelles roll i detta drama? Den är viktig, otvivelaktigt. Den intellektuelle kan utforma parolerna som smälter individernas samman till en agerande massa. Om fantasin skall komma till makten, måste dess vision formuleras i kraftfulla ord.

Den intellektuelle står samtidigt för utanförskap. Den intellektuelle är den isolerade individen som just därför har behov av att övervinna sin isolering, att engagera sig, att binda sitt öde till arbetarklassen eller tredje världens folk.

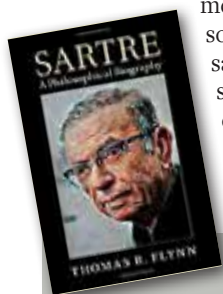
Barrès hade talat om "jorden och de döda". Sartre söker på delvis liknande sätt råda bot på ensamhet och nihilism genom att länka sin roll till någonting större, till ett tema att gestalta. I hans fall handlar det om klassens öde mer än om nationens. Men skillnaden är egentligen inte så stor.

Det hela utspelas givetvis till väsentlig del på ett kunskapsteoretiskt plan. För Sartre handlar det om att ge en mening åt historien, att visa att den har en riktning, att den inte bara består av motsäggande enskilda öden utan går framåt mot ett mål. Det är det dialektiska förnuftets roll att påvisa detta.

Rousseau övervann aldrig sin ensamhet. Han gick under och trodde sig förföljd av hela världen. Sartre hade större tur. Han fann en roll, han dyrkades av många. Till slut smet han dock från sig själv och sitt alter ego och livskamrat Simone de Beauvoir. Tillsammans med sin sekreterare gjorde han en intervju där han tog avstånd från det mesta han tidigare hade sagt. Det skedde samma år som Sartre dog. Han var en man som höll sig levande genom ständiga uppbrott.

Om detta och mycket mer handlar Flynn's bok, som försöker sig på en sammanfattande undersökning av Sartres stora och komplicerade tänkande. ✖

Svante Nordin

SARTRE
A PHILOSOPHICAL
BIOGRAPHY
THOMAS R. FLYNN
Cambridge University
Press 2014

Peruken: etikett i brittisk rätt.

FOTO: GETTY IMAGES

Parlamentet och domstolen

JURIDIK

Söker man på "mänskliga rättigheter" på Google får man 85 000 träffar, och "human rights" ger 49 200 000. På begrepp har en sådan positiv innebörd. I likhet med "demokrati" är alla för och ingen emot.

Föreställningen att det finns universella och orubbliga rättigheter knutna till individen är fast rotad i en västerländsk judisk-kristen värdegrund och tydligast manifesterad i upplysningstidens ideal. Det sena 1700-talets post-revolutionära konstitutioner på båda sidor av Atlanten innehöll också fri- och rättighetskataloger för att konkretisera detta från Magna Carta (som fyller 800 år den 15 juni i år) och John Locke övertagna idéarv.

Idén om den enskilde, som med sina oförflyttliga rättigheter står mot en överhet/stat, vilken kan utgöra ett hot mot denne, är alltså central för föreställningen om mänskliga rättigheter. Makten måste bindas för att säkra den enskildes rätt. Härur kommer tanken om den grundläggande roll som maktindelning – det vill säga: fria och oberoende domstolar som balanserar den lagstiftande och verkställande makten – har för att i praktiken ge rättigheterna ett konkret innehåll, en föreställning som under upplysningstiden, som bekant, tog sig tydligast uttryck i Monte-

squieus *Om lagarnas anda* från 1748.

Sveriges gamla regeringsform från 1809 var ett barn av upplysningstiden, men såväl maktindelningstanken som fri- och rättighetskatalogen var inte lika utvecklade som i den obetydligt äldre amerikanska författningen. 1974 års RF gjorde i stort sett rent hus med hela maktindelningstanken, och det blev folksuveränitet för hela slanten. I den post-kommunistiska världen efter 1990 har de gamla östeuropeiska "folkdemokratierna" utan undantag fått konstitutioner som alla utgår från maktindelning som princip. Vår nuvarande regeringsform framstår i det ljuset som en i det närmaste museal artefakt. Genom en grundlagsreform 2010 har domstolarnas ställning dock stärkts i riktning mot maktindelning, men regeringsformen bugar fortfarande djupt åt folksuveräniteten.

Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna (EKMR) antogs av Europarådet 1950 och trädde i kraft i Sverige 1953. Den förklaring enligt art. 46 i Europakonventionen om att också låta Sverige underkasta sig Europadomstolens i Strasbourg jurisdiktion kom dock först 1966.

Skälet till denna fördröjning var att Sveriges mångårige utrikesminister, tillika folkrättsprofessorn Östen Undén, hade varit tveksam till tanken på Europa- >>

Magna Carta: en grund för mänskliga rättigheter,

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

domstolens överhöghet. Det var en sak att ansluta sig till konventionen, vilken enligt den rådande uppfattningen på grund av Sveriges från Tyskland importerade dualistiska tradition, inte var direkt återoppar eller tillämplig vid svenska domstolar eller myndigheter, utan enbart "folkrättsligt" gällande, det vill säga: förpliktande för Sverige som stat utan omedelbar förför dess medborgare.

En annan sak var att utsätta den svenska rättsordningen för en bindande granskning av ett internationellt organ utanför svensk, politisk (socialdemokratisk) kontroll. Men den övriga svenska socialdemokratin som, i likhet med den europeiska vänstern vid tiden, såg Europarådet och mänskliga rättigheter, MR, som ett medel med vilka totalitära regimer i bland annat Grekland och Turkiet kunde bekämpas ville annorlunda, och Sverige accepterade alltså Europadomstolens jurisdiktion.

Under en borgerlig regering kom EKMR efter en lång beredning att år 1994 upphöjas till svensk rätt. Det då förestående EU-medlemskapet bidrog till att kämpa ner socialdemokratiens politiska motstånd; genom ett medlemskap i EU skulle nämligen Sverige ändå få EKMR på köpet, då konventionens principer ju återspeglades i EG-rätten och dess tillämpning.

MR-frågorna fick genom EKMR en tydligare rättslig pregnans i vårt land. Det är en markant skillnad mellan den skeptiska synen på den rättsliga MR-dimensionen som präglade svenska jurister i allmänhet för bara 20 år sedan och dagens praxis där en "rättslig aktivism" med Europakonventionens rättighetskatalog som vapen inte alls är ovanlig i svenska domstolar. En stor del av äran för detta tillkommer Centrum för rättvisa (centrumforrattvisa.se).

Storbritannien med framför allt Magna Carta och John Locke har varit en klart drivande kraft för den globala MR-utvecklingen. Som symbol för parlamentarism har Westminster inspirerat också den svenska riksdagen. Storbritannien var också en av grundarna till Europarådet. Trots att landet har varit en inspirationskälla för såväl rule of law som för parlamentarism saknar det fortfarande en skriven författning. Men domstolarnas uttolkning av grundläggande rättsprinciper och common law-traditionen har mer än väl kompenserat för detta.

Domstolarnas ställning är stark och vida känd i sina huvuddrag långt utanför landets gränser. Till detta bidrar att common law är gängse rättssystem också i

"Högern står alltså i både USA och Storbritannien för mindre juridik och mer politik."

de många tidigare kolonierna i det gamla imperiet, liksom i USA. Och i likhet med USA bekänner man sig till en tydlig konstitutionell maktodelningstradition.

Vid närmare betraktande blottläggs dock spänningar i Storbritannien som man inte väntar sig i förstone.

I vissa, främst konservativa, kretsar har Human rights och Europakon-

ventionen närmast kommit att bli skällsord. Bakgrunden är den "Human Rights Act" (HRA) från 1998, som antogs på Labours initiativ och ledde till att Europakonventionen blev en del av gällande rätt i landet; det skedde alltså bara några få år efter motsvarande utveckling i Sverige.

Storbritannien gick till parlamentsval 7 maj i år (utgången är i skrivande stund okänd). Och frågan om MR spelar faktiskt en roll i valdebatten. Ett underhållande bidrag ger professorn och advokaten Michael Arnhem i *The Problem with Human Rights Law*.

Med vad som närmast kan betecknas som återhållen vrede gör Arnhem i den lilla skriften upp med MR i allmänhet och de brittiska domstolarnas följsamhet mot Strasbourgdomstolen i synnerhet.

Hans analys, som bland annat tar upp och kritiskt granskar en rapport från Torypartiet om reformering av HRA, finner att brittiska domare är för generösa i sin tolkning av Europakonventionen och Europadomstolens praxis och att författarna till Toryrapporten inte inser detta. Arnhem vill begränsa tillämpningen av Europakonventionen genom att göra klart att domstolarna inte bör få inskränka på parlamentets lagstiftande makt genom lagprövning (judicial review). Särskilt är det två fall från Strasbourg som har rört upp känslor bland konservativa jurister och politiker: ett om fångars rätt att rösta i val, ett annat om vägrad utlämning av en terroristmistänkt till Jordanien på grund av risk för tortyr. Strasbourg ville ge fångarna rösträtt under vissa förutsättningar, trots det absoluta förbudet enligt brittisk lag, och vägrade utvisning av den terroristmistänkte jordaniern med hänsyn till tortyrförbudet i art.3 i EKMR.

Det förra fallet saknar relevans i Sverige, eftersom vi till skillnad från Storbritannien inte längre vägrar fängelsedomda att rösta (den särskilda brottspåföljden "förlust av medborgerligt förtroende" som påverkade rösträtten avskaffades slutligt 1937). Det senare fallet ger associationer till det så kallade Broomafallet, där två från Sverige (med hjälp av CIA) utvisade egyptier sedermera befanns, trots egyptisk "garanti", ha torterats i Egypten. Och utvisningen skedde alltså också i det fallet i strid med art. 3.

Arnhem tolkar mänskliga rättigheter i

**THE PROBLEM WITH HUMAN RIGHTS LAW
IS IT OUT OF CONTROL? WHO IS RESPONSIBLE?
WHAT IS THE SOLUTION?**

MICHAEL ARNHEN
Civitas Institute for Civil Society 2015

ett kvantitativt ljus. Han vill ställa den enskildes rättigheter mot rättigheterna för de "miljoner" som finns uttryckta i vanliga undantag i Europakonventionens rättighetskatalog, såsom hänsyn till "nationell säkerhet" och i "allmänhetens intresse". Föreligger dessa omständigheter kan den enskildes rätt i vissa fall få vika:

"Abstract terms like 'national security' and 'the public interest' tend to pale by comparison with 'the rights of the individual'. Yet, 'national security' and the 'public interest' actually refer to human rights of thousands or even millions of individuals."

Arnhem ger alltså uttryck för en utilitaristisk syn som av andra har använts för att föreslå att tortyr skall legaliseras i vissa fall och underkastas samma domstolskontroll som exempelvis hemlig avlyssning (se Alan Dershowitz bok *Why Terrorism Works* från 2002). Och Bush-regimens fäbless för "waterboarding" och annan tortyr framstår på så sätt i ett nytt ljus.

I förlängningen av Arnheims (och Dershowitz) syn på mänskliga rättigheter ligger en total underkastelse under övergripande statliga hänsyn – så länge dessa har tagit sig godtagbara parlamentariska former. Detta är en hållning som skulle glädja en och annan diktator med ett fogligt parlament.

Arnheims kritik mot alltför expansiv rättighetstolkning av domstolar ("judicial activism") har sin motsvarighet i konservativa kretsar i USA, där framför allt republikanerna och jurister som Antonin Scalia i USA:s högsta domstol argumenterar mot en "dynamisk" tolkning, det vill säga: den som bidrog till att säkra framgångarna för 1960-talets medborgarrättsrörelse. Högern står alltså i både USA och Storbritannien för mindre juridik och mer politik.

Polerna är här förbytta i förhållande till vårt land, där det ju är vänstern som är för politik och ser med misstro på domstolar (juridik) som tar sig friheter i förhållande till lagstiftaren och demokratiska beslut.

Arnheims pamflett är en värdefull påminnelse om att allt inte är som man tror alla gånger. Socialdemokraten Östen Undén och den konservative brittiske juristen Arnhem har en bedövande samsyn ifråga om Europakonventionen. I Sverige får den socialdemokratiska synen på rättighetstillämpning i svenska domstolar dock sägas vara på tillbakagång. Hur det går i Storbritannien med Europakonventionen (och EU) avgörs i hög grad av vem som segrade i majvalet. ✱

Krister Thelin

Att ställa frågor till naturen

VETENSKAPSHISTORIA

Med den vetenskapliga revolutionen brukar man mena de skeenden som ägde rum inom naturvetenskaperna från cirka mitten av 1500-talet till ungefär sekelskiftet 1600/1700. Tidsgränserna är i bästa fall otydliga, i sämsta fall svåra att tala om överhuvudtaget. Ja, till och med användandet av själva begreppet revolution för något som sträcker sig över flera sekler har starkt satts ifråga. Men det råder ingen tvekan om att tiden från det att Nikolaus Kopernikus 1543 offentliggjorde sin solcentrerade modell för vårt planetsystem till det att Isaac Newton 1687 gav ut sin *Principia Mathematica* innebar en växelare inom framför allt fysik och astronomi, men delvis också inom till exempel kemi och geologi. Det var under denna tid som det vi kallar den moderna naturvetenskapen föddes.

Det gjordes många banbrytande upptäckter under 1500- och 1600-talen. Det var då Galileo Galilei riktade sin förbättrade kikare mot månen, mot solen och mot Jupiter och dess månar. Det var då Johannes Kepler visade att planeterna inte rör sig i cirklar runt solen – att all planetrörelse skulle ske i cirklar var ett arv från Platon som inte ens Kopernikus kunde avvika från – utan i ovala banor, ellipser, med solen förskjuten från centrum mot en av ellipsens brännpunkter. Det var då Robert Boyle, tillsammans med Robert Hooke, visade på sambandet mellan tryck och volym för gaser, det som de kallade för gasernas "fjädrande" egenskap. Samtidigt lade Boyle grunden för den moderna kemien, och Hooke (och andra) kunde visa att det fanns en hel värld förborgad i varje litet blad eller vattendroppe om man iakttog dessa genom ett mikroskop.

Det blir en hel katalog av upptäckter. Men vad som är ännu viktigare är att sättet man bedriver (natur-)vetenskap på förändrades. Beskrivet i några få ord kännetecknas den moderna vetenskapens metodologi, den som växer fram under den vetenskapliga revolutionen,

av att den söker matematiskt formulerade och experimentellt bekräftade allmängiltiga principer. Dessa principer skall vara opersonliga, oberoende av vem som kommer på dem eller använder dem. Man frångår under denna tid – utom i biologin – också den teleologiska förklaringsmodellen, den där syftet eller ändamålet med en företeelse blir dess förklaring: att en fallande sten rör sig nedåt, mot jorden, får inte längre den aristoteliska förklaringen att stenen söker sin naturliga plats, utan förklaras helt som en följd av allmänna rörelselagar.

I den moderna naturvetenskapen är det således matematiskt formulerade naturlagar som förklarar skeendena i naturen. Naturlagarna saknar såväl mening som syfte. Naturen styrs inte längre av övernaturliga makter. Naturen "avförtrollas" men får också en alltmer noggrann beskrivning. Kort sagt, vi förstår den och kan förklara den allt bättre. Som Galilei uttryckte det: Bara den som behärskar matematikens språk kan riktigt förstå naturen. Kepler och Newton visade övertygande vilken framkomlig väg detta var.

Men ett kanske ännu viktigare drag i den vetenskapliga revolutionen är den drastiskt förändrade inställningen till experiment. Tidigare var det knappast alls tal om att experimentera. Den naturliga ordningen kunde man inte komma åt genom att förändra naturen, genom att "göra våld" på den. Den ordningen kunde man bara få reda på genom att observera, genom att undersöka naturen precis så oförstörd som den uppenbarar sig för våra fem sinnen, utan några hjälpmedel. Allt detta ändrades med Galilei, Kepler, Boyle och Newton. Nu insåg man att man måste ställa frågor till naturen, frågor som bara kunde besvaras genom att man gör olika ingrepp i den. Istället för passivt observerande blev idealet aktivt laborerande.

Det allra viktigaste under den vetenskapliga revolutionen var alltså framväxten av det som vi idag litet löst kallar den vetenskapliga metoden – i sig ett nog så omstritt och tvetydigt begrepp. Det sätt

>>

på vilket naturvetenskap bedrevs i slutet av 1400-talet skiljer sig radikalt från hur sådan vetenskap bedrevs 200 år senare, vilket i sin tur inte avviker så värst mycket från hur den bedrivs idag när det gäller den grundläggande metodiken. Många vetenskapshistoriker menar till och med att man måste använda olika ord, olika termer, för att beskriva de studier av naturen som skedde före denna period jämfört med de som skedde efter. Många föredrar därför benämningen "naturfilosofi" för tiden före, medan "(natur-) vetenskap" – engelskans "science" – bara bör användas för den verksamhet som bedrevs därefter.

Den vetenskapshistoriska forskningen har ingående kartlagt skeendena under den vetenskapliga revolutionen. Man har inte bara skildrat de enskilda upptäckterna under den här tiden. Man har också försökt förstå de stora dragen i utvecklingen, varför den moderna vetenskapen uppstod just då och just i Västeuropa. Varför inte tidigare eller på andra ställen i världen, varför inte i Kina, i Indien, i arabvärlden eller hos mayafolket?

För att gripa sig an dessa frågeställningar måste man självfallet känna till vad som har skett under tidigare perioder, och hur tidigare upptäckter låg till grund för händelserna under den vetenskapliga revolutionen. Det är framför allt några viktiga epoker som då träder fram.

Den första är naturligtvis den klassiska grekiska och hellenistiska eran. Det var då som någon form av vad vi kan kalla vetenskap skilde ut sig från myter, sagor och andra föreställningar om naturen styrd av övernaturliga väsen. Höjdpunkterna här inträffar i Aten tre fyra seklers före vår tideräkning med giganter som Platon och Aristoteles, men också under seklerna kring vår tideräkningens början i Alexandria med bland andra Archimedes och Ptolemaios. Av olika skäl blev det först under seklerna före 1000-talet som naturfilosofin upplevde en ny blomstrings-tid när den islambaserade civilisationen tog sig an det grekiska arvet och förädlade det. Bekantskapen med den arabspråkliga kultursfären gav i sin tur det nyvaknade intresset för antikens tänkande i medeltiden Västeuropa en grund att stå på. Men något verkligt genombrott, någon verklig vidareutveckling av den grekisk-hellenistiska naturfilosofin, kom alltså inte förrän i efterrenässansens Västeuropa.

Om allt detta har det också skrivits hyllkilometer. Men Steven Weinberg lägger i sin nya bok *To Explain the World* delvis nya aspekter på detta till synes urvaskade ämne.

Weinberg är i första hand fysiker, inte historiker. Han är i själva verket en av det sena 1900-talets ledande fysiker, bland

Galileo Galilei: frågvis.

FOTO: TT NYHETSBYRÅ

annat belönad med Nobelpris 1979. Men han är också något av en renässansmänniska, med djupa kunskaper inom till exempel litteratur och religionshistoria; jag har själv på plats fått uppleva hur han insiktsfullt diskuterar Lunds domkyrkas historia med dåvarande lundabiskopen Antje Jackelén. Han är också en orädd liberal samhällsdebattör och tillika god författare som regelbundet medverkar i exempelvis *The New York Review of Books*. Förutom ett antal i flera avseenden tungt vägande fackböcker har han skrivit några populärvetenskapliga böcker; hans *The First Three Minutes* från 1977 är en klassiker som gjort mycket för att sprida kunskapen om den moderna Stora-Smällen-kosmologin till en bredare läsekrets.

Weinberg sticker heller inte under stol med att han är fysiker mer än historiker. Han ser den vetenskapliga utvecklingen från dagens perspektiv, vill markera hur dagens vetenskap beror på alla hans föregångares insatser, hur han liksom Newton på dennes tid känner sig stå på jättarnas axlar. Han vill, som han säger, "ge den moderne fysikerns perspektiv på det förgångnas vetenskap". Han blickar hela tiden framåt och markerar så snart han kan vad en historisk upptäckt har lett till inom dagens vetenskap; det vimlar av dessa framåtblickar i hans historieskrivning. I ett antal korta kapitel på tillsammans bortåt 100 sidor i slutet av boken beskriver han också de olika naturfenomenen som har tagits upp i historiken men som han nu behandlar med dagens fysik och matematik, så pass elementärt att åtmins-

tone gårdagens gymnasister bör kunna följa resonemanget.

Weinberg tar också klar ställning mot så kallade sociala konstruktivisterna, de som menar att inte bara den vetenskapliga processen är en produkt av den rådande kulturella miljön, utan också att de vetenskapliga resultaten är det. Tvärtom hävdar han att (natur-)vetenskapen är som den är därför att den hela tiden närmar sig en pålitlig beskrivning av naturen. Som en röd tråd genom hela hans framställning går också det som filosoferna kallar reduktionism. Han hävdar enträget att vetenskapen hela tiden skall, bör och kan söka underliggande orsaker, bör sträva mot att finna så få och så allmängiltiga naturlagar som möjligt för så få komponenter eller smådelar som möjligt.

Weinberg drar sig heller inte för att kritisera tidigare tänkare. Aristoteles modell för solsystemet visade att den store greken kunde vara "careless or stupid". Descartes, säger han, var delvis "thoroughly muddled" och följde heller inte alltid sin egen noggrant beskrivna metod för att "resonera förnuftigt och för att söka sanningen i vetenskapen". Ja, till och med den store Newton får kritik för att hans vetenskapliga omdöme ibland kunde svikta.

Är det då inte risk för att Weinbergs framställning blir alltför "whiggish", alltför mycket präglad av en uppfattning av det förflutna grundad på dess bidrag till dagens kunskap? Han är själv i hög grad medveten om denna fallgrop. Och även om historiker av facket säkert kan vara kritiska mot Weinbergs sätt att beskriva historien, tycker jag som fysiker att framställningen har stora förtjänster. Weinberg kan som få uppträda som like bland jämlingar.

Man får en känsla av att han liksom kan resonera med Aristoteles, Descartes eller Newton på i det närmaste likställd fot utan att detta känns vare sig förmätet eller malplacerat. Det blir nästan som om han vore en deltagande observatör; man får en klar känsla av att Weinberg närmast går i klinch med sina föregångare ungefär på samma sätt som han gör när han diskuterar fysik med sin samtida kollega. Allt detta ger framställningen en extra fräschör och intensitet. ✨

Bengt E Y Svensson

**TO EXPLAIN THE WORLD
THE DISCOVERY OF
MODERN SCIENCE**
STEVEN WEINBERG
Allen Lane 2015

Fattigdomsbevis

SAMHÄLLE

Varför agerar fattiga på ett sätt som gör saker och ting värre för dem själva? Det var en fråga som Linda Tirado, en fattig tvåbarnsmamma i Utah i USA, råkade snubbla över på nätet. Och hon skrev ett inlägg för att förklara varför hon själv äter skräpmat, röker och är fattig. Hennes svar spreds snabbt via sociala medier, och snart plockade såväl Huffington Post, The Nation och Forbes upp tråden och publicerade det. Det rasmade in donationer från läsare, och hon erbjöds ett bokkontrakt som till slut resulterade i den uppmärksammade *Hand to Mouth*.

Linda Tirado har i *Huffington Post* kallats kvinnan som förklarade fattigdomen för nationen. President Barack Obama ler brett på ett fotografi som togs med Tirado i Vita huset. Hon har kommit att få rollen som talesperson för fattiga och har nu nya bokprojekt på gång. "It's like, 'Let's bring in the poor chick who talks!'", som hon själv säger i en intervju till *Telegraph*.

En skillnad mellan den amerikanska och den svenska debatten om frågor som rör skillnader i levnadsstandard är att den förstnämnda har högre i tak. Det ställs i USA frågor till vad vi kallar svaga grupper, frågor som i en svensk kontext leder till starka motreaktioner.

När fattigdom skildras eller debatteras i Sverige handlar det inte sällan om att en medelklassjournalist drar igång en "fattigblogg" på Aftonbladets hemsida och förväntat beklagar sig över att de saknas pengar till osten på 7Eleven om man lever på försörjningsstöd. Politiker debatterar i riksdagen om hur utsatta människor luras att ta dyra sms-lån som de sedan inte kan betala tillbaks. Eller också tävlar skribenter i att fördöma "Lyxfällan" på TV3, programmet där människor som har hamnat i klistret för ovanlighetens skull får tråda fram och blotta sin situation (för att bli hjälpta av de bekymrade programledarna).

När journalisten Janne Josefsson, i SVT:s "Uppdrag granskning" (16/1 2013), frågade en fattig mamma varför hon lägger pengar på cigaretter åt sig själv blev det ett ramaskri. Den på twitter så aktiva vänsterpartisten Ali Esbati utbrast till exempel: "Åhå, mamman kan inte vara fattig, för HON RÖKER!! Fuck you, Jan-

Absolut fattigdom på Manhattan.

FOTO: SPENCER PLATT/GETTY IMAGES

ne Testosteron Josefsson. FUCK YOU VERY MUCH."

Personligen tolkade jag Josefssons fråga snarare som ett sätt att bemöta en jämbördig, vuxen människa med såväl hjärna som ansvar. Varför köper hon dyra cigaretter till sig själv när hennes barn, enligt vad hon själv säger, lider av att de saknar pengar? Det må vara en jobbig fråga, men den är journalistiskt relevant.

I USA kan man ställa den frågan – och få svar på tal. Linda Tirado är så långt ifrån det svenska medelklassfiltret man kan komma. Inget ont om medelklassperspektivet i sig, men särskilt lämpat för att skildra eller förklara fattigdom, eller problem inom arbetar- och underklass, är det faktiskt inte.

Vem är då amerikanskan som svarar på frågan varför fattiga ideligen fattar självdestruktiva beslut? Jo, en gift tvåbarnsmamma som jobbar inom den tuffa snabbmatsbranschen. Hon har verkligen inte haft turen med sig: Familjens lägenhet och ägodelar förstördes av en översvämning. Hennes man, som tidigare har arbetat för den amerikanska flottan, fick inte sitt arvode i tid. När familjen flyttade från Ohio till Utah

drabbades man av byråkratiskt trassel som gjorde att det blev svårt att få ut matkuponger i den nya delstaten. Och så vidare.

Tirado var med om en bilolycka när hon var yngre och har därför fått problem med sina tänder, vilket har gjort att hon undviker att skratta eller äta mat bland andra. Hon har vådräkningar att betala. Hon säger sig vidare vara glömsk, och blev därför oplanerat gravid (för att preventivmedel ska fungera måste man komma ihåg att använda dem). Ett av familjens barn fick kolik. Hon har ett hetsigt temperament och lider av depressioner. Hon råkar ut för misstänksamma arbetsgivare, som söker igenom de anställdas väskor, och för otrevliga kunder som betar sig som svin mot serveringspersonal. Hon har fått sparken för att hennes bil har vägrat starta och för att hon därför blivit sen till jobbet, eller på grund av sjukfrånvaro. Alltid är det något.

Det enda som hon ännu inte tycks ha råkat ut för är att bli av med bilen för att hon kör runt utan försäkring. Och hon är trots allt inte svart, vilket hade lett till en ännu tuffare behandling av samhället.

Tirados berättelse vittnar om hur svårt det är att åter komma på fötter om man är >>

fattig. Hennes kritik mot det amerikanska systemet är inte nådig. Fattiga möts av en byråkrati och myndighetspersoner som ser på dem som kriminella, korkade knarkare. Arbetsgivarna har all makt i världen; lågavlönade amerikaner har knappt någon makt alls. Enligt Tirado tamps en tredjedel av amerikanerna med låglönejobb och fattigdom.

I USA hänvisas många människor till matkuponger och en i princip oreglerad arbetsmarknad, vilket är långt ifrån verk-

"Den amerikanska drömmen ger hon inte mycket för. Fattiga behandlas illa och straffas för sådant som inte är deras fel."

ligheten i Sverige. När jag i höstas bilade genom USA träffade jag på en amerikan i Texas som fascinerat frågade om Sverige inte är landet där en byggnadsarbetare tjänar nästan lika mycket som en läkare. Det är en träffande beskrivning. Skillnaderna är stora våra länder emellan, det är onekligen tuffare att vara lågavlönad i USA.

Tirado ställer frågan: If you were born tomorrow into the lower classes, would you be quite so sure that America is the land of opportunity?

Den amerikanska drömmen ger hon inte mycket för. Fattiga behandlas illa och straffas för sådant som inte är deras fel. Och gör de fel kostar det mer för dem. Somnar du till exempel på en parkbänk i dina slitna kläder får du polisen på dig – gör du detsamma som en student i campusområdet går du fri.

Samtidigt påpekar Tirado, amerikanskt nog, att hon inte är emot kapitalismen som sådan. Bara den sortens kapitalism som resulterar i att de fattiga förblir fattiga, och som nedvärdrar dem. Senare i boken är tonen hårdare, som när hon beskriver företag som utnyttjar skatteförmåner och sedan bara försvinner: "who says capitalism isn't cruel?" Varje system har sina förlorare, och kapitalismen har sina.

"I have no reason to trust anyone who has any sort of power over me", skriver Tirado och det är lätt att förstå hennes ilska. Hon vill försvara sig själv och berättar om stress, sömnlöshet, svårigheten att spara pengar, att aldrig ha semester, aldrig ha något att se fram emot. Rökningen håller henne pigg och dämpar hunger, det är den enda avkoppling hon tillåts unna sig. Varför skulle hon ge upp den, undrar hon, och blir irriterad på de rika människor som är beredda att lägga näsan i blöt.

Men, tänker jag som läsare, var kommer hennes eget ansvar in? Beror verkligen allt hon drabbats av på omgivningen, på systemet?

Tirado medger att fattigdom både beror på sådant som människor inte kan styra över och på de egna valen och besluten. Men hon har alltid en (bort)förklaring nära till hands. Vi fattiga söker inte bättre jobb därför att vi aldrig kommer att kunna hålla oss så pass välkammade att vi kan behålla dem, skriver hon. Hon klagar på att hon är ful (vilket inte stämmer), saknar en tand, har dålig hy.

"I'm a forgetful person, to put it very nicely", skriver hon när hon ska förklara

varför hon blivit oplanerat gravid. P-piller var inte hennes grej. Blev det som det blev för att hon är fattig? Kanske, är hennes svar. För tänk om hon hade haft lyxen att regelbundet kunna gå till en gynekolog som hade kunnat ge henne ett bättre preventivmedel. Med andra ord är eget ansvar inte författarens starka sida.

Tirado är uppvuxen i medelklass, men har hamnat i fattigdom. Jag själv har gjort

Linda Tirado.

FOTO: CYNTHIA HENEBRY

en resa i motsatt riktning och gått från en fattig uppväxt till att bli den första i släkten att jobba med journalistik. Vår egen inställning påverkar vår situation i allra högsta grad.

När Tirado beskriver Walmart går föraktet nästan att ta på. Hon har minnsann aldrig tagit ett ovärdigt jobb där, för tidigare fick de anställda delta i obligatorisk cheerleading. Man kan se pinsamheten på Youtube, tipsar Tirado. På snabbmatställen måste anställda hålla sig till ett formulär om vad man ska säga i kontakt med kunder, vilket Tirado tar som en förolämpning. Jag har också fått formulär med fraser i handen på säljjobb, men har aldrig tolkat det som att arbetsgivare anser att jag är dum i huvudet.

Tirado reagerar, med rätta, mot rika människor som dumförklarar henne. Men ibland dumförklarar hon själv sin omvärld. Som när hon ingående förklarar varför fattiga har sex. Av samma skäl som alla andra, förstås. Frågan är bara vem som har trott eller påstått något annat?

Andra gånger nickar jag igenkännande. Hennes temperament och språkbruk får mig att känna mig hemma: Go fuck yourselves! Fucking assholes! Tirado har varken ork eller lust att piffa till sin trädgård eller rädda hotade djur i Afrika. Hon har däremot samlat ihop tio olika sorters tvättmedel som står i skåpet, för att hon har hittat dem till nedsatt pris i olika affärer. Vilken klassiker, jag brukar för min del satsa på schampo och mycket annat. Jag har svårt att inte äta upp allting på tallriken. Svårt att låta bli extrapriser.

Det finns universella "fattigbeteenden" som skildras alltför sällan. Men gruppen fattiga, eller vi som har erfarenhet av fattigdom, är samtidigt väldigt spretig. Inte minst gäller det hur vi förhåller oss till omvärlden och vårt eget ansvar. Tirados inställning, dock inte situation, påminner mig ibland om de medelklasstudenter jag har kritiserat i olika sammanhang tidigare, som jag upplever som curlade och oförmögna att se sin egen del i och sitt eget ansvar för hur tillvaron gestaltar sig.

Tirado växte upp med äldre släktingar som tillhörde medelklassen. Efter som jag, samt, reste i andra riktningen, har jag förmodligen förväntat mig mindre av omgivningen och "samhället". Jag fick aldrig veckopeng, så varför skulle jag få det "av samhället" när jag flyttade hemifrån? Vill man ha något får man jobba för det. Och har man ont om pengar bör man inte köpa dyra cigarettpaket. Fattigdom som ursäkt för dåliga vanor köper jag inte, även om Tirado ska ha ett erkännande för att hon står upp för sina vanor.

Man måste även vara ödmjuk inför det faktum att USA inte är Sverige. Att ha svårt att få ut sina matkuponger, eller att riskera att få kicken hur lätt som helst, skapar en otrygghet som är svår att föreställa sig när man lever gott i trygga Sverige. Tirado för inte någon lyxdiskussion om att hennes barn minsann far illa av att inte ha den senaste spelkonsolen, tvärtom påpekar hon att barn faktiskt kan leka med stenar och pinnar. Hon beskriver i huvudsak absolut – till skillnad från relativ – fattigdom. Visst har hon tak över huvudet och till och med en bil, men hennes vardag är ändå en ständig kamp för överlevnad.

I Sverige rasar röda ledarsidor över "ökade klassklyftor", trots att vi har en väldigt sammanpressad inkomststruktur. Det svenska bidragssystemet får omvärlden att höja på ögonbrynen. Fattigdom

blir ett reellt problem när människor inte kan äta sig mätta eller få den vård de behöver. Relativ fattigdom – ”klassklyftor” – är ett tämligen ointressant mått på det stora hela: Vad gör det mig om Ingvar Kamprad är väldigt rik?

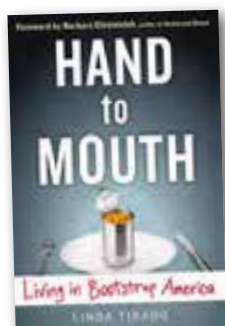
Ytterligare ett problem för vänstern är att det saknas en bättre samhällsmodell än den med marknadsekonomi. Politiken och facken kan göra mycket för att öka tryggheten för dem som behöver den, men vi kommer inte ifrån att kapitalismen – trots sina brister – är bättre än alternativen. Den är dock inte felfri, vilket Tirados fattigdomsfälla är ett bra exempel på.

Min socialliberala sida menar att Tirado har en stor poäng när hon beskriver hur svårt det i praktiken kan vara att resa sig ur fattigdom. Har man otur med myndigheter och arbetsgivare, om bilen går sönder eller hälsan sviker, hamnar man lätt under vattenytan. Människor måste alltid ha en chans att kunna ta sig ur fattigdom. Den sociala rörligheten får inte endast vara en fin teori.

I Sverige får vi många chanser. Men att så många amerikaner känner igen sig i Tirados berättelse innebär en svidande kritik mot den amerikanska drömmen. Hur bra förutsättningar har egentligen fattiga, för att inte tala om fattiga svarta, i USA? Jag säger med gott samvete ”Ryck upp er och sluta gnälla” till svenska studenter. Men vem är jag att säga det till en fattig svart amerikan som ständigt döms på förhand, och som fastnar i Tirados desperata läge?

Styrkan i *Hand to Mouth* är inte de politiska analyserna eller slutsatserna. Det är att en fattig människa, rakt och ärligt, ger sitt eget perspektiv på den fattigdom hon själv faktiskt lever i. Vi skulle behöva liknande uppkäftiga berättelser om fattigdom i Sverige, och det utan att opinionsbildare från medelklassen ställer sig i vägen och beskäftigt dikterar vad man får fråga och vad man får svara. 🍷

Sakine Madon

HAND TO MOUTH
THE TRUTH ABOUT
BEING POOR IN A
WEALTHY WORLD
LINDA TIRADO
Virago 2014

Korsfarare bekräftar hedningar: slaget vid Ascalon 1153.
FOTO: GETTY IMAGES

För Guds skull?

RELIGION

Ingen institution eller ideologi har genom historien orsakat mer våld än religionen.

Denna uppfattning sprids idag inte bara av twittertroll och andra haverister, utan även av professorer och folk som borde veta bättre. För det är ett påståendet som är obildat, ohistoriskt och metodologiskt ohållbart. Men det är inte detta som driver Karen Armstrong att ta itu med ämnet. För henne är frågan allt annat än rent akademisk, utan tvärtom politisk

och existentiell. Om vi vill skapa en värld av fredlig samexistens krävs att vi förstår oss själva och varandra, något som myten om det religiösa våldet hindrar.

Armstrongs metod är väl bekant för den som har läst någon av hennes tidigare bästsäljare: hon berättar en historia. I detta fall börjar hon från början, i civilisationernas gryning, med den mytiske mesopotamiske kungen Gilgamesh. Därifrån vindlar berättelsen vidare via Indien, Kina, hebreerna, Jesus, det bysantinska riket, Muhammed, korstågen, tidigmoderna fälttåg, moderna storkrig

>>

Kvinnlig jihadist i Syrien 2012.

FOTO: KHALIL HAMRA/TT NYHETSBYRÅN

och fundamentalism, tills den avslutas med en analys av samtida terrorism.

I denna stora berättelse är Armstrongs ambition att underminera övergripande och självsäkra generaliseringar genom att hela tiden visa på komplexa och partikulära omständigheter. Det är nödvändigt eftersom allt är sammanvävt i en förmodern kultur – det finns till exempel ingen ambition att skilja mellan religion och politik. Istället är allt i någon mening religiöst: jordbruk, familjeförhållanden, konst, fester, politik – och våld. Religionen ger dessa aktiviteter en mening, samtidigt som religionen själv härigenom alltid är invävd i sociologi, politik och ekonomi.

Religionen är därför inte oskyldig när krig bryter ut, eftersom den är en del av mixen. Men den kan inte heller isoleras som en ensam faktor bakom någon särskild aktivitet, vare sig det handlar om konst eller krig. Det gäller att vara uppmärksam på det varierande samspelet och noggrann med detaljerna, vilket Armstrong försöker vara. Problemet med generaliseringar av typen "religion orsakar våld" är att de skymmer just dessa detaljer.

De metodiska problemen med att peka ut religion i allmänhet som orsak till våld är väl kända inom forskningen. Tydligast har de kanske demonstrerats av William T Cavanaugh i hans *The Myth of Religious Violence*, en bok som Armstrong också bygger på. "Religion" är en alltför bred kategori för att på ett meningsfullt sätt kunna användas som analytisk kategori. Religion i allmänhet orsakar ingenting. Däremot finns specifika tillfällen då olika religioner har varit del av civilisationsbyggen, inspirerat konst eller varit en bidragande orsak till en konflikt.

Faktum är att ingen har lyckats formulera en tillfredsställande definition av begreppet religion. Det finns gudlösa former av buddhism och konfucianism – är det religion? Och varför skulle då inte liberalismens tro på "marknadens osynliga hand" eller kommunismens dröm om ett framtida lyckorike räknas dit? Nej, det som mest av allt förenar en tibetansk buddhistmunk, en muslimsk sufier, en brasiliansk pingstvän och en svenskkyrklig präst är att de alla uppfattas som "annorlunda" av en modern, seku-

lär västerlänning. "Religiös" är helt enkelt det moderna västerlandets beteckning på "den andre". En studie av begreppets genealogi från 1700-talet, då religion får sin moderna betydelse, visar också att det är så det vuxit fram och använts.

Men om religion inte är våldets orsak, varifrån kommer det då? Armstrong visar hur djupt sammanvävt krig är med människan, både biologiskt och kulturellt. Våra hjärnor har utvecklats på ett sådant sätt att jakt, våld och dödande resulterar i rus och extas. Samtidigt som vi har en empatisk sida – som dock har utvecklats senare – så utlöser våld alltså reaktioner i de neurobiologiska belöningssystemen. Inte minst i sin avslutande analys av modern terrorism återkommer Armstrong till denna faktor.

Det organiserade våldet i form av krig hör enligt Armstrong samman med våra civilisationsbyggen. I alla kända jordbrukskulturer sker en stratifiering av samhället, där en härskande klass lägger beslag på allmogens produktionsöverskott. Relationen mellan härskare och undersåtar karaktäriserar Armstrong

som ”strukturellt våld”. Men den härskande klassen upplevs ändå som nödvändig, eftersom den har till uppgift att skydda folket mot yttre fiender. För den förmoderna aristokratin var våldet ofta den enda verkligt ärorika sysselsättningen, vilket kom till uttryck i krig och plundringståg.

I dessa förmoderna kulturer var religionens roll ofta att legitimera eller förklara tillvarons ordningar: årtidernas växlingar, samhällets strukturer eller krigslyckans fluktuationer. Det händer att religionen bidrar till att öka våldsamheterna, men minst lika ofta till att den har en dämpande effekt. Armstrong ger flera exempel på hur en kulturs krigarethos, som är särskilt knutet till de härskande klasserna,

”Faktum är att mycket få krig genom historien kan tillskrivas religionen. Det gäller även konflikter som kallats religionskrig.”

kritiseras och till slut även undermineras av religioners altruistiska och universalistiska ideal. Den utvecklingen syns tydligt i såväl Indien som Kina. I hebreernas heliga skrifter, det som också kallas Gamla testamentet, finns en spänning mellan en realpolitisk acceptans av våld och mer pacifistiska och universalistiska ideal.

Övergången till en industriell modernitet i väst under 1800-talet omtintgjorde enligt Armstrong inte våldets centrala plats i kulturen. Här kom det strukturella våldet till uttryck i exploateringen av arbetarklassen, i värnplikten och de stående arméerna, samt givetvis i den brutala kolonialismen.

Armstrongs berättelse spänner vitt över tid och rum. Hon är författare mer än en forskare, och den som själv är forskare blir givetvis lite misstänksam mot någon som gör anspråk på att behärska så omfattande kunskapsfält. Problemet är att ingen enskild läsare kan kolla allt, utan enbart göra stickprov utifrån sin särskilda kompetens. Mitt generella intryck är att Armstrongs beskrivningar i allmänhet är rimliga, även om hon något förenklat – som den författare hon är – väljer en linje ur forskningen och driver den som en självklar sanning, snarare än att problematisera och ställa konkurrerande tolkningar mot varandra.

Hennes vilja att vara noggrann för att komma åt komplexiteten gör emellertid att hon ibland går bort sig i en del detaljer, ofta sådana som egentligen inte är nödvändiga för hennes berättelse. Det gäller, exempelvis, hennes påstående att Martin Luther ville skilja kyrkan från staten, vilket är felaktigt. Luther ville inte att

kyrkan skulle ha politisk makt, men det är inte samma sak som att förorda en separation. Tvärtom gav han fursten – det vill säga staten – en stark ställning som kyrkans beskyddare. Beskrivningen av turer na kring de kristologiska debatterna i kyrkan på 300-talet är inte direkt felaktiga, men inte så precisa som de kunde ha varit – och skälet till att de får ett sådant stort utrymme i berättelsen är oklart.

Man måste dock imponeras av Armstrongs förmåga att, så långt jag kunnat kontrollera saken, identifiera de ledande vetenskapliga arbetena inom så många olika fält. Men det är märkligt att hennes avslutande ”Acknowledgement” bara innehåller vänner och förlagsfolk, och inte experter som kunde ha läst ett kapitel var,

vilket hade räddat henne från en del felaktigheter och också gett läsarna en större trygghet gällande framställningens tillförlitlighet.

Om Armstrongs ändå har en egen, övergripande tes när det gäller våldets ursprung och historia så kan den sammanfattas med: ”Det är staten, *stupid*.” Oavsett hur vi har organiserat oss sedan övergången från en jägar- och samlarkultur, så har våldet i en eller annan form varit centralt för våra statsbyggen. Nära statens hjärta ligger också religionen, som bidrar till att hålla samman folket och ge mening åt såväl enskilda handlingar som samhällets strukturer. Därför är det också naturligt att religionen på ett eller annat sätt dras in i våldet, men Armstrong visar att det är det strukturella, politiska våldet som spilar över på religionen snarare än tvärtom. Religionen är en del av mixen, men den sitter inte i förarsätet.

Faktum är att mycket få krig genom historien kan tillskrivas religionen. Det gäller även konflikter som kallats religionskrig, som de stora centraleuropeiska krigen på 1600-talets. Trettioåriga kriget har beskrivits som en kamp mellan protestanter och katoliker, men där allierade sig det lutherska Sverige med det katolska Frankrike – och mest av allt slogs mot vi mot våra lutherska grannar i Danmark. Konflikternas drivkrafter var snarare tyska furstars strävan efter självständighet från kyrka och kejsare, samt en del monarkers oro över kejsarens dominerande ställning.

Denna tes håller även då Armstrong analyserar den moderna, statslösa terrorismen. Hon beskriver en rad jihadisters

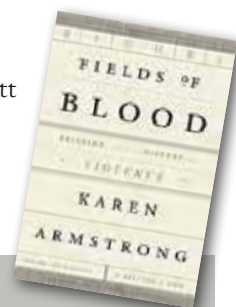
personliga biografier och studerar deras uttalanden, och kommer till slutsatsen att politiska motiv även här står i förgrunden. De muslimska ländernas inträde i moderniteten var hastigt och våldsamt. Först genom en västlig kolonialism, sedan via inhemska, sekulära diktatorers brutala styre – som ofta regerade med västerländskt stöd. Det är dessa orättvisor tillsammans med det man uppfattar som muslimers fortsatta förnedring och lidande som framför allt motiverar jihadister nas terror.

Denna växelverkan mellan våld och religion upphör inte med modernitet och sekularisering, påpekar Armstrong. Våldet fortsätter att ha en central plats även i de moderna staterna, men den ideologiska komponenten byts ut. Nationalismen ersätter religionen, med nationen som den övergripande, metafysiska idé som individen förväntas dö och döda för. Armstrong ser detta som våld av ett delvis nytt slag, då hon menar att nationalismen som ideologi saknar religionens förmåga att knyta samman människor över gränserna. I de flesta religioner finns tanken på att alla människor har ett gemensamt ursprung och därför hör samman. Armstrong menar att detta har fungerat som kritik mot våld mellan olika grupper. Nationalismen isolerar däremot folken från varandra på ett mer definitivt sätt. Det är också nu det totala kriget växer fram, med folkmordet som yttersta konsekvens.

Armstrong avslutar sin bok med att betona nödvändigheten av att vi idag, i en global och diversifierad värld, försöker göra det religionen har gjort när den har fungerat som bäst: skapa en känsla av gemenskap över alla gränser, och på så sätt fostra en global samhörighet präglad av solidaritet, ömsesidighet och ansvar för varandra.

Det går att invända mot detaljer i Armstrongs framställning, och man kan diskutera vissa nyanser av hennes tolkningar. Men bokens övergripande teser är svåra att invända mot, liksom dess grundläggande ärende. ✿

Joel Halldorf

FIELDS OF BLOOD
RELIGION AND THE
HISTORY OF VIOLENCE
KAREN ARMSTRONG
Knopf 2014

Många är med säkerhet de ledamöter av försvarsutskottet som, när något särskilt tråkigt granatgevär kommit på tal, har tagit sin tillflykt till Georg Engelhard Schröders

”Ceres eller allegori över elementet jorden”. Där satt den romerska gudinnan för gröda och moderlig kärlek, med en vetekärve i famnen, armen oförskräckt vilande på ett lejon och barmen osnörd. Nu finns inte längre den trösten. Den sista av Schröders allegoriska målningar över de fyra elementen, som hängt i riksdagen, togs ned i slutet av mars.

Den första avlägsnades redan 2013. Den dåvarande vice talkvinnan, Susanne Eberstein, menade att gudinnornas bara bröst gjorde saken till en fråga om feminism:

”Jag tycker det känns lite svårt att sitta där med män som tittar på oss kvinnor.”

Det är möjligt att beslutet färgades av att Eberstein är mormor till skådespelaren Hugh Grants son, men trots det inte fått bli Hugh Grants svärmor. Rucklande lymlar är skuld till mer feminism än Simone de Beauvoir. Men den fortsatta utrensningen visar ändå att Ebersteins sentiment delas av många.

Desto mer intressant att, också det i slutet av mars, ta del av en artikel från det kenyanska parlamentet i den likaledes kenyanska dagstidningen Daily Nation. Senatören Emma Mbura torgförde där en idé om hur kuststammen mijikenda skulle kunna lyfta den slokande kenyanska turismen:

”När mijikendas började bära kläder sjönk turismen”, konstaterade hon och föreslog en återgång till gamla seder: ”Förr skylde kvinnorna bara den nedre delen av kroppen med höftskynken, vilket lockade turister. Som ni vet är mijikendakvinnor vackra av naturen.” Vi vet alla vad Kipling skrev om det omöjliga i mötet mellan öst och väst. Detsamma gäller antagligen nord och syd. Men fru Mbura sitter ändå i den kenyanska senaten på mandat särskilt förbehållet kvinnor. Någon gemensam mark måste väl ändå finnas, systrar emellan?

Även Sverige är ett turistland och svenska kvinnors naturliga skönhet är ryktbar. Visst måste feminismen få kosta, men rekordären är över. Har Sverige verkligen råd att välja Ebersteins feminism framför Mburas?

Jag undrar om alla är så upptagna med att oroa sig för att vårt utbildningssystem misslyckas att ingen har tid att oroa sig för de fall där det faktiskt lyckas.

Efter att ägnat ännu en förmiddag åt att följa Dagens Nyheters kultursidor från grämlse, via förtrytelse, till trätlystenhet är det uppenbart att något inte står rätt till. Skribenterna är alla

välmaende och bevisligen välplacerade. Ändå förenas de i molande bitterhet.

Kan förklaringen ligga i att de också är välutbildade?

Friedrich von Hayek påpekade en gång att det är ett allvarligt problem att ”ha fler intellektuella än vi kan sysselsätta på ett lönsamt sätt”. ”Det finns få faror för den politiska stabiliteten”, skrev Hayek, ”som är större än förekomsten av ett intellektuellt proletariats som inte får utlopp för sin lärdom.”

Det kanske är att gå till överdrift att kalla DN:s kulturarbetare ett proletariats, men principen är sund: DN:s skribenter sitter där med all sin lärdom, men det enda den duger till är att gräla med varandra och omvärlden.

Förr eller senare måste ett sådant missnöje leda till en eruption. Allt på grund av att svensk utbildning lyckats alldeles för bra.

Lösningen är förstås att ersätta oanvändbara

kunskaper med nyttiga färdigheter. Kan någon egentligen tvivla på att Kristofer Ahlström skulle vara lyckligare om han fick en meningsfull uppgift, som att putsa skor? Är det inte uppenbart att Malin Ullgren skulle bli mer harmonisk om hennes dagliga värv var att ysta ost? Borde inte Björn Wiman själv kunna finna ett mindre ängsligt bruk för sin lyhörddhet som betjänt?

Det skulle dessutom höja livskvaliteten för och humöret hos oss andra.

Det är näst intill omöjligt att få sina skor putsade, sin ost ystad och sitt vin luftat numera.

Jag hade bespatsat mig på en marmorstaty av Herkules i naturlig storlek, nonchalant lutandes på sin knölpåk, men bestämde i sista stund att min park behövde något modernare och mer direkt. Därav min nästan febriga upphetsning när jag läste om den österrikiska konstnärinnan Ines Doujaks skulptur *Not dressed for conquering*.

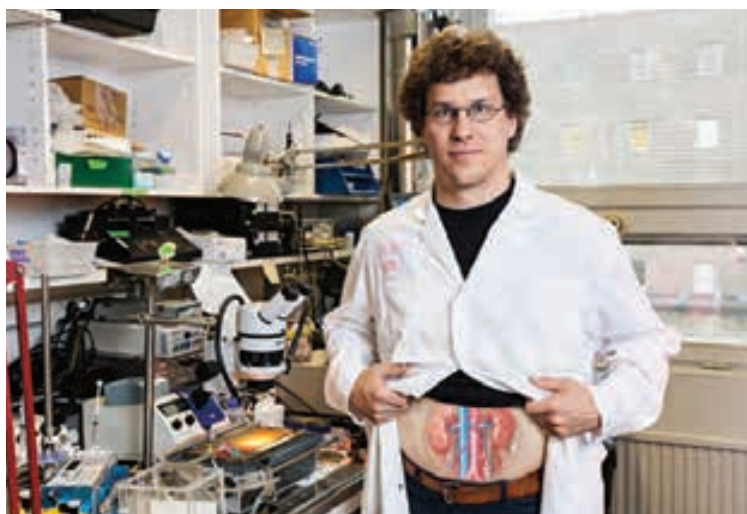
BBC beskrev verket som ”en schäferhund som analt våldtar den bolivianska fackföreningsledaren Domitila Barrios de Chungara, som i sin tur analt våldtar den förre spanske kungen Juan Carlos I, som spyrr blommor på en bädd av rostiga nazihjälmar”.

Skulpturen existerar ännu endast i

papier-maché. Frågan är därför om jag ska låta hugga ett exemplar i carraramarmor, eller om brons är ett bättre alternativ. Porfyr, tror jag, skulle kunna ge konstverket ett aningen vulgärt och smaklöst drag.

”Vid svåra olyckor har njurarna ofta det mest otacksamma jobbet – för att rädda liv riskerar de att själva dö.”

Netter Illustration from www.netterimages.com © Elsevier Inc. All rights reserved.

En korridor på Akademiska sjukhuset i Uppsala. Det är här de allra svårast skadade i hela Mellansverige hamnar, utrullade ur ambulanser och helikoptrar. Olyckor. Trauman. Människor som svävar mellan liv och död.

Sjukvården är i dag bra på att rädda flera vitala organ. Ett hjärta kan få nitroglycerin, en hjärna kan sövas ned. Däremot vet vi väldigt lite om hur man räddar de organ som kan drabbas värst vid stora blödningar – njurarna.

Läkaren och forskaren Michael Hultström, med intensivt nyfiken blick, gestikulerar med händerna när han förklarar.

”I krislägen kompenserar kroppen. Hjärnan och hjärtat prioriteras. Kvar lämnas njurarna som får en omöjlig uppgift. De får order att spara vätska *samtidigt* som de blir tillsagda att jobba dubbelt så hårt som möjligt. Det blir ohållbart.”

Redan under normala omständigheter tillhör njurarna kroppens hårdast ansträngda organ. Njurarna filtrerar svindlande 200 liter vätska om dagen.

När njurarna vid trauma måste jobba ännu hårdare så kan allt det andra livräddningsarbetet bli förgäves. Tre av fyra som drabbas av akut njursvikt avlider.

”Vi måste få njurarna att tagga ner och få dem att spara på krafterna vid blödningschock,” säger Michael. ”Det är det som jag arbetar med att försöka lösa.”

Tack vare ett nytt stort anslag från Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning (SSMF) kan Michael Hultström de närmaste åren fördjupa ansträngningarna att ta fram ett läkemedel som vid akuta njurskador kan öka blodflödet till njurarna. Och därmed rädda liv.

”Många som skulle kunna räddas genom bättre kunskap om njurarna har långa liv framför sig,” säger Michael.

Inom sjukvårdsstatistik talar man om QALY, ”quality-adjusted life years”, kvalitetsjusterade levnadsår, ett mått med vilket man ur ett samhällsekonomiskt perspektiv kan väga olika medicinska insatser mot varandra. Ett år i full hälsa motsvarar 1 QALY. Unga som vid akut njursvikt kan räddas innebär många QALY.

Michael Hultströms dagar i laboratoriet är långa men han klagar inte. Det är detta han brinner för.

När Michael står med ögat i mikroskopet vet han att många, många QALY ligger i potten.

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR **MEDICINSK FORSKNING**

Vill du att nästa generation ska få bättre mediciner och vård än vad som finns i dag? Ge då ett bidrag till SSMF.

Vi stödjer forskning kring alla stora sjukdomar och även många mindre uppmärksammade sjukdomar.

Läs mer på ssmf.se eller ring 08-33 50 61. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099.

90 SVENSK
KONTO INSAMLINGS
KONTROLL

PosttidningB
Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL MILGAUSS

ROLEX

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM